

МАКТАБ КУТУБХОНАСИ

М. Ю. ЛЕРМОНТОВ

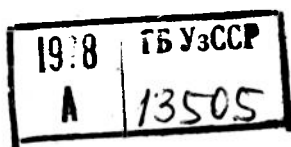
ЗАМОНАМИЗ ҚАҲРАМОНИ

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ

„ЁШ ГВАРДИЯ“ НАШРИЁТИ

ТОШКЕНТ — 1978

„Детгиз“нинг 1948-йилги нашридан
Одил Раҳимий таржимаси

Л 70803—140
356(06)—78 87—78

Ўзбекистон ССР Давлат нашриёти, Тошкент, 1954
© Издательство „Ёш гвардия“, 1978

ЗАМОНАМИЗ ҚАҲРАМОНИ

Ҳар бир китобда сўзбоши унинг ҳам аввали, ҳам охиридир; у ё асарнинг мақсадини тушунтириб бериш ёки танқиддан ўзини оқлаш ва танқидга жавоб вазифасини ўтайди. Бироқ, одатда, ахлоқий мақсад ёки журнал танқидлари билан ўқувчиларнинг ишлари бўлмайди, шунинг учун улар сўзбошини ўқимайдилар. Афсуски, айниқса бизда шундай. Бизнинг китобхонларимиз ҳали шу қадар ёш ва соддадилки, агар масаланинг охирида қиссадан ҳисса деган хулоса бўлмаса, унинг маъносига тушуниб етмайдилар. Улар ҳазилни билмайдилар, кинояни пайқамайдилар; тўғриси, улар ёмон тарбия кўрганлар. Улар номусли жамият ва одобли китобда ошкора ҳақоратга йўл қўйилмаслиги кераклигини, замонамиз маърифати ундан ҳам ўткирроқ, деярли кўзга кўринмаса ҳам, аммо хушомадгўйлик ниқоби остида ундан кўра қаттиқроқ ва омонсизроқ зарба берадиган қурол кашф этганини ҳали билмайдилар. Бизнинг кишиларимиз бир-бирига душман бўлган икки давлатга қарашли дипломатнинг суҳбатини эшитганда, булар қалин дўст бўлганлари учун ўз ҳукуматларини алдашмоқда, деб ишонадиган провинциалга ўхшайдилар.

Бу китоб яқиндагина баъзи китобхонлар ва қисман баъзи журналларнинг ҳам бахтиқаро ишончига сазовор бўлишидай бир бахтсизликни бошидан кечирди. Баъзилар Замонамиз Қаҳрамонидек ахлоқсиз бир кимсани бизга ибрат қилиб кўрсатишти, деб қаттиқ хафа ҳам бўлишди; баъзилар эса бунда ёзувчи ўзининг ва ўз танишларининг портретларини тасвирлапти ҳам дейишди... Буларнинг ҳаммаси сийқаси чиқиб, эскириб кетган ҳазил! Афтидан, Русь шундай яратилганки, унда ҳамма нарса ўзгариб, янгиланиб туради, аммо бу бемазагарчилик сира йўқолмас экан. Бизда ғаройиб эртакларнинг энг ғаройиби ҳам шахсни ҳақорат қилишга қаратилган бир қасд сингари таънага дучор бўлмай иложи йўқ.

Муҳтарам жаноблар, Замонамиз Қаҳрамони ҳақиқатан ҳам портрет, бироқ бир кишининг портрети эмас: бу бутун авлодимизнинг гуноҳлари тўла равишда кўрсатилган қусурларидан ясалган бир портретдир. Сиз менга инсон бунчалик бемаъни бўлмаса керак,

деб айтарсиз, мен эса бунга жавобан: агарда шунча фожиали ва романтик ёвузларнинг бўлишига ишонган бўлсангиз, нега Печориннинг борлигига ишонмайсиз, дейман. Агар сиз бундан бешбаттар даҳшатли ва беўхшов уйдирмаларга маҳлиё бўлган экансиз, нима учун бу характер,— ҳатто уйдирма бўлганда ҳам,— сизнинг шафқатингизга сазовор бўлолмайди? Сабаби асарда сиз истаганингиздан ортиқроқ ҳақиқат борлиги эмасмикин?..

Сиз бундан ахлоқ фойда кўрмайди деб айтарсиз? Афв этасиз. Одамларни шунча тотли нарсалар билан боқиб келганимиз ҳам етар; бундан уларнинг меъдалари бузилди; уларга энди аччиқ-аччиқ дори, ўткир ҳақиқатлар керак. Лекин шу гапларимдан сўнг ушбу китобнинг автори бир вақтларда одамларни қусурдан даволаш ҳақида мағрур орзулар қилиб юрган киши экан, деб сира ўйламанг. Бундай нодонликдан худо сақласин! У фақат сизнинг ва ўзининг бахтига қарши жуда кўп учратган ҳозирги замон кишисини ўзи билганича тасвир этишдан завқланарди, холос. Дарднинг қандай дард эканлигини кўрсатиб беришнинг ўзи ҳам кифоя қилади, уни қандай шифолашни худо билади.

БИРИНЧИ БҶЛИМ

I

Б э л а

Мен бекат аравасида Тифлистан жўнаб кетмоқда эдим. Аравамнинг бор-йўқ юки кичкинагина чамадондан иборат бўлиб, унинг ҳам ярми Грузия хотиралари билан тўла. Сизнинг бахтингизга, хотираларнинг кўп қисми йўқолиб кетган, чамадоним билан бошқа нарсаларим эса, менинг толеимга, омон қолган эди.

Койшаур водийсига кириб борганимда, қуёш қорли тоғлар орқасига яширина бошлаган эди. Осетин — аравакаш қоронғи тушгунча Койшаур тоғининг тепасига етиб олиш ниятида, отларни ҳадеб қистар ва овози бори-ча бақириб ашула айтар эди. Бу водий ғоят ажойиб жой! Ҳаммаёғи — одам оёғи тегмаган баланд-баланд тоғлар, чирмашиб ўсувчи ўт-ўланлар ва ям-яшил бахмалдек тўп-тўп чинор дарахтлари қоплаган қизғиш азамат қоялар; сув ўпириб кетган сарғиш жарлар; тепада, чўққиларда эса зар ҳошиядай товланувчи қорлар, пастликдан эса Арагва қоп-қоронғи дара тагидан ҳайқириб чиқувчи номсиз бошқа бир сой билан қучоқлашиб, худди илон тангасидай ялтираб оқади.

Койшаур тоғининг этагига етгач, духан¹ ёнида тўхтадик. Бу ерда йигирматача грузин ва тоғлилар чувиллашиб туришар эди; сал нарида туякарвони ҳам тунаш учун қўнган. Аравамни шу лаънати тоғ устига олиб чиқиш учун ҳўкиз кира қилишим керак эди, чунки куз фасли кириб, ерлар яхлаб, сирғанчиқ бўлиб қолган, тоғнинг баландлиги эса икки чақиримча келар эди.

Ноилож олтита ҳўкиз билан бир неча осетин ёлладим. Осетинлардан бири чамадонимни елкасига кўтариб олди, қолганлари эса қий-чув билангина ҳўкизларга мадад бериб боришди.

Менинг аравам кетидан лиммо-лим қилиб юк ортилган бошқа бир аравани тўртта ҳўкиз бемалол тортиб

келарди. Бу мени ажаблантирди. У арава кетидан кумуш қопланган кичкинагина кабардинча трубкасини чекиб эгаси келар эди. Унинг эгнида — эполетсиз офицерча сюртук², бошида эса черкасча пахмоқ қалпоғи бор эди. Ёши элликларда; юзининг қорачалиги Кавказ қуёши билан кўпдан бери таниш эканлигидан дарак берарди. Бевақт оқарган мўйловлари эса унинг шахдам қадам ташлашига ва бардамлигига мос тушмас эди. Мен унинг ёнига келиб, бошимни эгиб салом бердим, у менинг саломимга индамай алик олди-да, оғзидан бурқитиб тутун чиқарди.

— Афтидан, ҳамроҳга ўхшаймиз-а?

У яна индамай бош эгди.

— Ставропольга кетаётибсизми, дейман?

— Ҳа, ҳа... пошшолик нарсалари билан.

— Менга қаранг, барака топкур, нима учун сизнинг оғир юкли аравангизни тўртта ҳўкиз бемалол тортади-ю, менинг бўш аравамни, мана бу осетинлар мадад берса ҳам, олти ҳўкиз зўрға судрайди?

Ҳамроҳим муғамбирона жилмайди-да, менга маънодор назар ташлади.

— Кавказга яқинда келганмисиз, дейман?

— Бир йилча бўлди,— деб жавоб бердим мен.

У яна жилмайиб қўйди.

— Нима эди?

— Шундай, ўзим! Бу осиелилар ўлардай айёр бўладилар! Сиз улар бақириб ҳўкизларига мадад бераётир, деб ўйларсиз? Уларнинг нима деб бақиршини ким билади, дейсиз! Ҳўкизлар уларнинг тилига тушунади; йигирмата ҳўкиз қўшинг, бари бир, агар улар ўз тилида бир нима деб бақирдим, бўлди, ҳўкизлар жойидан қимирламай тураверади... Бари уччига чиққан айёр! Нима ҳам қила оласиз?.. Булар ўткинчиларнинг пулини қоқиб олиш пайида... Бу муттаҳамларни жуда ёмон ўргатиб қўйишган! Ҳали кўрарсиз, сиздан яна ароқ пули ҳам олишади. Мен буларни яхши биламан, мени алдашиб бўпти!

— Бу ерда кўпдан бери хизмат қиласизми?

— Ҳа, Алексей Петрович замонида³ ҳам хизмат қилардим,— деб жавоб берди ҳамроҳим гурур билан.— Алексей Петрович Линияга⁴ келганда, мен подпоручик эдим,— илова қилди у,— унинг қўли остида тоғлиларга қарши жангларда қатнашиб, мартабам икки бор ошди.

— Ҳозир-чи?..

— Ҳозир учинчи Линия батальонидаман. Ўзларидан сўрасақ?..

Мен ҳам айтдим.

Шу билан суҳбатимиз тугади, икковимиз индамай ёнма-ён кетавердик. Тоғ тепасига чиқсак, қор бор экан. Қуёш ботиб кетди, кун ботмай туриб, тун бостириб қелди, одатда, жанубда шундай бўлади; аммо қор оппоқ оқариб тургани учун, гарчи унча тик бўлмаса ҳам, юқорига кўтарилиб борувчи йўлни адашмай топиб борардик. Чамадонимни аравага солиб, ҳўкизларни чиқариш ва аравага от қўшишни буюрдим-да, пастга, ясланиб ётган водийга сўнгги марта кўз ташладим — тоғлар орасидан бурқсиб чиқувчи қалин туман водийни тамомила қамраб олган, у ердан бирон товуш ҳам қулоғимизга етиб келмас эди. «Осетинлар шовқин-сурон билан мени ўртага олиб, ароқ пули талаб қила бошладилар; аммо штабс-капитан уларга бир ўшқириб берган эдики, бир зумда тум-тарақай бўлиб кетишди.

— Жуда ғалати халқ-да, булар!— деди штабс-капитан.— Рус тилида нон дейишни билмайдилар-у, «офицер ароқ пули бер!» дейишни билиб олганларига ҳайронман! Менга қолса, булардан татарлар минг чандон яхши; улар ҳеч бўлмаганда, ароқдан ҳазар қилишади-ку...

Бекатга яна бир чақиримча қолган эди. Теварак-атроф жимжит, шу қадар жимжит эдики, ҳатто чивин финғиллаб учса, унинг қайси томонга учганини билиш мумкин эди. Чап ёнимизда чуқур дара қорайиб кўринарди; унинг орқасидан ва қаршимиздан, ботиб кетган қуёшнинг сўнгги шафақлари аранг кўриниб турган оч рангли уфқ этагида қат-қат қор босган кўм-кўк тоғ чўққилари кўзга ташланар эди; қорамтир осмонда юлдузлар мил-тиллаб бошлади, бу юлдузларнинг биэнинг шимол тарафлардагига нисбатан анча юксак кўриниши одамга ғалати туюларди. Йўлнинг икки томонида қоп-қора харсанг тошлар қаққайиб турарди: у ер-бу ерда қор тагидан буталар чиқиб турарди-ю, аммо қотиб қовжираб кетган барглarning биронтаси ҳам қимир этмасди, бутун табиат чуқур уйқуга кетган бундай бир вазиятда бекат арава-сини тортиб борувчи учта ҳорғин отнинг пишқириши ва рус қўнғироқчасининг пасти-баланд жаранглашини эшитиб бориш ниҳоятда нашъали эди.

— Эртага ҳаво яхши бўлади!— дедим мен. Штабс-капитан менинг бу гапимга индамади-да, кўрсатгич бар-

моғи билан нақ рўпарамизда қад кўтариб турган баланд тоққа ишора қилди.

— У нима? — деб сўрадим мен.

— Гуд-Тоғ.

— Гуд-Тоғ бўлса нима қипти?

— Буғланиб туришини қаранг.

Чинданам, Гуд-Тоғнинг тепаси буғланиб турар эди; тоғ теварагида енгил булутлар сузиб юрарди, чўққисида ясланиб ётган қоп-қора булут эса ҳатто қоронғи осмонда ҳам яққол кўриниб турарди.

Почта бекати⁵ ва унинг ён-веригаги саклялар⁶нинг томлари кўзга ташланди, қаршимиздан жозибали чироқлар милтиллаб кўринди; нам ва изғирин шамол туриб, дара гувиллаб, майда ёмғир ёға бошлади. Буркамни энди устимга ташлай деб турган эдимки, бирдан қор ёғиб қолди. Эҳтиром билан штабс-капитанга қарадим...

— Шу ерда тунаб қолишга тўғри келади,— деди у ўксиниб,— бундай бўронда довол ошиш қийин. Ҳай, Крестоваяга кўчки тушганми?— деб сўради аравакашдан.

— Тушгани йўқ, тақсир,— деб жавоб берди осетин аравакаш,— аммо бир талайи тушай деб турипти.

Бекатда йўловчилар қўнадиган жой бўлмагани учун бизни тутун босиб кетган бир сакляга жойлаштирдилар. Мен ҳамроҳимни чойга таклиф қилдим: Кавказни кезиб юрганымда бирдан-бир овунчоғим бўлган чўян қумғоним ўзим билан бирга эди.

Саклянинг бир томони тоғ бағрига ёпишган бўлиб, эшигига учта ҳўл, тирганчиқ зинапоя билан чиқиларди. Пайпаслаб ичкари кирдим-да, беҳосдан сигирга қоқилиб кетдим (бу томонларда малайхона ҳам, оғилхона ҳам бир бўларкан). Қаёққа оёқ босишни билмай қолдим. Бир ёнимда қўйлар маърайди, бир томонимда ит ириллайди. Яхшиям бир чеккадан чироқ милтиллаб кўринди-ю, эшикка ўхшаш бир туйнукни зўр-базўр топдим. Шунда ажойиб бир манзара очилди: ис босиб кетган шифтини икки устун кўтариб турган каттагина уй одамга лиқ тўла эди. Ўртада чарсиллаб гулхан ёнарди, мўридан шамол қайтариб уриб турган қуюқ тутун ҳаммаёқни шундай ўраб олгандики, анчагача ҳеч нарсани кўролмай турдим; гулхан олдида икки кампир, бир талай болачақа ва уст-боши жулдур-жулдур, ориқ бир грузин ўтирарди. Ноилож биз ҳам гулхан ёнига тиқилишдик, трубка

чекишдик, бирпасдан кейин қумғонимиз ҳам пишиллай бошлади.

Қимир этмай бизга анқайиб ўтирган уй эгаларини кўрсатиб, штабс-капитанга:

— Бечоралар!— дедим.

— Жуда ношуд халқ,— деб жавоб берди ҳамроҳим.— Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, қўлларида ҳеч нарса келмайди, илм-маърифат ўрганишга сира уқувлари йўқ! Қабардин ёки чеченлар, гарчи ўғри, яланг оёқ бўлсалар ҳам, жуда жасоратли бўладилар, булар бўлса ҳатто яроғ-аслаҳанинг нималигини ҳам билмайди, биронтасида тузукроқ ханжар ҳам кўрмайсиз. Осетин деганларича бор-да!

— Чеченияда кўп турганмисиз?

— Ҳа, у ердаги қалъада ўн йилча турганман. Каменный Брод деган жой ёнида, биларсиз?

— Эшитганман.

— Э отахон, бу каллакесарлар роса безорижон қилишарди-да, худога шукур, ҳозир анча тинчиб қолишди, илгарилари валъдан юз қадам нарига силжий олмас эдик: албатта бирон ерда бирорта пахмоқ калла пойлаб ётган бўларди; сал ғафлатда қолдингми, ё бўйнингга сиртмоқ тушарди, ё орқангдан ўқ ердинг. Жуда азамат халқ!..

— Бундан чиқди, кўп нарсани кўрган экансиз-да!— дедим мен, бирон қизиқ воқеа эшитиш илинжида.

— Нега кўрмай! Кўрганман...

Шундай деди-да, чап мўйловини бураб, бошини қуйи солиб, хаёлга чўмди. Мен ундан бирон воқеа эшитишни истардим, бу истак ҳамма саёҳатчи ва хотиранавис кишиларга хос бир одат. Бу орада чой ҳам қайнади; чамадонимдан иккита сафарий стаканни олиб чой қуйдим-да, биттасини унинг олдига қўйдим. Ҳамроҳим чойдан бир ҳўплаб, ўзича: «Ҳа, кўп нарса кўрганман!» деб қўйди. Унинг бу хитоби менда зўр умид туғдирди. Мен биламан, Кавказда кўпдан бери турувчилар суҳбатни, ҳикоя айтиб беришни яхши кўришади, бунга улар камдан-кам муяссар бўладилар: шундай одамлар бўладики, бирон пастқам жойда ротаси билан беш-олти йил турса ҳам, салом дейдиган одам топилмайди (чунки фельдфебель унга фақат саломат бўлинг дейди). Аммо уларнинг дилида айтадиган гаплари кўп; теварак-атрофда қизиқ, ёввойи одамлар тўлиб ётипти; ҳар куни хавф-хатар кутади;

ҳар хил қизиқ воқеалар бўлиб туради, мана шундай пайтларда бизда хотиранависларнинг кам бўлганига ачинасан.

— Чойингизга жиндек ром қуйиб берайми?— дедим суҳбатдошимга.— Тифлисдан олган оқ ромим бор; кун совуқроқ.

— Йўқ, раҳмат, ичмайман.

— Нега?

— Шундай. Ичмайман, деб қасам ичганман. Подпоручиклик вақтимда бир марта улфатлар билан ичишиб қолган эдим, бирдан кечаси тревога бўлиб қолди; ҳаммамиз ширакайф эдик, шу ҳолимизча сафга тизилдик, Алексей Петрович буни билиб қолиб, шунақанги адабимизни бердики, асти қўяверасиз, жуда жаҳли чиқиб кетди! Судга беришига сал қолди. Сирасини айтганда, йил бўйи биронта одамни учратмайсан, бунинг устига ароқ ичиб қолсанг борми, тамом бўлдим деявер!

Бу гапни эшитгач, умидим узилди.

— Масалан черкасларни олинг,— деб сўзида давом этди у,— тўйдами ё азадами бўзани ўлардай ичиб олишади-да, кейин бир-бирларини чавақлай кетишади. Бир марта зўрға қочиб қутулганман, бўлмаса, итоатли бир князникида⁸ меҳмонда эдим.

— Нима воқеа бўлган эди ўзи?

— Мен сизга айтсам,— ҳамсуҳбатим трубкасига тамаки тўлдирди-да, тутатиб, ҳикоясини бошлади,— у кезларда мен Терекнинг нариги соҳилидаги қалъада рота билан турардим, бунга яқинда беш йил бўлади. Куз кунларидан бирида қалъага озиқ ортган транспорт келди. У транспортда йигирма бешларга кирган бир ёш офицер ҳам бор эди. Офицер расмий формада ҳузуримга кирди-да, қалъада қолиш тўғрисида буйруқ олганини билдирди. У шу қадар хипча, нозик, юзлари оппоқ, мундири шу қадар янги эдики, унинг Кавказга, яқинда келганини дарҳол фаҳмладим. «Бу ерга Россиядан юборилгандирсиз?» деб сўраган эдим, у, «шундай, жаноби штабс-капитан», деб жавоб берди. Мен унинг қўлидан ушлаб: «Жуда хурсанман, жуда хурсандман. Бу ерда бир оз зерикиб ҳам қоларсиз, лекин хафа бўлманг, иноқ бўлиб яшаймиз. Мени тўғридан-тўғри Максим Максимович деяверинг, иннайкейин, расмий формада келишнинг нима ҳожати бор? Менинг олдимга келганингизда фақат фуражка

кийиб келсангиз, бас» дедим. Унга қалъадан квартира бердик, жойлашиб олди.

— Оти нима эди?— деб сўрадим, Максим Максимичдан.

— Оти... Григорий Александрович Печорин эди. Жуда яхши йигит эди, мен сизга айтсам; аммо табиати бир оз ғалатироқ эди. Масалан ёмғир демай, совуқ демай эртадан кечгача овда юрарди; ҳамма совқотиб ўлардай чарчаса, унга ҳеч нарса қилмасди. Аммо баъзида уйига кириб оларди-да, сал шамол эсди дегунча шамоллаб қолдим дерди; дарча тақиллаб кетса, бир сесканиб, ранги оппоқ оқариб кетарди; аммо тўнғиз биған яккама-якка олишганини ўз кўзим билан кўрганман; баъзи вақтлар соатлаб индамас эди, аммо баъзан бирдан гапга кириб кетдими, бас, кулавериб ичакларинг узилиб кетарди... Шундай, жуда ғалати одам эди, иннакейин, ўзи ҳам жуда бадавлат бўлса керак: қимматбаҳо нарсаларининг кўплигини айтмайсизми!..

— Сиз билан кўп турдимиз?— деб сўрадим.

— Бир йилча турди, аммо ўша йил сира эсимдан чиқмайди; жуда кўп ташвиш орттирди бошимга, йигити тушкур! Қизиқ, дунёда шундай одамлар борки, уларнинг бошларига турли-туман ажойиб ҳангомалар тушажаги пешоналарига ёзилган бўлади.

— Ажойиб ҳангомалар?— деб хитоб қилдим, унга чой қуяр эканман қизиқсиниб.

— Мен сизга айтиб берай. Қалъадан олти чақиримча нарида итоатли бир князь турарди. Унинг ўн беш яшар ўғли бўлар эди, шў бола бизнинг қалъага келиб-кетиб турадиган бўлиб қолган эди; кунда ё уни деб, ё бунн деб келарди. Григорий Александрович иккимиз уни жуда эркалатиб қўйган эдик-да. Ўзи шундай абжир ва каллакесар эдики, ҳар нарсани ҳам қойил қилар эди: отни чоптириб кета туриб ердаги шапкани илиб кетарди ё бўлмаса отда туриб милтиқ ҳам ота оларди. Унинг битта ёмон одати бор эди: пулга жуда ўч эди. Бир куни Григорий Александрович ҳазиллашиб, отангнинг қўрасидан энг яхши серкани ўғирлаб келсанг, бир червон бераман деб қолди; бунн қарангки, эртаси куни кечаси серканинг шохидан судраб келди. Баъзан биз уни гиж-гижлатиб қолардик, шунда кўзларига қон тўлиб, қўли дарҳол ханжарга югурарди. «Ҳой, Азамат, бир кунмас-бир кун бошингни ейсан, ишинг чатоқ бўлади!» — дердим мен.

Бир куни кекса князнинг ўзи келиб, бизни тўйга айтиб кетди: катта қизини узатаётган экан, биз у билан иноқ эдик, гарчи татар бўлса ҳам йўқ деб бўлмас эди. Бордик. Овулда бизни бир талай ит ҳуриб қарши олди. Хотин-халажлар бизни кўриб юзларини яширишарди; юзларини кўрганларимизни эса унча чиройли деб бўлмас эди. «Черкас аёллари жуда чиройли бўлса керак деб ўйлардим», деди Григорий Александрович. «Ошиқманг!» дедим мен кулиб. Ўзимнинг ўйлаб қўйганим бор эди-да.

Биз борсак, князнинг уйи одамга лиқ тўла экан. Осиёлларда никоҳ-тўйга бутун кўча-кўйни қақриш одати бор. Бизни иззат-икром билан кутиб, меҳмонхонага олиб киришди. Аммо мен, ҳар эҳтимолга қарши, отларимизни қаерга боғлаб қўйганларини кўз остига олиб қўйишни унутмадим.

— Уларда тўй маросими қанақа бўларкан?— деб сўрадим штабс-капитандан.

— Одатдагича бўлади. Олдин мулла қуръондан бир нималар ўқийди, кейин келин билан куёвга, уларнинг ҳамма қариндош-уруғларига тўёна берилади; овқат ейишади, бўза ичишади; кейин чавандозлик бошланади, шунда албатта оқсоқ, қирчанғи от минган жулдур кийимли бир киши масхарабозлик қилиб ҳаммани кулдиради; қоронғи тушгандан кейин меҳмонхонада, бизнингча айтганда, базм бошланади. Бир бечора мўйсафид уч торли чолғуни... хаҳ, оти қурсин, эсимдан ҳам чиқипти... бизнинг балалайкага ўхшаган бир чолғуни тингиллатиб ўтиради. Қизлар бир томон, йигитлар бир томон бўлиб, чапак чалиб лапар айтишади. Орадан бир қиз билан бир йигит чиқиб, оғизларига келган нарсани лапар қилиб айтишади, қолгани уларга жўр бўлади. Печорин иккимиз уйнинг тўрида ўтирган эдик, бир маҳал уй эгасининг ўн олти яшар кичик қизи унинг олдига келиб лапар айтиб қолди... Нима десам экан?.. Хушомад қилиб қолди-да.

— Нима деб лапар айтди, эсингиздами?

— «Йигитларимиз навқирон, чакмонларига кумуш қадалган, аммо ёш рус офицери эса улардан ҳам навқирон, галунлари тилладан. Йигитларимиз орасида гўё сарв; бироқ у бизнинг боғимизда ўсолмайди ҳам, гулламайди ҳам» деб айтди, шекилли. Печорин ўрнидан туриб, кафтини пешана ва кўксига қўйиб таъзим қилди-да, гапимни бунга тушунтириб беринг деб мендан илтимос

қилди; мен уларнинг тилини жуда яхши биламан. Печориннинг гапини таржима қилиб бердим.

Қиз ёнимиздан кетгач, Григорий Александровичнинг қулоғига: «Хўш, қалай экан?» деб шивирладим.

«Жуда гўзал экан!— деди у:— Оти нима?» «Оти Бэла»,— деб жавоб бердим.

Қиз чиндан гўзал эди: баланд бўйли, хипчадан келган, кўзлари тоғ кийигининг кўзларидай қоп-қора, худди юрак бағрингизга қараб тургандай. Печорин хаёлга чўмиб, ундан кўзини узолмай термилиб ўтирарди, қиз ҳам унга тез-тез зимдан кўз ташлаб қўярди. Аммо қизга Печориндан бошқа маҳлиё бўлган яна бир киши бор эди: уйнинг бир бурчагида ўтдай чақнаб турган бир жуфт кўз қизга тикилиб турарди. Синчиклаб қарасам, у Қазбич деган эски танишим экан. Уни итоатли деб ҳам, итоатсиз деб ҳам бўлмас эди. Гарчи ҳеч қандай ёмонлик қилмаса ҳам, ундан шубҳамиз бор эди. Баъзан қалъага қўй ҳайдаб келиб, савдолашиб ўтирмасдан арзонга сотиб кетарди, аммо ўлдириб юборсанг ҳам айтган нархидан арзонга сотмасди. Уни одамлар, абреклар⁹ билан бирга Кубань дарёсининг нариги томонига ўтиб қароқчилик қилади, дейишарди; ростини айтганда, ҳақиқатан ҳам башараси қароқчига ўхшарди: ўзи пак-пакана, қотмадан келган, кенг яғринли йигит эди... Эпчиллигини айтмайсизми, нақ шайтоннинг ўзи дейсиз! Пешмати ҳамиша йиртиқ-ямоқ бўлса бўлардики, аммо қуроли кумушдан бўларди. Тагидаги отининг доврўғи бутун Кабардага кетганди, ҳақиқатан ҳам унинг отидай от ҳеч қаерда топилмасди. Унга ҳамма чавандозларнинг ҳаваси келиб юрарди, кўп одамлар ўғирлаб кетишга уриниб кўришди-ю, аммо улдасидан чиқишолмади. Ҳозир ҳам кўз олдимдан кетмайди: ўзи қоп-қора тўсдай эди, оёқлари ингичка, кўзлари Бэланинг кўзларидан қолишмасди; бақувватлигини айтмайсизми! Эллик чақирим тўхтамай чопиш чўт эмасди, эгасига шундай ўрганган эдики, худди итдай эргашиб юрарди, ҳатто унинг овозини ҳам танирди! Қазбич уни ҳеч боғламасди ҳам. Эгасига муносиб от эди-да!..

Бу кеча Қазбич одатдагидан кўра хафароқ эди, пешмати ичидан совут кийиб олганини ҳам пайқаб қолдим. «Совут кийиб олиши бежиз бўлмаса керак, бир нияти борга ўхшайди»,— деб қўйдим ичимда.

Уй ичи жуда дим бўлиб кетган эди, бир шамоллаб

келай деб ташқари чиқдим. Тоғларни тун қамраган, далаларни туман босганди.

Отларимизга ем берилдими, йўқми, шуни билмоқчи бўлиб бостирмага кирдим, ҳар ҳолда эҳтиёткорлик ҳеч зарар қилмайди: чунки менинг отим ҳам жуда яхши от эди, кўп кабардинлар отимга суқланиб қарар ва якши тхе, чок якши! дейишарди.

Девор тагидан ўтаётиб, бирдан икки кишининг товушини эшитиб қолдим: овозларидан бирини дарҳол танидим: у, мезбонимизнинг ўғли саёқ Азамат эди; бошқа овоз эса паст бўлиб, аҳён-аҳёнда эшитиларди. «Улар нима ҳақида гапиришаётипти экан?»—деб ҳайрон бўлдим.—Тагин менинг отим тўғрисида бўлмасин?» Секин девор тагига ўтирдим-да, бошдан-оёқ эшитиш мақсадида гапларига диққат билан қулоқ солдим. Баъзан уйдан чиққан ашула ва гурунглари мени қизиқтирган суҳбатни босиб кетарди.

«Жуда ажойиб отинг бор-да,—дерди Азамат,—агар уйнинг хўжайини мен бўлсам-у, уч юзта биям бўлса эди, ярмини сенинг чопқир отингга алишардим, Қазбич!»

«Э, Қазбич экан-ку!»—дедим ичимда ва бирдан устидан совути эсимга тушди.

«Рост,—деб жавоб берди Қазбич, бир оз жим тургач:—бутун Кабардада бунақа отни тополмайсан, бир марта абреклари билан бирга русларнинг йилқиларини талаш учун Терекнинг нариги томонига ўтдик; омадимиз келмади, ҳаммамиз ҳар ёққа тўзғиб кетдик. Тўртта казак отда кетимдан қувиб қолди; кофирлар ҳайқаришиб менга етай деб қолганда, бирдан олдимдан қалин ўрмон чиқиб қолди. Эгарга ётиб олдим-да, ўзимни худога топшириб, умримда биринчи марта отимга қамчи урдим, отимни ҳақорат қилганим ҳам шу эди. Отим дарахтлар орасига қушдай шўнғиб кириб кетди; дарахтларнинг ўткир тиканлари уст-бошимни дабдала қилиб юборди, қайрағочларнинг қуруқ шохлари юзларимни тимдалади. Отим тўнкалар устидан сакраб, буталарни кўкраги билан ёриб ўтарди. Аслида, отимни ўрмон ёқасига ташлаб, ўзим ўрмон ичига яширинсам бўларди-ю, аммо отимни кўзим қиймади, шунинг учун авлиёлар қўллаб юборди дейман-да. Бошим устидан бир неча марта ўқ визиллаб ўтди; казакларнинг отдан тушиб кетимдан қувиб келишлари аниқ эшитиларди... Бирдан олдимдан чуқур зовур чиқиб қолса бўладими! Чопқирим бир лаҳза туриб қол-

ди-ю, кейин дадил сакради. Кейинги оёқлари сирганиб кетиб, олдинги оёқлари билан зовур четига осилиб қолди. Жиловни қўйиб юбориб, ўзим жарга учиб тушдим; отимни шу сақлаб қолди: у бир сакраб талага чиқиб олди. Қазаклар буни кўриб турар эдилар, аммо бирортаси ҳам жарга тушиб мени қидирмади; мени ўлди деб ўйлашган бўлса керак-да; отимнинг кетидан қувиб кетганларини эшитиб ётардим. Юрак-бағрим қон бўлиб кетди; жар ёқасидаги қалин ўтлар орасидан эмаклаб кетдим, қарасам: ўрмон тугаб қолган экан, ўрмон ичидан бир неча отлиқ чиқиб келаётипти, менинг Қоракўзим ҳам худди уларнинг олдидан чиқиб қолса бўладими; ҳамма казаклар ҳайқириб унинг кетидан қувиб қолишди; анчагача қувиб юришди, айниқса бир казакнинг отимнинг бўйнига сиртмоқ ташлаб ушлаб олишига сал қолди: титраб кетдим-да, кўзларимни чирт юмиб, дуо ўқий бошладим. Бир неча минутдан кейин кўзимни очиб қарасам: Қоракўзим думини кўтариб, худди елдай учиб юрипти, кофирлар эса йироқ даштда ҳорғин отларини лўкиллайтиб, кетма-кет чизилишиб чопишмоқда. Худо ҳақи, рост! Ярим кечагача жардан чиқмай ўтирдим. Бунисига нима дейсан, Азамат: бир маҳал қарасам, қоронғида жар ёқасида бир от кишнаб, ер тепиниб юрипти; Қоракўзимни товушидан танидим, у менинг ўша йўлдошим эди!... Ўша-ўша бир-биримиздан сира ажралмаймиз».

Қазбич ўз аргумогининг ипакдай бўйнига уриб, ҳар хил нозик исмлар билан эркалатгани эшитилди.

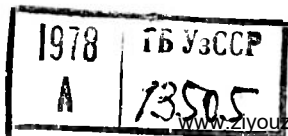
«Мингта биям бўлганда, ҳаммасини сенинг Қоракўзингга алишардим»,— деди Азамат.

«Йўқ, алишмайман»,— деб жавоб берди Қазбич, лоқайдлик билан.

«Менга қара, Қазбич,— дерди Азамат, унга эркалик қилиб,— ўзинг раҳмдил одамсан, мард йигитсан, отам руслардан қўрқиб, мени тоққа чиқармайди, отингни менга берсанг, айтганингни қиламан, отамнинг энг яхши милтиғи ё қиличини ўғирлаб бераман, нима десанг — шуни келтириб бераман, отамнинг қиличи асл гурда¹⁰ қилич: дамини қўлингга теккизсанг — ботиб кетаверади-ган; унинг совути олдида сеники уч пулга арзимайди».

Қазбич индамасди.

«Отингни,— деб давом этарди Азамат,— остингда бурунларини кериб пишқириб ўйноқлаганини, туёқлари остидан тошлар отиб юрганини кўриб, кўнглим бир хил

бўлиб кетган эди, ўшандан бери кўзимга ҳеч нарса кўринмайди; отамнинг энг бориб турган чопқир отларига ҳам қарагим келмайди, уларни миниб чиқишга ҳам уяламан, юрак-бағрим қон бўлиб кетди; юрагим қайғуга тўлганидан кун бўйи тоққа чиқиб ҳасрат чекиб ўтираман, чиройли қадам ташлаб юрувчи, сағриси ўқ ёйидай текис чопқиринг сира кўз олдимдан нари кетмайди, худди менга бир нарса демоқчи бўлгандай шўх кўзларини жавдиратиб кўзимга қараб тургандай бўлади. Қазбич, агар отингни менга сотмасанг, ўламан!» деди Азамат, титроқ товуш билан.

Товуши менга худди йиғлагандай бўлиб эшитилди: шуни ҳам айтиш керакки, Азамат жуда ўжар бола эди, кичкиналигида ҳам уни ҳеч йиғлатиб бўлмасди.

Унинг кўз ёшларига жавобан кулги эшитилди.

«Менга қара!— деди Азамат, шиддатли товуш билан,— кўриб турибсанки, мен ҳеч нарсадан тоймайман. Хоҳласанг, опамни олиб қочиб келтириб берай. Унинг ўйнаганини кўрсанг, ашулаларини эшитсанг! Зар билан кашта тикишларини айтмайсанми! Турк подшосининг ҳам бунақанги хотини бўлган эмас... Бўптими? Эртага кечаси дара ичидаги сой бўйида кутиб турсанг, опам билан бирга нариги овулга ўтиб кетаётган бўламан-у, опам сеники бўлади, вассалом. Наҳотки, Бэла сенинг чопқирингга арзимаса?»

Қазбич анчагача индамай турди; ахири, жавоб ўрнига қадимги бир ашулани хиргойи қила бошлади:*

Овулимизда кўп гўзал дилдорлар,
Қора кўзларида юлдузлар порлар.
Уларни севишлик хўп яхши ишдир;
Ёшлик эркинлиги ундан ҳам хушдир.
Тўрт хотинни сотиб олади тилло,
Чопқир тулпор от-чи, эрур бебаҳо:
Унга чўл шамоли тенглаша билмас,
У ҳеч вақт алдамас, хиёнат қилмас**

Азамат анчагача Қазбични кўндиришга уринди, йиғлади — сиқтади, хушомад ҳам қилиб кўрди, онт ҳам

---

* Қазбичнинг менга наср билан айтиб берган ашуласини шеърга солганим учун китобхонлардан афв сўрайман; ноилж: одат — иккинчи мижоз дейдилар. (Лермонтовнинг изоҳи).

** «Замонамиз қаҳрамон»да учрайдиган шеърларни Рустам Қомилов таржима қилган.

ичиб кўрди, бўлмади. охири Қазбич тоқатсизланиб, унинг сўзини кесди:

«Нари тур, тентак! Менинг отимни минишга сенга йўл бўлсин! Уч қадам босиши биланоқ, сени бир улоқтириб ташлайдики, калланг тошга тегиб, тарс ёрилади».

«Мени-я?»— ғазаб билан қичқирди Азамат, кейин кичкина ханжарнинг совутга тегиб жаранглагани эшитилди. Кучли қўл уни бир итариб юборган эди, бола четан деворга бориб шундай урилдики девор лапанглаб кетди. «Тоза томоша бўладиган бўлди-ку!» дедим ичимда ва югуриб отхонага кирдим-да, отларимизни юганлаб, орқа ҳовлига етаклаб чиқдим. Икки минут ўтмасдан уй ичи остин-устин бўлиб кетди. Воқеа бундай бўлган экан, Азамат пешмати йиртилган ҳолда уйга югуриб кирипти-да, Қазбич мени сўймоқчи бўлди, деб бақирити. Утирганлар ўринларидан иргиб туриб, қўлларига милтиқ олиб чиқишипти, шундан кейин тўс-тўполон бошланиб кетди! Қий-чув, милтиқбозлик бўлиб кетди; Қазбич отини миниб кўчада, одамлар ўртасида қиличини ўйнатиб, гир-гир айланарди. «Тўй азага айланиб кетмасайди,— дедим мен, Григорий Александровичнинг енгидан ушлаб,— яхшиси, вақт ғаниматда кета қолмаймизми?»

«Шошманг, оқибати нима бўларкин»,— деди у.

«Нима бўларди, ёмон бўлади; осиелилар ҳамиша шунақа, бўза ичиб олишдими, пичоқбозлик бошланади!» Отимизга миниб уйга қайтдик.

Мен тоқатсизланиб:

«Қазбич нима бўлди?»— деб сўрадим штабс-капитан-дан.

— Унақанги одамга жин ҳам урмайди!— деб жавоб берди у, чойини ичиб бўлиб.— Қочиб қутилиб кетди!

— Ярадор ҳам бўлмадими?»— деб сўрадим.

— Худо билади! Бу каллакесарларнинг жоии қаттиқ бўлади! Жангларда уларнинг кўпини кўрганман: ҳамма ёғига найза тегиб илма-тешик бўлиб кетса ҳам, қиличини ўйнатгани-ўйнатган.— Бир мунча сукунатдан кейин штабс-капитан ер тепиниб давом этди:

— Умр бўйи бир гуноҳимни кечира олмайман; мени шайтон йўлдан урибди-ю, девор тагида ўтириб эшитган ҳамма гапни қалъага қайтганимиздан кейин Григорий Александровичга айтиб берибман-да! У муғамбир ҳам

бир кулиб қўйди, аммо кўнглига бир нарсани тугиб қўйган экан.

— Нимани? Айтиб беринг энди бу ёғини ҳам.

— Начора, гапни бошлагандан кейин давомини ҳам айтиш керак.

Уч-тўрт кундан кейин қалъага Азамат келиб қолди. У, одати бўйича, Григорий Александровичнинг олдига кирди: Григорий Александрович уни доим хилма-хил ширинликлар билан сийлаб тургувчи эди. Мен ҳам ўша ерда эдим. Гап от устида борарди, Печорин Қазбичнинг отини мақтай кетди: Қазбичнинг оти чопқир, кийикдай чиройлик дея бошлади, хуллас, унинг гапига қараганда, дунёда ундай от йўқ эди.

Татарваччанинг кўзлари чақнаб кетди. Печорин эса ўзини билмасликка солди; мен гапни бошқа ёққа бурсам, у яна Қазбичнинг отидан бошлайверди. Азамат қачон бизникига келса, шу тўғрида гапираверди. Уч ҳафталардан кейин қарасам, худди романлардаги сингари, Азаматнинг юзлари сарғайиб, ўзини олдириб қўйипти. Нима бўлдийкин, деб ажабланаман...

Бу воқеани кейин пайқаб қолдим: Григорий Александрович уни шундай даражага олиб бориб қўйдики, бола бечора ўзини сувга ташлашдан ҳам тоймайдиган бўлиб қолди. Бир куни Григорий Александрович унга: «Ўша от сенга жуда ёқиб қопти-а, Азамат? Аммо унга етишга сенга йўл бўлсин! Айт-чи, ўша отни олиб берган одамга нима берардинг?»— деб қолди-ку.

«Хоҳлаган нарсасини»,— деб жавоб берди Азамат.

«Ундоғ бўлса, отни сенга мен олиб бераман, аммо бунинг бир шарти бор... Бажараман, деб онт ичсан...»

«Онт ичаман... Сен ҳам онт ич!»

«Бўпти! Ўша от сеники бўлади, деб онт ичаман; аммо унинг эвазига менга опанг Бэлани берасан, Қорақўз унинг қалини бўлади».

Азамат индамай турарди.

«Хоҳлайсанми? Хоҳламасанг, майли! Мен сени йнгит десам, ёш бола экансан, от минишга ҳали ёшлиқ қилар экансан...»

Азамат қип-қизариб кетди. «Отам бор-ку!»— деди у.

«Отанг у ёқ-бу ёққа бориб-келиб турмайдими?»

«Рост-а».

«Розимисан?..»

«Рөзиман,— деб шивирлади Азамат, юзи бўздай оқариб.— Қачон энди?»

«Қачон Қазбич келса — шунда; ўнта қўй ҳайдаб келаман деб ваъда берган; у ёғи менинг ишим. Аммо лафздан қайтиш йўқ. Азамат!»

Шундай қилиб икковларининг савдолари пишди... Ростини айтганда, яхши иш бўлмади! Кейинчалик мен Печоринга бунни айтдим ҳам. Шунда у, ёввойи черкас қизи мендай чиройли эрга тегиб, қайтанга бахтли бўлиши керак, негаки, ҳар ҳолда мен унга эр бўлман, Қазбич эса бир қароқчи, унинг жазосини бериш керак, деди. Ўзингиз ўйлаб кўринг, мен бунга нима дея олар эдим? Аммо у вақтда мен уларнинг тил бириктирганлигидан беҳабар эдим. Кунлардан бир кун Қазбич келиб қолди-да, қўй, асал керакмасми, деб сўради; эртага келтир деб тайинладим. «Азамат!— деди Григорий Александрович,— эртага Қорақўз менинг қўлимда бўлади; бугун кечаси Бэла шу ерда бўлмаса — от билан хайрлашавер...»

«Бўпти!» деди Азамат ва овулга от чоптириб кетди. Кечқурун Григорий Александрович қурол-яроғини тақиб қалъадан чиқиб кетди: ишни қандай битиришди — билмайман, аммо ярим кечада иккови қайтиб келди. Азамат отига оёқ-қўллари боғланган, боши чодра билан ўралган бир аёлни ўнгариб келганини часовой кўрипти.

— От-чи, от нима бўлди?— деб сўрадим штабс-капитандан.

— Ҳозир, ҳозир. Эртасига эрталаб Қазбич ўнта қўй ҳайдаб келди. Отини девор ёнига боғлади-да, менинг олдимга кирди; олдига чой қўйдим, гарчи қароқчи бўлса ҳам меҳмоним эди-да.

Иккимиз у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирдик... Бирдан қарасам Қазбич бир сесканиб тушди, юзи бўздай оқариб кетди-да, деразага отилди; бахтга қарши дераза уйнинг орқа томонига қараганди. «Сенга нима бўлди?» деб сўрадим.

«Отим!.. Отим!»— деди Қазбич титраб-қақшаб.

Чиндан ҳам, қулоғимга от дупури эшитилди. «Битта-яримта казак келгандир...» дедим.

«Йўқ! Урус ёмон, ўрус ёмон!» деб бақириб юборди Қазбич ва ташқарига қоплондай отилди. Икки ҳатлаб ҳовлига чиқди; қалъа дарвозасида турган часовой милтиқ билан йўлини тўсган эди, Қазбич милтиқ устидан

сакраб ўтди-да, йўлдан югура кетди... Йироқда чанг кўринар эди: Азамат Қоракўзни чоптириб кетмоқда эди; Қазбич йўл-йўлакай милтиғини ғилофидан олиб, ўқ узди. Бир минутча қимир этмай турди, кейин ўқнинг хато кетганини билиб чинқириб юборди, милтиқни тошга уриб чил-чил қилиб синдирди-да, ерга ётиб ёш боладай ҳўнграб йиғлаб юборди... Қалъадан одамлар чиқиб, атрофини ўраб олишди, аммо унинг кўзига ҳеч нарса кўринмасди; одамлар бирпас гапиришиб туриб, тарқалиб кетишди; мен қўйларнинг пулини Қазбичнинг олдига обориб қўйинглар деб буюрдим, пулга ҳам қарамади, худди ўликдай муккасидан тушиб қимирламай ётаверди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, эрталабгача қимирламай ётди... Эртаси эрталаб қалъага келди-да, отимни ким ўғирлаганини айтинглар, деб ялинди. Азаматнинг отни ечиб, миниб кетганини кўриб турган часовой кўрган-билганини яширмади. Азамат номини эшитиши биланоқ Қазбичнинг кўзлари чақнаб кетди ва Азаматнинг отаси турган овулга қараб жўнади.

— Азаматнинг отаси нима бўлди?

— Бутун гап шунда-да, Қазбич унинг отасини тополмапти: у беш-олти кунга аллақаяга кетган экан, бўлма-са, Азамат опасини ўғирлаб қоча олармиди?

Отаси қайтиб келса, уйда на қизи бор ва на ўғли. Азамат жуда муғамбир бола эди. Қўлга тушса калласидан ажралишини биларди. Уша-ўша дом-дараксиз йўқолиб кетди, бирон абреклар шайкасига қўшилиб, Терекнингми ё Кубаннингми нариги томонида калласидан ажралгандир-да, баттар бўлсин!..

Ростини айтсам менинг ҳам бошимга кўп савдолар тушди. Черкас қизнинг Григорий Александрович уйидалигини эшитган заҳотим, эполетларим ва қиличимни тақиб, унинг уйига чиқдим.

Григорий Александрович ўринда бир қўлини боши остига қўйиб, бир қўлида ўчиб қолган трубкасини ушлаб ётарди; ичкари уйнинг эшиги қулф, бурнида калити кўринмас эди. Буни мен бир қарашдаёқ пайқадим... Мен жўрттага йўтала бошладим, остонани тепиб ҳам кўрдим, у ўзини эшитмаганга солиб ётаверди.

«Жаноби прапорщик!— дедим мен, товушимни мумкин қадар шиддатлироқ қилиб.— Менинг келганимни кўрмаяпсизми?»

«Э, салом, Максим Максимич! Трубка чекасиэми?»— деди у, бошини кўтармасдан.

«Кечирасиз! Мен Максим Максимич эмас, штабс-капитанман».

«Фарқи йўқ. Чойга қалайсиз? Бошимга қандай ташвиш тушганини билсангиз эди!»

«Мен барини биламан»,— дедим каравотга яқинлашиб.

«Яна яхши, айтиб ўтиришга ҳушим йўқроқ эди».

«Жаноби прапорщик, сизнинг қилган ишингизга мен ҳам жавобгар бўлишим мумкин...»

«Қўйсангиз-чи! Шунга ҳам ота гўри қозихонами? Ахир анчадан бери ҳамма ишимиз шериклик-ку!»

«Бу ҳазилингиз нимаси? Марҳамат қилиб, қиличингизни топширинг!»

«Митька, қилични келтир!..»

Митька қилични келтириб берди. Мен ўз бурчимни адо этгач, каравотга ўтирдим-да:

«Менга қара, Григорий Александрович, ёмон иш қилиб қўйганингни бўйнингга ол»,— дедим.

«Қанақа ёмон иш қилибман?»

«Бэлани олиб қочганинг... Азамат ҳам муттаҳам!.. Бўйнингга ол».

«Ҳа, ахир, яхши кўрсам нима қилай?...» Шундан кейин нима ҳам дея олардингиз?.. Нима дейишимни билмай қолдим. Аммо бирпас жим ўтирганимдан кейин, отаси талаб қилса қайтариб бериш кераклигини айтдим.

«Қайтариб беришнинг ҳожати йўқ!»

«Қизнинг бу ердалигини билиб қолса-чи?»

«Қаёқдан билади?»

Мен яна индаёлмай қолдим. «Менга қаранг, Максим Максимич!— деди Печорин, бошини ёстиқдан кўтариб.— Ўзингиздан ўтар гап йўқ, башарти қизни ваҳший отасига қайтариб берсак — ё бўғизлаб ўлдиради, ё бировга сотиб юборади. Бўлар иш бўлди, энди ишни бузиб ўтиришнинг нима кераги бор; қиз менда, қилич сизда қолсин...»

«Ҳеч бўлмаса, менга бир кўрсатинг ўзини»,— дедим мен.

«Анави эшикнинг орқасида ўтирипти; бугун ўзим ҳам бир кўрай деб шунча уриндим, иложи бўлмади, бир бурчакда чодрага ўралиб ўтирипти, қарамайди ҳам, гапирмайди ҳам, кийикдай ҳуркович. Духанчиннинг хотинини ёллаб бердим: у татар тилини ҳам билади, хизматини

ҳам қилади, унинг меники эканлигини ҳам қулоғига қуяди, чунки мендан бошқа ҳеч кимсага теголмайди»,— деб илова қилди Печорин, мушти билан столни бир уриб. Бунга ҳам кўндим... Нима ҳам қила олардим? Шундай одамлар бўларканки, уларнинг гапига рози бўлмай сира иложинг йўқ.

— У ёғи нима бўлди энди?— деб сўрадим Максим Максимичдан,— ҳақиқатан ҳам Печорин уни ўзига ўргатиб олдим ё қиз тутқунликда юртини соғина-соғина, сўлиб кетдимиз?

— Йўғ-е, нега юртини соғинаркан? Унинг овулидан кўринадиган тоғлар қалъадан ҳам кўриниб турарди, бу ёввойиларга шундан бошқа ҳеч нарсанинг кераги йўқ. Иннайкейин, Григорий Александрович ҳар кунни унга совға бериб турарди: дастлабки кунлари қиз совғаларни назар-писанд этмай рад қиларди, ҳаммаси духанчиннинг хотинига қоларди, бу эса унинг тилини янада бурро қиларди. Эҳ, ҳадялар-ҳадялар! Бир парча чиройли гулдор латта деб хотин киши нималар қилмайди!.. Хайр, буни бир ёққа қўя турайлик... Григорий Александрович у билан узоқ вақт олишди, шу орада татар тилини ҳам ўрганиб олди, қиз ҳам бизнинг тилимизга тушуна бошлади. Бора-бора Григорий Александровичга кўз қирини ташлаб, зимдан қараб қўядиган бўлди, нуқул ҳасрат чекиб, ўзи билган ашулаларни хиргойи қилиб ўтирарди, нариги уйда ўтириб эшитиб қолсам, менинг ҳам юрагим эзилиб кетарди. Бир ҳодиса сира эсимдан чиқмайди; уйнинг ёнидан ўтиб кета туриб, деразадан қарадим: Бэла сўрида бошини эгиб ўтирарди. Григорий Александрович эса унинг қаршисида турарди. «Менга қара, маликам,— дерди Григорий Александрович унга,— эртами, кечми, ахир меники бўлишингни ўзинг ҳам биласан-ку, нега энди мени бунчалик қийнайсан? Ё бирон чеченга кўнгил қўйганмисан? Ундай бўлса, ҳозироқ уйингга қайтариб юбораман». Бэла бир сесканиб тушди-да, бошини чайқади. «Ё мендан ҳазар қиласанми?»— деб давом этди Григорий Александрович. Бэла бир хўрсинди. «Ёки диннинг мени севишингга йўл қўймайдими?» Бэланинг ранги ўчди, у чурқ этмай ўтирарди. «Ишон гапимга, ҳамманинг худоси битта, менга сени севишга йўл қўйса, нега сенга йўл қўймас экан?» Бэла худди бу янги фикрдан ажаблангандай, унинг юзига ялт этиб қаради; қизнинг кўзларида шубҳа, шу билан бирга бу гапга ишониш истаги порлар

эди. Оҳ, у кўзларни айтмайсизми! Худди бир жуфт чўдай ёниб турар эди.

«Менга қара, гўзалим, азизим Бэла!— деб давом этарди Печорин,— сени қанчалар севганимни кўриб турибсан: бир кулиб қарашинг учун ҳеч нарсамни аямайман; сенинг вақтингни хуш қилиш учун ҳар нарсага тайёрман, сенинг бахтли бўлишингни истайман; агар сен яна қайғуга ботсанг — мен ўламан. Айт-чи, очилиб ўтирасанми?» Бэла қоп-қора кўзларини ундан узмай ўйла-ниб қолди, кейин эркаланиб жилмайди-да, бошини эгиб розилик билдирди. Печорин унинг қўлидан ушлаб, мени бир ўпгин деб ялина бошлади: қиз ўзини ожизлик билан ҳимоя қилар ва нуқул: «Йўқ, йўқ, қўйинг» дерди. Печорин айтганимни қиласан деб туриб олди; Бэлани титроқ босиб, йиғлаб юборди. «Мен сенинг чўрингман, асирингман,— дерди у,— мени зўрлашга кучинг етади, албатта»,— деб яна кўз ёши қила бошлади.

Григорий Александрович пешанасига бир мушт урди-да, нариги уйга чиқиб кетди. Мен унинг олдига кирдим; у икки қўлини қовуштириб, қовоқларини солган ҳолда уй ичида кезиб юарди. «Хўш, ишлар қалай отахоним?»— дедим мен унга. «Хотин эмас, иблис экан!— деб жавоб берди Печорин.— Аммо, сизга онт ичиб айтаманки, менга тегмаса — отимни бошқа қўяман». Мен бош чайқадим. «Гаров ўйнайсизми?— деди менга қараб:— бир ҳафтадан кейин!»— «Бўпти!» Қўл қисишиб ажралишдик.

Эртаси кун эрталаб Печорин ҳар хил совғалар олиб келиш учун Кизляр шаҳарига одам юборди: жуда кўп ҳар хил эрон матоларни келтирилди, у молларнинг сон-саногини йўқ эди.

«Қалай, Максим Максимич, осийли гўзал мана бу нарсаларга туриш беролармикан?»— деб сўради Печорин, матоларни кўрсатиб. «Сиз черкас қизларини билмас экансиз,— дедим мен,— булар грузин қизларига ҳам, за-кавказьели татар қизларига ҳам ўхшамайди, булар бутунлай бошқача. Буларнинг одатлари ҳам бошқача, бошқача тарбия кўришган». Григорий Александрович кулимсираб қўйди-да, ҳуштак билан марш чала бош-лади.

Худди менинг айтганим келди, совғалар қизга унча таъсир қилмади; қиз унга меҳрибонроқ ва ишонқираброқ қарай бошлади, холос, ундан нари ўтмади: шундан ке-

Ғин Печорин энг охирги чорани қилиб кўрмоқчи бўлди. Бир куни эрталаб отини эгарлатди-да, черкасча кийиниб, қуролланиб, Бэланинг олдига кирди. «Бэла!— деди қизга,— сени нақадар севишимни ўзинг яхши биласан. Мени яқиндан таниб, кейин-кейин яхши кўриб кетарсан деб, сени олиб қочиб келтирган эдим; мен янглишган эканман, хайр энди! Ҳамма бисот ва мулкимни сенга ташлаб кетдим; хоҳласанг — отангнинг уйига қайт, ихтиёр ўзингда. Сенинг олдингда гуноҳкорман, шунинг учун ўзимни жазолашим керак; хайр, мен кетдим, аммо қаергалигини ўзим ҳам билмайман! Балки, бахтим юришиб, бирон дайди ўқ ёки қилич тифига дучор бўларман; ўшанда мени эсларсан ва гуноҳимдан ўтарсан»,— деди-да, юзини тескари ўгириб, хайрлашгани қўл узатди. Бэла унинг қўлини олмасдан, жим ўтирарди. Мен эшик орқасида туриб, тирқишдан қизнинг юзини кўриб турардим: жуда раҳмим келди, чунки бечоранинг гўзал чеҳраси бўздай оқариб кетганди! Жавоб бўлмагач, Печорин эшикка қараб бир неча қадам юрди; у дир-дир титрарди — ростини айтганда ҳазил қилиб айтган гапини амалга оширишдан тоймасди ҳам. Шунақа одам эди ўзи! Энди эшик бандини ушлаган эдики, Бэла ирғиб ўрнидан турди-да, ҳўнграб йиғлаб, унинг бўйнига осилди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, эшик орқасида туриб мен ҳам йиғлаб юбордим, йиғлаганим йўғ-у шундай...

Штабс-капитан жим қолди.

— Ростини айтсам, ҳеч қачон бирорта аёл мени шунчалик севмагани алам қилди,— деди кейин, мўйловини бураб.

— Уларнинг бахтиёр ҳаёти узоққа чўзилдими?— деб сўрадим мен.

— Ҳа, Бэла кейин бизга, Печоринни биринчи кўрган кунимдан бошлабоқ ҳар кеча тушимга кириб чиқарди, ҳеч ким менга бунчалик ёқмаган эди, деб иқрор бўлди. Рост, улар жуда бахтли эдилар!

— Э, бу ёғи қизиқ эмас экан-да!— деб юбордим беихтиёр. Дарҳақиқат бу воқеа фожиа билан тугаса керак деб ўйлагандим, бирдан умидим пучга чиқди!..— Наҳотки, ота қизининг қалъада эканлигини пайқамади?— деб давом этдим.

— Пайқашгаю пайқаган-а, аммо бир неча кундан кейин чолни ўлдириб кетишипти, деб эшитдик. Воқеа бундай бўлади...

Яна қулоқларим диккайди.

— Шуни айтиш керакки, Қазбич отимни Азамат отанининг маслаҳати билан ўғирлаган, деб ўйлаган экан, ҳар ҳолда, мен шундай деб тахмин қиламан. Бир куни Қазбич овулдан уч чақиримча нарида, йўл ёқасида пойлаб ётипти; чол қизини қидира-қидира тополмай қайтиб келаётган экан; князнинг маҳрамлари орқада қолиб кетган эканлар, кеч кириб, қош қорайган пайтда князь отини секин ҳайдаб хаёлга ботиб келаётган экан, бирдан Қазбич чакалакзор ичидан қоплондай ирғиб чиқиб, отига мингашиб олган-у, ханжар солиб ерга йиқитган, кейин отнинг жиловини қўлига олиб ура қочган; князь маҳрамларидан баъзилари буни тепаликдан кўриб қолиб кетидан қувишган бўлса ҳам, ета олмаганлар.

— Отининг ўрнига от олиб, кетидан ўч ҳам олиптида,— дедим мен, штабс-капитаннинг фикрини билмоқ учун.

— Албатта, уларнинг одатига қараганда, Қазбич тамоман ҳақли эди,— деди штабс-капитан.

Ўзга халқлар орасида туришга мажбур бўлган рус кишисининг шу халқнинг расм-одатларига тезда ўрганиб кетиш қобилияти мени беихтиёр ҳайратда қолдирди; бу хислатнинг яхши ёки ёмон эканлигини билмайман, аммо бу хислат, русларда ғоят эпчиллик ва соғлом фикр борлигини, зарур бўлган пайтларда ва даф қилишнинг иложи бўлмаган тақдирда, ҳар қандай ёвузликни кечири олишларини кўрсатади.

Бу орада чой ҳам ичилиб бўлди; аравага қўшилган отлар анчадан бери совуқда дийдираб турар эди; ғарб томонга оingan ой анча хиралашиб қолган ва йироқдаги тоғ чўққилари тепасида худди йиртиб ташланган чодирга ўхшаган қора булутлар орасига кирайми, кирмайми деб турар эди. Биз уйдан чиқдик. Ҳамроҳимнинг кароматига қарши, ҳаво очилиб кетди, тонг ҳам сокин бўладиган кўринарди; осмоннинг йироқ уфқидаги лак-лак юлдузлар чамандай чарақларди, беғубор қор қатламлари қамраб ётган тоғ бағирларини қизартириб, шарқ томондан шафақ ёйилган сари, юлдузлар ҳам биринкетин сўниб борар эди. Унг ва чап томонимизда сирли ва мудҳиш жарлар қорайиб кўринарди, туман худди кун ёришишини сезган ва ундан қўрққандай, ғадир-будур қояларга илашиб, илондай буралиб-буралиб, жарликларга кириб борарди.

Эрталабки ибодат вақтида инсон қалби қандай сокин бўлса осмон ҳам, ер ҳам шундай сокин эди: аҳён-аҳёнда шарқ томондан эсган енгил шабада отларнинг қиров босган ёлларини елпиб-елпиб қўяр эди. Биз йўлга тушдик; беш нафар қирчанги от аравамизни қинғир-қийшиқ йўлдан Гуд-Тоққа зўрға судраб чиқарди; ўзимиз арава кетидан пиёда борар ва отлар ҳолдан тойган пайтларда ғилдирак тагига тош қистириб қўяр эдик; назаримда, йўл худди осмонга чиқиб кетаётгандай туюларди, чунки қанча тикилиб қарамай, ҳамон баландга кўтарилиб борар ва охири кеча кунни Гуд-Тоғ тепасида худди ўлжа кутиб ўтирган калхатга ўхшаб кўринган қоп-қора булут ичига кириб, кўздан ғойиб бўлиб кетар эди; оёғимиз остида қор ғичирларди; ҳаво шу қадар сийраклашиб борар эдики, зўрға нафас олардик; қон ҳадеб бошга қуюлиб келаварарди, аммо шу билан бирга, бутун томирларимга аллақандай шодлик туйғулари ёйилиб, бутун оламнинг тепасига чиқиб олганим учун вақтим хуш бўлиб кетган эди: тўғри, бу ҳис болаларга хос бўлган ҳисдир, йўқ демайман, аммо жамиятдан йироқлашган ва табиатга яқинлашганимиз сари, ўзимиз ҳам беихтиёр болаларга ўхшаб қоламиз; дилимиздаги ҳамма ташвишлар йўқолади ва бир вақтлардагидек, яна поклашади ва келажакда ҳам шундай бўлса керак, албатта. Менга ўхшаб тоғ-тошларни кезиб ажойиб ва ғаройиб манзараларни кўриб юрган, тоғлар ва даралардан анқиган ҳаётбахш ҳавони суқланиб-суқланиб ютишга ўрганган одам, менинг бу сеҳрли манзараларни айтиб беришга ва тасвирлашга бўлган ҳавасимнинг қанчалик зўр эканлигини билади, албатта. Ниҳоят, Гуд-Тоғнинг чўққисига ҳам етдик, тўхтаб атрофга назар ташладик: чўққи устида кулранг булутлар осилиб турар ва унинг муздек нафаси яқинда бўрон туришидан дарак берарди, аммо кунчиқар томон шу қадар беғубор ва ярқираб турар эдики, биз, яъни мен билан штабс-капитан уни бутунлай унутдик... Ҳа, штабс-капитан ҳам унутди, чунки табиат гўзаллиги ва улугворлиги сезгиси биздек ҳаяжонланган ҳикоячиларнинг дилидагидан кўра содда одамларнинг дилида кучлироқ бўлади.

— Сиз бундай ажойиб манзараларни кўравериб ўрганиб қолгандирсиз?— дедим мен.

— Ҳа, ўқнинг визиллаб учишига ҳам, яъни юракнинг гупиллаб уришини яширишга ҳам ўрганиш мумкин.

— Аксинча, баъзи кекса жангчиларга бу нарса мусиқадай ёқади, деб эшитувдим.

— Истасангиз, бу ҳам тўғри, ёқади; аммо юрагингиз янада қаттиқроқ ургани учун ёқади. Бир қаранг, қандай гўзал ўлка!— деб илова қилди штабс-капитан кунчиқар томонни кўрсатиб.

✓ Чиндан ҳам бундай манзарани бошқа ҳеч қаерда учратиш мумкин эмасди: тагимизда ясланиб ётган Қойшаур водийсининг ўртасини Арагва билан яна бир сой худди кумуш уқадай кесиб ўтарди; водий тепасида сузиб юрган мовий туман эрта тонгнинг илиқ шуълаларидан ўзини атрофдаги дараларга олиб қочарди; ўнг ва чап томондаги қор, чангал босган, бир-биридан баланд тоғ тизмалари бир-бировини кесиб, ҳар ёққа чўзилишиб кетарди: йироқда ҳам тоғлар, аммо қояларнинг ҳеч қайсиси бир-бирига ўхшамасди,— тоғ тепаларидаги қорлар қип-қизил чўғдай товланиб шу қадар ярқираб ёнардики, уни кўриб шу ерда умрбод қолиб кетгнинг келарди; тўқ кўкимтир тоғ ортидан,— бу ерларга яхши ўрганиб қолган кўзгина унинг қора булут эмаслигини ажрата биларди,— қуёш кўрина бошлади; лекин қуёш тепасидан ўтган қон янглиғ қип-қизил шафақ ҳамроҳимнинг диққатини жалб қилди. «Бугун ҳаво бузилади деб айтмабмидим,— деб хитоб қилди у.— Илдамроқ юрайлик, Крестовая тоғига етганимизда бўронда қолмайлик тағин». Кейин, «ҳайда!» деб қичқирди аравакашларга.

Аравалар пастликка сирганиб кетмасин деб, гилдиракларга занжир боғладик, отларнинг жиловидан ушлаб, пастга туша бошладик; ўнг томонимиз баланд қоя эди, чап томонимиз эса шу қадар чуқур жарлик эдики, унинг тагига жойлашган бутун бошли осетин қишлоғи худди қалдирғоч уясидек бўлиб кўринарди; иккита арава дуч келиб қолса ўтиб кета олмайдиган бу йўлдан қоронғи кечаларда курьерларнинг йилига ўн марталаб шалоқ аравадан тушмай ўтишини кўз олдимга келтирган эдим, этим жимиралиб кетди. Аравакашларимизнинг бири ярославли рус мужиги бўлиб, иккинчиси — осетин эди; осетин ўртага қўшилган отни зўр эҳтиёт билан етаклаб борарди,— бизнинг беғам русимиз эса ҳатто аравадан тушмади ҳам! Мен унга, ҳеч бўлмаса менинг чамадонимнинг ғамини есанг-чи, жарга тушиб кетса, унинг кетидан тушиб юришга тобим борми, десам, у: «Қўяверинг, хўжайин! Худо хоҳласа омон-эсон етиб оламиз; бу ерларда

кўп юрганмиз»,— деди. У ҳақли эди: ҳақиқатан, манзилга омон-эсон етиб олмаслигимиз мумкин эди-ю, аммо етиб олдик; одамлар кўпроқ мулоҳаза қилиб кўрсалар ҳаётнинг бунчалик ташвишга арзимаслигини билган бўлар эдилар...

Балки, сиз Бэла воқеасини пировардини билмоқни истарсиз? Биринчидан, мен ёзганим қисса эмас, балки йўл хотираларидир; бинобарин, штабс-капитаннинг ўзи бошламагунча уни гапиришга мажбур эта олмайман. Хуллас, сабр қилингиз ёки, истасангиз, китобнинг бирнеча варагини очиб қарангиз, аммо бундай қилишни маслаҳат кўрмайман, чунки Крестовая тоғи (ёки, гамба¹¹ деган бир олимнинг айтишича, le Mont St-Christophe)дан¹² ошиш сизнинг диққатингизга арзийди. Шундай қилиб, биз Гуд-Тоғдан Чертовая водийсига ошиб тушдик... Ана бу романтик номни қаранг! Кўз олдингизга дарҳол одам оёғи тегмаган тоғлар орасидан макон тутган ёвуз жинлар уяси келгандир,— йўқ, ундай эмас: Чертовая водийсининг номи «чорт»* деган сўздан эмас, балки «черта» деган сўздан келиб чиққан,— чунки, бир вақтлар Грузия чегараси шу ердан ўтарди. Водийни худди Саратов, Тамбов ва ватанимизнинг шунга ўхшаш азиз ерлари каби, қор уюмлари кўмиб юборган эди.

— Ана, Крестовая тоғига ҳам етдик!— деди штабс-капитан, Чертовая водийсига тушганимиздан кейин қор тагида қолиб кетган бир тепаликни кўрсатиб; тепалик чўққисида тошдан ясалган крест кўринарди, шу крест ёнидан кўзга ғира-шира кўринадиган йўл ўтарди: бошқа йўлни қор кўмиб юборган кезлардагина шу йўлдан юриларди: аравакашларимиз тоғдан ҳали кўчки тушмаганини айтишди ва отларни аяб, бизни айланма йўлдан олиб кетишди. Муюлишга етганда бешта осетинни учратдик; улар бизга ўз хизматларини таклиф этиб, ҳойҳувлашиб аравамизнинг ғилдирагидан итара бошладилар. Йўл ҳақиқатан ҳам хавфли эди: ўнг томондан, тепамиздан бир шамол кўтарилса даранинг ичига қулаб тушишга тайёр қор уюмлари осилиб турарди; торгина йўлнинг бир қисмини қор кўмиб юборган, баъзи ерларда қор тиззамизгача чиқарди, баъзи ерларда эса офтоб шуълалари ва тунги совуқнинг кучи билан яхлаб қол-

---

* Ч о р т — шайтон, ажина. (тарж.)

** Ч е р т а — чизик, чегара (тарж.)

ганди, шунинг учун биз аранг юриб борар эдик; отлар тойиб йиқиларди; чап томонимиз жуда чуқур жарлик бўлиб унинг тагидан ҳайқириб оққан дарё гоҳ муз тагига кириб кетар, гоҳ қоп-қора тошлар устидан кўпириб оқарди. Крестовая тоғини икки соатда айланиб ўтибмиз — икки соат ичида атиги икки чақирим йўл босибмиз холос! Шу орада булутлар пастлашиб, олдин дўл, кетидан қор ёға бошлади; даралар ичига бостириб кирувчи шамол худди Соловей-Разбойник¹³ сингари бўкирар, ҳайқирар, ҳуштак чалгандай чийилларди, кўп ўтмай тош крестни шарқ томондан тўлқинланиб келувчи туман босиб, крест кўздан ғойиб бўлди. Дарвоқе, шу крест тўғрисида ғалати, аммо кенг тарқалган ривоят бор, шу ривоятга қараганда, бу крестни Петр I Кавказдан ўтиб кетаётганида қўйдирган эмиш; аммо биринчидан, Петр фақат Доғистонгача келган, иккинчидан эса, крестнинг устига, генерал Ермоловнинг амри билан қўйилган, деб катта-катта ҳарфлар билан ёзилган, демак крест 1824 йилда қўйилган бўлади. Аммо, мазкур лавҳанинг бўлишига қарамай, ривоят шу қадар сингиб кетган эдики, лавҳаларга ишонмаслигимизни назарга олганда, қайси бирига ишонишингни ҳам билмайсан киши.

Коби бекатига етиб олишимиз учун яхмалак тошлар ва юмшоқ қорлар устидан яна беш чақиримча юришимиз керак эди. Отларимиз жуда ҳолдан тойган, ўзимиз ўлардек совқотган эдик; бўрон худди ўзимизнинг шимол бўронлари сингари тобора зўрайиб борарди: фақат унинг мудҳиш ноласи ниҳоятда ғамгин ва мунгли эди. «Сен ҳам ўзингнинг бепоён кенг даштларингни соғиниб йиғларкансан, дарбадар! — деб ўйлардим мен. — У ерларда совуқ қанотларингни қанча керсанг кераверасан, бу ерда эса худди темир қафас панжараларига чинқириб қанотларини урган бургут янглиғ сиқиласан, димиқасан».

— Иш чатоқ! — деди штабс-капитан, — атрофга бир қаранг, туман билан қордан бошқа ҳеч нарса кўринмайди; фалокат босиб, жаргами ё бирон чуқургами тушиб кетмайлик; пастда Байдара қутуриб ётган бўлса — тагин ўтолмаймиз. Осиёнинг шуниси ёмон-да! Одамларига ҳам, дарёларига ҳам ишониб бўлмайди! — Аравакашларимиз пишқирган, оёқларини тираб олиб, қамчиларнинг аччиқ зарбига ҳам қарамасдан, жойларидан силжимай турган отларга бақириб, сўкина-сўкина савалардилар.

— Тақсир, бугун барибир Қобига етолмаймиз, — деб

қолди аравакашлардан бири,— рухсат этсангиз, вақт борида чапга бурилсак. Ҳов анави тоғ бағрида бир нарса қорайиб кўринади, эҳтимол, уйдир: ҳаво бузуқ кезларда йўловчилар ҳамиша ўша ерга қўнади, ановилар ароқ пули берса, бошлаб борамиз дейишяпти,— деб илова қилди аравакаш, осетинни кўрсатиб.

— Биламан, ука, сенсиз ҳам биламан!— деди штабс-капитан,— шу йўл бошлаб борувчилар ҳам ёмон жонимга тегди-да! Ароқ пули олиш учун топган баҳоналарини қаранг-а!

— Ҳар ҳолда иқрор бўлишингиз керакки, булар бўлмаганда аҳволимиз чатоқ бўларди,— дедим.

— Ҳа, тўғри, тўғри,— деб пинғиллади штабс-капитан.— Уф, бу йўлбошловчилар роса жонимга тегди-да! Қаердан фойда чиқса, дарров исини билишади, гўё буларсиз йўл топилмайдигандай.

Чапга бурилдик, кўп машаққатлардан кейин зўрға бир манзилга етиб олдик, бу манзил харсангтошлардан ясаиб, тошдеворлар билан ўраб олинган икки хоналик бир кулба эди. Жулдур-жулдур кийинган уй эгалари бизни зўр хурсандчилик билан кутиб олишди. Кейин билсам, ҳукумат бўронда қолган йўловчиларга манзил бериш шарти билан уларга ҳақ тўлар ва озиқ-овқат билан таъминлаб тураркан. «Ҳар ҳолда, жуда яхши бўлди!— дедим мен, гулхан ёнига ўтириб.— Энди Бэла воқеасининг охирини айтиб берасиз, имоним комилки, воқеа ўша билан тугамагандир».

— Нима учун имонингиз комил?— деди штабс-капитан, муғамбирлик билан кўз қисиб.

— Шунинг учунки, одатда бундай бўлмайди: ғайри табиий бошланган нарса ғайри табиий равишда тугалиши керак.

— Ҳа топдингиз-а...

— Ғоят хурсандман.

— Сиз-ку хурсанд бўласиз-а, аммо менинг эсимга тушса ҳозир ҳам юрагим ачишиб кетади. Бэла жуда ажойиб қиз эди! Кейин-кейин уни худди ўз қизимдай яхши кўриб қолдим, у ҳам мени яхши кўрарди. Шунинг ҳам айтишим керакки, менинг бола-чақам йўқ, сўққабош одамман; ота-онамдан хабар келмаганига ҳам 12 йилча бўлди, вақтида уйланиб ҳам олмаган эканман,— энди менга уйланиш ярашмаса керак; шунинг учун ҳам эркалатадиган овунчоқ топиб олганимдан хурсанд эдим...

Баъзан у бизга ашулалар айтиб, лезгинкага ўйнаб берар эди... Унинг ўйнаганини кўрсангиз! Ўзимизнинг губерния қизларини кўп кўрганман, бир марта, бундан 20 йилча муқаддам, Москвада аслзодалар клубида ҳам бўлганман, аммо бунинг олдида уларга йўл бўлсин. Улар ип ечолмайди!.. Григорий Александрович уни қўғирчоқдай ясантириб қўяр эди, жуда яхши парвариш қилди, ўзи ҳам бизникида туриб, шунақанги очилиб кетдики, асти қўяверинг; қуёшда қорайган юзи ва қўллари оқариб, юзлари олмадек қип-қизил бўлиб кетди... Жуда шўх бўлиб кетганди қизи тушмагур. Нуқул менга тегишгани-тегишган эди... Худо ўзи кечирсин!

— Отасининг ўлганини айтганингиздан кейин нима бўлди?

— Ўз аҳволига кўникиб кетгунча бу сирни унда яшириб юрдик; айтганимиздан кейин бир-икки кун йиғлади-ю, кейин эсидан чиқиб кетди.

Тўрт ойча яхши туришди. Григорий Александрович овга жуда ишқивоз эди деб айтувдим, шекилли: илгарилари тўнғиз ё кийик овлаб ўрмондан чиқмас эди, энди бўлса қалъа деворидан нарига ҳам ўтмайдиган бўлиб қолди. Аммо кейин қарасам: яна хаёлга чўмиб, қўллари орқасига қилиб, уй ичида айланиб юрадиган бўлиб қолди; кейин бир кун, ҳеч кимга айтмасдан, овга кетибди,— кун бўйи овда юрди; бир кетди, икки кетди, кейин овга бормайдиган кун қолмади... Яхши эмас, ораларига совуқчилик тушганга ўхшайди, деб ўйладим.

Бир кун эрталаб уларникига кириб қолдим,— бу воқеа ҳали ҳам кўз олдимдан кетмайди, қора шоҳи пешмат кийган, юзлари сўлгин Бэла караватда ўтирипти, чеҳраси ғамгин, кўриб қўрқиб кетдим.

«Печорин қани?»— деб сўрадим.

«Овда».

«Бугун кетдими?»— Бэла худди гапиришга қийналгандай, индамай ўтирарди.

«Йўқ, кеча кетган эди»,— деди у, ниҳоят, оғир хўрсиниб.

«Бирон фалокатга учраган бўлмасин тагин?»

«Кеча кун билан хаёл суриб ўтирдим,— деди Бэла, йиғи аралаш,— миямга минг хил хаёллар келди: гоҳ уни ёввойи тўнғиз ярадор қилдими ё чечен тоққа олиб қочиб кетдими, дейман... Бугун эса мен севмаса керак деб ўйлаб ўтирибман».

«Бундан баттароқ нарсани ўйлаб топмадингми, қизим?!»

Бэла йиглаб юборди, сўнг бошини ғурур билан баланд кўтарди-да, кўз ёшларини артиб давом этди:

«Агарда мени севмаса, уйимга қайтариб юборишига нима тўсқинлик қилади? Мен уни зўрламайман. Бундан буён ҳам шундай бўлса, ўзим кетаман-қўяман: мен унинг чўриси эмасман — князь қизи бўламан!..»

Мен уни юпата бошладим: «Менга қара, Бэла, ахир, у сенинг этагингга тикиб қўйилган эмаски, уззукун уйдан чиқмай ўтирса; ахир у ёш йигит бўлса, овга ишқивоз бўлса, юради, юради-да, яна қайтиб келади; ташвиш чекаверсанг, хафа бўлаверсанг қайтангга уни тезроқ зериқтириб қўясан».

«Рост, рост!— деб жавоб берди Бэла,— энди хушчақчақ бўлиб ўтираман». Кейин кулди-да, чилдирмасини чалиб, ашула айтишга ва ўйинга тушиб, атрофимда чириллаб айланишга бошлади; аммо бу ҳам узоққа бормади, яна караватга ўзини ташлади-да, қўллари билан юзини беркитиб олди.

Нима ҳам қила олардим? Менинг хотин кишига сира ишим тушмаган; уни қандай овутай деб ўйлаб-ўйлаб, ҳеч иложини қила олмадим: бирмунча вақт иккимиз жим қолдик... Жуда оғир аҳвол юз берди!

Ахири мен унга: «Истасанг юр, тупроққўрғонни айланиб келамиз? Ҳаво жуда яхши»,— дедим. Сентябрь ойи эди. Дарҳақиқат, кун жуда яхши эди; қуёш порлаб турса ҳам, унча иссиқ эмас эди, ҳамма тоғлар худди кафтда тургандай равшан кўринарди. Биз индамасдан қалъа кўтармасини айланиб юрдик; ниҳоят Бэла чимга ўтирди, мен ҳам унинг ёнига ўтирдим. Эсимга тушса кулгим қистайди; мен худди унинг мураббиясидай кетидан эргашиб юардим.

Қалъамиз баландликда эди, валдан жуда ажойиб манзара очиларди: бир томон — бир неча жарлик тилкалаб ташлаган кенг яланглик бўлиб, охири тоғ тизмасигача чўзилган ўрмонга бориб туташарди; ялангликнинг у ер-бу ерида тутунлар бурқийётган овуллар кўринарди, йилқилар ўтлаб юарди; бошқа томондан эса кичкина сой оқарди, сойнинг нариги томонини Кавказнинг катта тоғларига қўшилиб кетган қирра тошли бутазорлар қоплаб ётарди. Биз Бастион¹⁴ бурчагида ўтирардик, шунинг учун икки томон ҳам яққол кўриниб турарди. Бир маҳал

қарасам, ўрмон ичидан кўк от минган бир киши чиқиб, биз томонга отини елдириб келаверди, ниҳоят, сойнинг нариги бетига, биздан юз саржинча нарига келиб тўхтади-да, худди қутургандай, отини ўйноқлата бошлади. Бу нима қилгани, дедим ичимда... «Сен қара, Бэла ёшсан, кўзинг ўткир, у суворий ким экан, кимга томоша кўрсатгани кепти!..» — дедим.

Бэла қаради ва бирдан: «Қазбич-ку!..» — деб қичқириб юборди.

«Оббо қароқчи-ей! Бизни мазах қилгани келдими?» Синчиклаб қарасам, худди Қазбичнинг ўзгинаси, афти башараси қора, уст-боши жулдур, аввалгидай ифлос, «Тагидаги от — отамнинг оти», — деди Бэла, қўлимдан маҳкам ушлаб; ўзи худди теракнинг баргидай титрарди, кўзлари ўтдай чақнаб кетди. «Ҳа-ҳа, — дедим ичимда, — сенинг томирларингда ҳам қароқчи қони қайнаркан-ку!»

«Бери кел, — дедим мен часовойга, — милтигингни ол, ҳов анови суворийни отдан йиқитсанг — кумуш сўлкавой оласан». «Хўп бўлади, жаноби олийлари; аммо бир жойда тек турмаяпти-да...» — деди у. «Буюр, турсин!» — дедим мен кулиб... «Ҳой, оғайни! — деб бақирди часовой, қўлини силкитиб, — бирпас тек тур, намунча гир-гир айланмасанг?» Қазбич чиндан ҳам тўхтаб қулоқ сола бошлади; музокара бошлайди деб ўйлаган бўлса керак, аммо чучварани хом санаган эди! Менинг гренадёрим¹⁵ милтиқни мўлжалга олди-да... пақ этиб отди... тегмади; фақат порохнинг чақнаб ёнгани кўринди, холос; Қазбич отини бир ниқтаган эди, от четга сакради. Қазбич оёғини узангига тираб қаддини ростлади-да, ўз тилида бир нималар деб, қамчинини ўқталиб, қочиб кетди.

— «Уят сенга!» — дедим часовойга қараб.

«Жаноби олийлари, жон бергани кетди, — деб жавоб қайтарди часовой, — бу лаънати халқ ўқ еса ҳам дарров ўла қолмайди».

Чорак соатдан кейин Печорин овдан қайтди; Бэла унинг бўйнига ўзини ташлади, узоқ йўқолиб кетгани учун ундан ўпкаламади ҳам, гина ҳам қилмади... Ҳатто менинг ҳам Печориндан аччиғим чиқиб кетди. «Ҳой, менга қаранг, инсоф борми ўзингизда, — дедим унга, — ҳозирнинг ўзида Қазбич сойнинг нариги томонида эди, биз уни ўққа тутдик; йўлда дуч келиб қолса нима қилардингиз? Тоғлилар жуда қасосчи халқ бўлади: отини Азамат билан тил бириктириб ўғирлаганингизни пайқамади деб

ўйлайсизми? Бошимни гаровга қўйиб айтаманки, энди Бэлани ҳам таниди. Бундан бир йил бурун Бэлани яхши кўриб юрганини биламан,— менга ўзи айтиб юрар эди,— тузукроқ қалин тўлашга кўзи етганда совчи ҳам қўйдирган бўлар эди...» Шундан кейин Печорин ўйланиб қолди. «Рост, эҳтиёт бўлиш керак... Бэла, бугундан этиборан қалъадан ташқари чиқмаслигинг керак»,— деди.

Кечқурун у билан анчагача баҳслашиб ўтирдик, бечора қизга бўлган муносабатининг ўзгарганидан жаҳлим чиққан эди; эртадан кечгача овда юришидан ташқари, Бэладан ҳам кўнгли совуган, уни камдан-кам эркалайдиган бўлиб қолган эди, Бэла бояқиш сўлий бошлаган, юзларининг қони қочган, шахло кўзлари ҳам сўна бошлаган эди. «Нега хўрсиндинг, Бэла хафамисан?»— деб сўрасам: «Йўқ!»— дерди. «Кўнглинг бирон нарса истайдими?» «Йўқ!» «Қариндош-уруғларингни соғиндингми?» «Менинг ҳеч қанақа қариндош-уруғим йўқ». Ҳатто шундай бўлардики, бутун кун бўйи ё «ҳа», ё «йўқ»дан бўлак ҳеч нарса демасди.

Печоринга мен шуларни гапириб бердим. «Менга қаранг, Максим Максимич,— деб жавоб берди у,— менинг миждим жуда ёмон-да: тарбия орқасида шундай бўлганманми, ё худо шундай яратганми, билмайман; фақат шуни биламанки, агар бошқаларнинг бахтсизлигига сабабчи бўлсам, ўзим ҳам улар каби бахтсиз бўлиб кетаман. Шубҳасиз, бу нарса у бахтсизларга тасалли бўла олмайди, албатта,— аммо на чора ҳамма кулфат шунда. Илк ёшлигимда ота-онамнинг қаноти остидан чиққан дамдан бошлаб, пулга сотиб олиш мумкин бўлган ҳамма айш-ишратларни тотиб кўра бошладим, шубҳасиз, бу айш-ишратлар ахир бориб кўнглимга урди. Кейин жамиятнинг юқори табақасига отилдим, кўп ўтмай бу ҳам жонимга тегди; аслзода гўзалларга муҳаббат қўйдим, улар ҳам мени яхши кўришарди,— аммо уларнинг ишқи фақат менинг фикр-хаёлимни ва иззат-нафсимни қўзғатарди, холос; қалбим эса бўшлигича қолаверарди... Китобга берилдим, ўқидим — илм маърифат ҳам кўнглимга урди; шуҳратнинг ҳам, бахтнинг ҳам уларга боғлиқ эмаслигини билдим, чунки ҳаммадан бахтли нодонлар экан, шуҳрат деган нарса толенинг ўзи экан, унга эришиш учун фақат абжир бўлсанг кифоя экан. Шундан кейин, юрагим сиқилиб, диққинафас бўла бошладим... Кўп ўтмай мени Кавказга кўчиришди; бу давр умрим-

нинг энг бахтли даври эди. Мен чеченлар ўқи остида одам диққинафас бўлмаса керак деб ўйладим,— афсус янглишибман; ой ўтмасдан ўқларнинг визиллаб учишига ва ажал билан ёнма-ён юришга шу қадар ўрганиб кетдимки, улардан кўра чивинлар менинг диққатимни кўпроқ жалб этадиган бўлиб қолди,— илгаригидан ҳам баттар зерика бошладим, чунки энг сўнгги умидимдан ҳам ажралган эдим. Бэлани биринчи марта ўз уйимда кўриб, тиззамга олиб ўтирганимда, қоп-қора сочларидан ўлганимда мен тентак уни тақдир менга шафқат қилиб юборган фаришта деб ўйлабман. Тагин янглишибман, ваҳший қизнинг ишқи зодагон хонимнинг ишқидан сал афзал экан, биринчисининг ноз-карашмаси кўнгилга ургандек, иккинчисининг нодонлиги ва соддадиллиги ҳам кўнгилга урар экан. Ростини айтсам, мен уни ҳозир ҳам севаман, бир неча лаззатли дамлар бахш этгани учун мен ундан жуда миннатдорман, унинг учун жонимни фидо қилишга ҳам тайёрман, аммо унинг ёнида бўлсам — зерикаман... Тентакманми, ё ёвузманми, билмайман; аммо шунисини биламанки, мен ҳам унинг сингари ачинишга зорман, балки ундан ҳам кўпроқ зордирман; менинг руҳимни юқори муҳит бузган, фикр-хаёлим ҳамиша нотинч, қалбим сира тўймайди; менга ҳар нарса ҳам оз; лаззатга ва мазага қанча тез ўргансам, ғам-ҳасратга ҳам шунча тез кўникиб кетавераман, турмуш кундан-кунга кўзимга маъносиз бўлиб кўринади; биргина иложим қолди: у ҳам бўлса саёҳат. Иложи бўлган кун жўнайман,— аммо Европага эмас, Европага боришдан худо сақласин!— Америкага, Арабистонга, Ҳиндистон томонларига кетаман — зора, йўлда ўлиб кетсам! Ҳар ҳолда бўронларга учрарман, ёмон йўллардан юришга тўғри келар, ишқилиб, бу сўнгги юпанчим тезда тугамаса керак деб умид қиламан». Шу таҳлитда у узоқ гапириб ўтирди, унинг ҳамма гаплари миямга қаттиқ ўрнашиб қолди, чунки бундай сўзларни 25 яшар йигитдан биринчи марта эшитишим эди, худо хоҳласа, ортиқ эшитмасман... Ажабо! Айтингчи,— деб мурожаат қилди менга штабс-капитан,— сиз яқиндагина пойтахтда бўлгансиз: у ердаги ҳамма ёшлар ҳам шунақами?

Мен, худди шундай дегувчи одамлар жуда кўп, улар орасида ростгўйлари ҳам бордир; ҳамма одатлар сингари, дунёдан бешиш ҳам жамиятнинг юқори табақаларидан бошланиб, энди пастки табақаларига тушди, ҳозир

эса ҳақиқатан ҳам зерикувчи ва дунёдан безувчи одамлар бу бахтсизликни худди бир нуқсонни яширгандай яшириб юрадилар, дедим. Штабс-капитан бу нозик нуқталарга тушунмади, бошини чайқади-да, муғамбирлик билан кулимсираб:

— Зерикиш модасини французлар чиқаргандир-да?— деди.

— Йўқ, инглизлар.

— Шунақами!..— дедя у,— ие, улар ашаддий пияниста халқ-ку, ахир.

Шу онда бирдан москвали хонимлардан бири эсимга тушиб кетди, у хоним Байрон — пияниста эди, шундан ортиқ ҳеч нимаси йўқ эди, дерди. Аммо штабс-капитаннинг гапини кечирса бўлади: ичкиликдан ўзини тийиб юриш учун, дунёдаги ҳамма фалокатлар ичкилик туфайли келиб чиқади, деб ўзини-ўзи ишонтирарди.

Штабс-капитан ҳикоясини давом эттирди:

— Қазбич қайтиб келмади. Аммо, нима учундир, унинг ўша сафар келиб-кетгани бежиз эмас, бир нарсага қасд қилиб юрипти, деган фикр миямдан ҳеч кетмас эди.

Кунлардан бир кун Печорин мени тўнғиз овига судраб қолди; мен олдинига тўнғизни кўрмаганманми деб, кўнмадим. Шундай бўлса ҳамки, қўймасдан олиб кетди. Ёнимизга бешта солдатни олиб саҳар чоғида йўлга чиқдик. Соат ўнгача тўқай ва ўрмонларда изғиб юрдик,— тўнғиз учрайвермади. «Ҳой, уйга қайтайлик,— дедим мен,— мунча ўжарлик қилмасангиз? Бугун омадимиз юрмайдиган кун экан!» Аммо, жазирама иссиқда чарчаганимизга қарамай, Григорий Александрович ўлжасиз қайтишни истамасди... Шунақанги ўжар одам эди-да: сира айтганини қилмасдан қўймасди; ёшлигида онаси эрканантиқ қилиб ўстирган бўлса керак... Ахири, туш пайтига бориб, бир лаънати тўнғизни топдик: пақ-пақ ўқ узиб қолдик... тегмади, тўқайга кириб кетди... Омад келмаган кун эди-да ўзи!.. Бир оз дамимизни олиб, уйга қайтиб кетдик.

Отларнинг жиловларини қўйиб, индамасдан ёнма-ён келардик, қалъага ҳам яқин қолган эди; уни биздан фақат чакалакзор тўсиб турарди. Бирдан ўқ узилди... Иккимизнинг ҳам кўнглимизда бир шубҳа туғилиб, бир-биримизга ялт этиб қарадик... Ўқ чиққан томонга қараб от қўйдик, бориб қарасак, тупроққўрғон тепасида бир талай солдат тўпланишиб турар ва нуқул очиқ яланглик-

ни кўрсатар эдилар, ялангликда эгарга оқ бир нарсани ўнгариб олган бир отлиқ отини зўр бериб чоптириб кетмоқда эди. Григорий Александрович худди чеченга ўхшаб чинқирди-да, жилддан милтиғини чиқариб, отлиқнинг кетидан қува кетди; мен ҳам унинг кетидан от қўйдим.

Бахтимизга, овимиз юришмагани учун отларимиз ҳам унча чарчамаган эди: отлар елдай учиб борарди, отлиққа тобора яқинлашар эдик... Ниҳоят, отлиқни танидим, Қазбич экан, аммо отига ўнгариб кетаётган нарсасининг нималигига сира ақлим етмасди. Печоринга етиб олдим-да, Қазбич экан! деб қичқирдим. У менга қараб, бошини силкиб, отига қамчи берди.

Ахири орамизда бир милтиқ отими масофа қолди; Қазбичнинг оти чарчаб қолдими ё бизникидан ёмон эдими, ҳар ҳолда қанча қистамасин, оти сира илгари силжимас эди. Шу топда ўзининг Қоракўзини минг марта эслаган бўлса керак, деб ўйлайман...

Бир маҳал қарасам, Печорин мўлжалга олаяпти... «Отманг!— деб бақирдим:— ўқни эҳтиёт қилиш керак; биз уни шундай ҳам қувиб етамиз». Ёш йигит-да: салга қони қизишиб кетади... Ўқ узилди, ўқ отнинг кейинги оёғига тегди; от яна ўн қадамча сакраб-сакраб борди-да, қоқилиб, тиз чўкиб қолди. Қазбич отдан сакраб тушди, шундагина унинг қўлида кўтариб турган нарсаси чодрага ўралган хотин эканини пайқадим... У Бэла эди. ... Бечора Бэла! Қазбич ўз тилида бизга бирнималар деб бақирди-да Бэлага ханжар ўқталди... Вақтни бой бермаслик керак эди, мен ҳам таваккал деб ўқ уздим; ўқим Қазбичнинг елкасига бориб теккан бўлса керак, негаки бирдан қўли пастга осилиб тушди. Тутун тарқалиб бўлгач, қарасак, ерда ярадор от, унинг ёнида Бэла ётипти; Қазбич бўлса милтиғини ташлаб, худди мушукдай қояларга тирмашиб, тоққа қочиб чиқиб кетмоқда эди; бир ўқ билан уриб туширмоқчи бўлдим-у, бироқ тайёр ўқим йўқ экан! Отдан сакраб тушиб Бэланинг ёнига югурдик. Бечора қимир етмасдан ётарди, ярасидан шариллаб қон оқарди... Вой золим одам, ханжар урсанг юрагига урмайсанми, биратўла муродингга етардинг! Йўғ-а, елкасига урипти... Ўз оти билан босмачи-да! Бэла ҳушсиз ётарди. Чодрани йиртиб, ярасини мумкин қадар қаттиқроқ қилиб боғладик; Печорин унинг музлаб қолган лабларидан шунча ўпса ҳамки, қиз ўзига келмасди.

Печорин отга минди; мен Бэлани ердан кўтариб, бир амаллаб унинг эгарига миндириб қўйдим; Печорин унинг белидан қучоқлаб олди, қалъага қайтиб кетдик. Бир неча минутлик жимликдан сўнг Григорий Александрович менга: «Менга қаранг, Максим Максимич, бундай боришда тирик олиб бора олмаймиз»— деди. Мен: «Тўғри айтасиз»,— дедим, отларимизни елдай чоптириб кетдик. Қалъа дарвозаси олдида бизни бир талай одам кутиб турган эди; ярадорни авайлаб Печориннинг уйига олиб кирдик-да, докторга одам юбордик. Доктор маст бўлса ҳамки, келди; ярани кўрди-да, бир кунлик умри қолганини айтди, аммо у янглишган эди.

— Тузалиб кетдимиз?— деб сўрадим штабс-капитандан беихтиёр суюниб, унинг қўлидан ушлаб.

— Йўқ,— деди у,— докторнинг хатоси шу эдики, Бэла яна икки кун яшади.

— Қандай қилиб Қазбич уни олиб қочипти?

— Воқеа мана бундай бўлган: Печориннинг тақиқлашига қарамай, Бэла қалъадан чиқиб, сой бўйига борипти. Нега десангиз, кун жуда иссиқ эди; харсангтош устида оёқларини сувга солиб ўтирган экан, Қазбич билдирмасдан секин келипти. Хиппа бўғиб, чакалакзорга судрапти-да, кейин отга ўнгариб, ура қочиб қолипти. Бэла бир амаллаб бақирипти, часовойлар эшитиб қолиб, ўқ узишибди-ю аммо тегмапти, худди шунинг устига биз келиб қолган эдик.

— Қазбич уни олиб қочиб нима қиларкан?

— Ана, холос! Ахир, черкасларнинг ўғри халқлиги ҳаммага маълум-ку: улар нима тўғри келса — илиб кетаверади, кераксиз нарса бўлса ҳам ўғирлашаверади... бусиз туролмайди! Бунинг устига, Қазбич Бэлани анчадан бери яхши кўриб юарди.

— Шундай қилиб, Бэла ўлдими?

— Ўлди, аммо жуда азоб чекиб ўлди, биз ҳам у билан бирга кўп азоб тортдик. Кечқурун соат ўнларда ўзига келгандай бўлди; биз унинг бошида ўтирар эдик; шундай кўзини очди-ю, Печорин, Печорин, деб чақираверди: «Мен шу ердан, ёнингда ўтирибман жоним»,— деб жавоб берди Печорин қизнинг қўлидан ушлаб. Бэла: «Мен ўламан!»— деди. Биз уни юпата бошладик, доктор албатта тузатаман деб айтди, дедик; бечора бошини чайқаб, юзини деворга ўғирди, унинг сира ўлгиси келмасди!..

Кечаси алаҳлаб чиқди; боши ўтдай ёнарди, бутун бадани худди безгак тутгандек қалтирарди; отасини, укасини эслаб алланималар дерди: тоғларни, ўз уйини соғинган бўлса керак-да... Кейин яна Печоринни чақира бошлади, уни эркалаб ҳар хил нозик исмлар билан атар ё бўлмаса ўз жонгинангни ортиқ севмайсан, деб ўпкала-нарди...

Печорин қуйи солинган бошини кафтлари орасига олиб бу гапларни индамай эшитиб ўтирарди; аммо унинг кўзларида бир томчи ҳам ёш кўрмадим; чиндан ҳам йиғлашни билмасмиди ё ўзини йиғидан тийиб ўтирармиди — билмайман; менга келганда, умримда бундан кўра қай-гулроқ ҳодисани кўрмаганман.

Эрталаб алаҳлаши тўхтади; бир соатча қимир этмай ётди, ранги синиқиб шу қадар ҳолдан тойган эдики, на-фас олиши зўрға сезиларди, кейин бир оз тузалгандай бўлди, гапира бошлади ҳам, аммо нима тўғрисида гапиради денг?.. Бундай гаплар фақат ўлим тўшагида ётганларнинггина эсига тушади!.. Ўзининг христиан динида бўлмаганидан, у дунёда руҳи Григорий Александровичнинг руҳи билан қовушолмаслигидан, жаннатда Григорий Александровичнинг руҳига бошқа бирон хотиннинг руҳи ёр бўлиши ҳақида сўзлаб қайғурарди. Менинг миямга, уни ўлиш олдидан чўқинтириб, христиан динига ўтказиш фикри келди, буни ўзига айтдим; у бир нима деёлмай, анчагача менга қараб ётди; кейин қайси динда туғилган бўлсам, шу динда ўламан, деди. Шу зайлда бир кун ўтди. Шу бир кун ичида унинг шу қадар ўзгариб кетганини айтмайсизми! Ранглари оппоқ оқариб, юзлари чўкиб кетди, кўзлари йириклашиб, лаблари ўтдай ёнарди. Қалбида худди қизитилган темир парча ётгандай, ўртанарди.

Иккинчи кеча кирди; биз унинг ёнидан силжимаи ва мижжа қоқмай ўтирардик. Бечора жудаям қийналди, нуқул инграрди; оғриғи сал босилиши билан Григорий Александровичга аҳволим тузук, бориб ухланг дерди, унинг ўз қўлларида маҳкам ушлаб ётган қўлини ҳадеб ўпар эди. Саҳар пайтига бориб талвасага тушиб, ҳа деганда тўлғанаверди, яранинг латтаси ечилиб, яна қон оқа бошлади. Ярасини қайтадан боғлаб қўйганимиздан кейин бир минутча жим ётди-да, Печориндан: «Мени ўп!»— деб илтимос қилди. Печорин карават олдида тиз чўкди-да, унинг бошини ёстиқдан кўтариб, совиб бораёт-

ган лабларига лабини босди; Бэла худди шу бўса билан ўзининг жонини унга бермоқчи бўлгандай, қалтироқ қўллари билан унинг бўйнидан қаттиқ қучоқлади... Йўқ, унинг ўлиб кетгани яхши бўлди! Агар Григорий Александрович уни ташлаб кетганда, бечора нима қиларди? Аммо эртами кечми, ташлаб кетиши аниқ эди.

Эртаси куни чошгоҳгача индамасдан ётди, доктор уни ҳар хил дори-дармонлар бериб қийнаса ҳам, гинг демади. «Қўйсангиз-чи!— дедим мен докторга,— ўлади деб ўзингиз айтдингиз-ку, нега энди дори-дармон беравериб қийнайсиз?» «Майли, Максим Максимич, ҳар ҳолда виждон тинч бўладикун»,— деб жавоб берди у. Ўлсин виждон шунақа бўлса!

Тушдан кейин Бэлани ташналик қийнай бошлади. Деразаларни очиб ташладик, аммо уйдан кўра ташқари баттар иссиқ эди; каравот ёнига муз келтириб қўйдик,— бу ҳам кор қилмади. Бу ташналикнинг ўлим олдидан бўладиган ташналик эканлигини билардим, Печоринга ҳам шундай деб айтдим.— «Сув, сув..»— дерди бечора, хириллаган товуш билан, ёстиқдан бошини кўтариб.

Печориннинг юзи бўздай оқариб кетди, стаканга сув қуйиб, Бэлага тутди. Мен икки қўлим билан кўзимни беркитиб, дуо ўқий бошладим, қанақа дуо ўқиганим эсимда йўқ... Эҳ-ҳа-а, отахоним мен умримда госпиталларда ҳам, жанг майдонларида ҳам кўп одамларнинг ўлганини кўрганман, аммо улар бунинг олдида ҳеч гап эмас эди!.. Менинг яна бир хафа бўлган жойим шундаки, Бэла ўлиш олдидан мени бир марта ҳам тилга олмади, ҳолбуки мен уни ўз қизимдай яхши кўрардим. Хайр, майли, худо ўзи кечирсин!.. Рост-да: мен ўзим ким эдимки, ўлиш олдидан мени тилга олса!..

Сувдан ҳўплади-ю, бир оз жон киргандай бўлди, лекин уч минутлардан кейин жон берди. Лабига ойна тутиб кўрдик — ойна тип-тиниқ!.. Печоринни уйдан олиб чиқиб кетдим, тўпроққўрғонга чиқдик; қўлларимизни орқага қилиб анчагача индамасдан юрдик; унинг чехраси ҳеч лимани ифода этмас эди, менинг кўнглим ранжиди: унинг ўрнида мен бўлсам — ғам-ғуссадан ўлиб кетган бўлардим. Охири Печорин сояга ўтириб, чўп билан қумни чиза бошлади. Кўнгил учун унга тасалли бера бошлаган эдим, у бошини кўтарди-да, кулиб юборди... Шундай кулдики, этларим жимирлаб кетди.. Мен тобу

Ростини айтсам, бу ишни кўнглим тасалли топсин деб қилдим. Менда бир парча термалама¹⁶ бор эди, тобутни шу термалама билан қоплаттирдим-да, бир вақт Григорий Александровичнинг ўзи Бэлага олиб берган чеченча зар уқалар билан безатдим.

Эртаси куни эрталаб Бэлани қалъанинг ташқарисига, энг сўнгги марта ўтирган жойига яқин ерга, сой бўйига олиб чиқиб кўмдик; ҳозир қабрининг атрофида оқ акация ва бузиналар ўсиб ётипти. Гўрига крест ҳам қўйдирмоқчи бўлдим, кейин яхши бўлмас, ҳар ҳолда, христиан эмас эди, деб қўйдирмадим...

— Печоринга нима бўлди?— деб сўрадим.

— Печорин анчагача касал ётди, ориқлаб ҳам кетди бечора, аммо шу-шу Бэла ҳақида бир оғиз ҳам гапиришмайдиган бўлиб кетдик; бу гапининг унга ёқмаслигини билардим, шундай экан гапириб нима қиламан?— дедим ўзимга ўзим... Уч ойлардан кейин уни Е... полкига тайинлашди, Грузияга кетиб қолди. Ўшандан бери кўришмаймиз... Ҳа, дарвоқи, яқинда бир киши менга уни Россияга қайтди деб айтди, аммо корпус бўйича берилган буйруқларда бу тўғрида ҳеч нарса учратмадим. У ёғини суриштирганда, хабарлар бизга жуда кечикиб келади.

Шундан кейин Максим Максимич, қайғули хотираларни унутмоқ учун бўлса керак, янги хабарларни бир йилдан кейин билишнинг қанчалик ёмонлиги тўғрисида гапира кетди.

Мен унинг гапини бўлмас ҳам, эшитмас ҳам эдим.

Бир соатдан кейин йўлга тушиш мумкин бўлиб қолди: бўрон босилиб, ҳаво очилиб кетди, йўлга тушдик. Йўлда кета туриб, мен яна Бэлла билан Печориндан гап очдим.

— Қазбичнинг нима бўлганини эшитмадингизми?— деб сўрадим.

— Қазбичми? Ким билади дейсиз... Ўнг флангда шапсуглар¹⁷ орасида Қазбич деган жасур одам бормиш деб эшитувдим, бизникилар ўқ ёғдирганда қизил пешмат кийиб юрармиш, қулоғининг тагидан ўқ визиллаб учиб ўтиб қолганда энгашиб таъзим қилармиш, дейишади; аммо у ўша Қазбич бўлмаса керак!..

Қобида Максим Максимич билан хайрлашдик; мен бекат аравасига тушиб кетдим, у эса юки оғир бўлгани сабабли, мен билан бирга кета олмади. Биз яна кўришармиз деб ўйламаган эдик, аммо кўришдик, истасангиз

айтиб берай, бу ҳам бир катта воқеа. Аммо Максим Максимичнинг ҳурматга сазовор одам эканлигига иқрор бўларсиз!.. Агар бунга иқрор бўлсангиз, менинг ғоят чўзилиб кетган ҳикоямни эшитганингиз учун мукофотланган бўламан.

II

Максим Максимич

Максим Максимичдан айрилгач, от чоптириб Терек ва Дарьял дараларидан жадал ўтиб кетдим, Қазбекда нонушта қилдим, Ларсада чой ичдим-да, кечки овқатни Владикавказда қилишга шошилдим. Мен сизларга тоғлар тасвири, ҳеч нарсани ифодаламавчи ҳайқириқ ва хитоблар, ўз кўзлари билан кўрмаган одамлар учун маъносиз бўлган манзаралар, ҳеч кимнинг ўқигиси келмайдиган статистик маълумотлар ҳақида сўзлаб ўтирмайман.

Мен ҳамма йўловчилар қўнадиган меҳмонхонага тушдим, бу шундай бир меҳмонхона эдики, қирговул қовуриб ёки тузукроқ шўрва пишириб берувчи бирорта киши йўқ, чунки меҳмонхона топшириб қўйилган учта инвалид киши шу қадар бефаҳм ёки ҳамиша маст одамлар эдики, улардан сариқ чақалик фойда тегмас эди.

Менга бу ерда яна уч кунча турасиз деб айтишди, чунки Екатеринограддан ҳали «оказия» келмаган экан, шу сабабдан унинг қайтиб кетиши ҳам мумкин эмас экан. Ана бу оказия*ни қаранг! Аммо бемаъни сўз ўйини рус кишига тасалли бермайди, шунинг учун, эрмак деб Максим Максимичнинг Бэла қиссасини ёзишга киришдим, аммо бу воқеанинг кейин келадиган қатор қиссаларнинг муқаддимаси бўлажagini хаёлимга ҳам келтирмаган эдим; буни қарангки, арзимаган бир нарса баъзан қандай оғир оқибатлар келтираркан! Балки, «оказия»нинг нималигини билмассиз? «Оказия» дегани ярим рота пиёда солдат ҳамда замбаракдан иборат бўлган ҳимоячи бир отряд бўлиб, Владикавказдан Кабарда орқали Ека-

---

* Сўз ўйини. Қўштирноқсиз ёзиладиган оказия сўзи ишнинг чатоқлигини, ишқалликни билдиради. (тарж.)

териноградга қатнаб турувчи карвонлар шу отряд ҳимоясида юради.

Дастлабки кунни жуда зерикиб кетдим; эртаси кунни эрталаб ҳовлига бир арава кириб келди... Э! Максим Максимич-ку!.. Биз эски қадрдондай кўришдик. Мен уни ўзим турган хонага таклиф этдим. У ҳам тортиниб ўтирмади, ҳатто елкамга қоқиб, оғзи буришиб илжайгандай ҳам бўлди. Шунақа қизиқ одам эди-да!..

Максим Максимич жуда пазанда одам: қирғовулни жуда боплаб қовурди, устига тузланган бодринг сувидан сепди, ростини айтсам, агар у келиб қолмаганда, куним қуруқ нон-сувга қоларди. Бир шиша кахетин виноси овқатимиз хилининг камлигини билдирмади: овқатимиз ниҳояти бир сидра эди, холос: кейин иккимиз трубкала-римизни чекиб, мен дераза тагида, у қизиб турган печка ёнига ўтирдик; ҳаво нам ва совуқроқ эди. Иккимиз индамай ўтирардик. Нима тўғрисида ҳам гапиришардик?.. У ўзи ҳақидаги ҳамма мароқли гапларни айтиб бериб бўлган, менда эса айтадиган бирор нарса йўқ. Мен деразадан қараб ўтирардим. Тобора кенгайиб боровчи Терек бўйларида сочилиб ётган ҳисобсиз пастак уйлар дарахтлар орасидан милтиллаб кўринар, уларнинг орқасидаги кунгурали кўм-кўк тоғлар ортида эса Қазбек тоғи худди оппоқ салла ўраб тургандай кўзга ташланар эди. Мен фикран улар билан вилолашдим, чунки уларга ачинардим...

Анчагача индамай ўтирдик. Қуёш муздек тоғлар ортига ботиб, водийларга оқиш туман ёйила бошлаганда, бирдан кўчадан қўнғироқнинг жаранлагани ва извошчиларнинг ҳай-ҳув деб бақириви эшитилди. Меҳмонхона ҳовлисига устбоши кир-чир арманлар тушган бир неча арава, улар кетидан бир бўш коляска кириб келди; колясканинг енгил юриши, ўнғай қурилиши ва гўзаллиги чет элдан келтирилганлигидан дарак берар эди. Колясканинг кетидан мўйлови шопдай, устига венгерка кийган ва уст-боши бинойи бир киши келарди, уни малай деса малайга ўхшамасди; аммо трубка кулини олифталик билан қоқишини, аравакашларга ўшқириб беришини кўрган одам унинг малайлигига шубҳа қилмас эди. Унинг беғам бойвачанинг эрка малайи эканлиги кўриниб турарди, уни рус Фигароси¹⁸ деса бўларди. «Менга қара, баракка топкур, бу нима, «оказия» келдими?»— деб сўрадим деразадан. У менга бир ўқрайиб қаради-да, галстугини

тўғрилаб, юзини тескари ўгирди; унинг ёнида келаётган армани кулиб, «ҳа, оқазия келди, эртага эрталаб қайтиб кетади»,— деб жавоб берди. «Худога шукур-а!»— деди Максим Максимич, дераза олдида келиб.— Жуда ажойиб коляска эканми!— деб илова қилди у.— Биронта амалдор тергов иши билан Тифлисга кетаётган бўлса керак. Афтидан, биз томондаги тоғларни билмаса керак! Эҳ-ҳе, оғайни, бизнинг тоғлар билан ўйнашиб бўлмайди, бу тоғлар инглиз коляскаларининг ҳам шалоғини чиқариб юборади! Ўзи ким экан, юринг, чиқиб билайлик...» Коридорга чиқдик. Коридорнинг охиридаги уйлардан бирининг эшиги очиқ эди. Извошчи билан малай чамадонларни ўша уйга ташиб кирмоқда эдилар.

— Менга қара, иним,— деб сўради малайдан штабс-капитан,— анови ажойиб коляска кимники, а?.. Жуда яхши коляска экан-да!..

Малай қайрилиб ҳам қарамай, чамадоннинг қайишини ечар экан, бир нима деб пўнғиллади. Максим Максимичнинг жаҳли чиқиб кетди, беодоб малайнинг елкасига туртди-да: «Мен сендан сўраяпман, азизим...»— деди.

— Кимнинг коляскаси дейсизми?.. Хўжайинимники...

— Хўжайининг ким?

— Печорин...

— А? Нима дединг? Печорин... Ё парвардигор!.. Кавказда хизмат қилганми?..— деб хитоб қилди Максим Максимич, менинг энгимдан тортиб. Унинг кўзларида шодлик учқунлари чақнаб кетди.

— Хизмат қилган шекилли, мен у кишига яқинда хизматга кирганман, яхши билмайман...

— Ҳа, ҳа!.. Шунақа дегин,.. Оти Григорий Александровичми?.. Хўжайининг билан ошна эдик,— деб илова қилди штабс-капитан; малайнинг елкасига дўстона бир туширган эди, малай гандираклаб кетди...

— Кечирасиз, тақсир, мени ишдан қўйяпсиз,— деди малай, қовоғини солиб.

— Вой, сени қара-ю!.. Биласанми, оғайни, сенинг хўжайининг менинг қадрдон ошнам бўлади, бирга турганмиз... Ўзи қаерда қолди?..

Малай: «Печорин Н. деган полковникникида овқат қилгани қолди, ўша ерда тунайди»,— деди...

— Кечқурун бу ерга келиб кетмайдими?— деди Максим Максимич,— ё унинг олдида бирор иш билан ўзинг боролмайсанми, барака топкур?.. Борсанг, Максим Мак-

симич шу ерда экан, деб айт, худди шундай деб айт, ўзи билади... сенга тўрт танга ароқ пули бераман...

Бундай арзимаган инъомни эшитиб, малайнинг афти буришди, аммо топшириқни адо этаман, деб Максим Максимични ишонтирди.

— Эшитса дарров югуриб келади!..— деди Максим Максимич, тантанали бир қиёфада.— Дераза олдида кутиб тураман... Эҳ, аттанг, аттанг, полковник Н. билан таниш эмасман-да...

Максим Максимич дераза олдидаги скамейкага чиқиб ўтирди, мен ўз хонамга кириб кетдим. Ростини айтсам, мен ҳам Печориннинг келишини бетоқатлик билан кутардим; гарчи штабс-капитаннинг гапларидан кейин унинг ҳақида менда яхши фикр қолмаган бўлса ҳам, унинг мижозидagi баъзи бир хислатлари, назаримда жуда яхши кўринар эди. Бир соатлардан кейин инвалид самовар билан чойнак кўтариб кирди.

— Максим Максимич, чойга тобингиз қалай?— деб қичқирдим деразадан.

— Қуллуқ, чой ичгим йўқроқ.

— Келинг, пича ичинг! Вақт ҳам кечикди, совуқ тушди.

— Зарари йўқ, раҳмат...

— Ихтиёрингиз!— Мен ёлғиз ўзим чой ича бошладим: ўн минутлардан кейин чолим кириб келди. «Рост айтган экансиз, чой ичганимиз яхшироқ, мен уни келарминкин деб ўтирувдим... Одами кетганига анча бўлди, бирон иш чиқиб қолган бўлса керак».

Апил-тапил бир чашка чой ичди, иккинчисига кўнмади. Аллақандай хавотирлик билан яна дарвоза олди-га чиқиб кетди. Печориннинг менсимаганлиги уни ранжитгани равшан кўриниб турар эди, яқиндагина чол менга у билан дўст бўлганлигини айтган ва бир соатгина олдин отимни эшитса дарров югуриб келади деб ишониб ўтирган эди-да.

Деразани яна очиб, Максим Максимични чақириб, энди ётайлик деганимда, вақт алламаҳал бўлиб қолган, қоронғи ҳам тушган эди; Максим Максимич ўзича бир нималар деб пўнғиллади; яна чақирган эдим, индамади.

Сўридаги шамни ўчирмай, шинелга ўраниб диванга чўзилдим, хиёл ўтмасдан мудраб ҳам кетибман, хийла вақтдан кейин Максим Максимич кириб уйғотмаганда, қотиб ухларканман. Максим Максимич трубкасини стол-

га ташлади-да, уй ичида айланиб юрди, печкани ковлаштирди, кейин ётди, анчагача йўталди, туфлади, тўлганди...

— Қандала чақаяптими?— деб сўрадим.

— Ҳа, қандала...— деб жавоб берди у, оғир хўрсиниб.

Эртасига барвақт уйғондим, аммо Максим Максимич мендан ҳам илгари турган экан. Чиқиб қарасам, дарвоза олдидаги скамейкада ўтирипти. «Мен комендантга бориб учрашишим керак,— деди у,— агар Печорин келиб қолса — дарров менга одам юборинг, барака топкур...»

Мен хўп дедим. Максим Максимич югурганича кетди... Худди унинг баданига ёшликдаги бардамлик қайтиб, яна чаққон бўлиб кетгандай эди.

Салқин ва ажойиб бир тонг пайти эди. Баланд тоғлар тепасида уюлиб ётган олтиндай булутлар худди янги тоғ силсилалари янглиғ товланарди; дарвозанинг олди кенг майдон эди, бугун якшанба кuni бўлганидан, майдоннинг нариги бошидаги бозор лиқ тўла одам; елкаларига бол солинган қути кўтариб олган ялангоёқ осетин болалар атрофимни ўраб олишди, мен уларни қувиб юбордим; ҳозир ўшалар кўнгилга сиғармиди, меҳрибон штабс-капитаннинг ташвиши менга ҳам юққан эди.

Ун минутча ҳам ўтмагани эдики, майдоннинг нариги бошида биз кутган одам кўринди. У полковник Н... билан бирга келар эди, полковник Н... уни меҳмонхонагача кузатиб, у билан хайрлашди-да, қалъага қайтиб кетди. Мен дарҳол инвалидни Мақсим Максимичга юбордим.

Малайн Печориннинг қаршисига чиқди-да, унга ҳозир арава қўшилажагини билдирди; хўжайинга бир қути сигара келтириб берди-да, бир мунча буйруқ олиб, шуларни бажаргани кетди. Унинг хўжайини сигара чекиб, бир-икки марта хомуза тортди-да, дарвозанинг нариги томонидаги скамейкага бориб ўтирди. Энди мен сизларга унинг портретини чизиб беришим керак.

У ўрта бўйли эди; хипча қадди-қомати ва кенг яғрини кўчманчи турмушда учрайдиган ҳамма қийинчилик ва машаққатларга, иқлимнинг ўзгариб туришига, пойтахт айш-ишратлари ва руҳий кечирмаларга бардош бера олишидан дарак берар эди: фақат иккита пастки тугмасигина қадалган, чанг босган духоба сюртугининг тагидан кўриниб турган оппоқ пахтадек ич кўйлаги унинг покиза одамлигини билдирар эди; унинг кир қўл-

қоплари худди шу аристократ одамнинг бежирим қўлига бичиб тикилгандай кўринарди, бир қўлидан қўлқопини ечган эди, рангсиз бармоқларининг озгинлигини кўриб жуда ажабландим. Юрганда эриниб ва қадамларини бемалол ташлаб юрарди, аммо қўлларини силкитмай юриши назаримдан қочмади,— бу эса унинг мижозининг бир даражада ёт эканлигининг аниқ шоҳиди эди. Аммо булар — ёлғиз ўзимнинг кўриб билганим асосида ҳосил этган шахсий фикрим, бунга албатта ишонишингиз керак, деб айтмайман. Скамейкага ўтирганда, худди гавдасида битта ҳам суяк йўқдай икки букилди; бутун гавдаси худди асабий одамнинг гавдасидай заиф ва ожиз кўринарди, унинг ўтириши худди Бальзак тасвирлаган ва балда танца қилавериш чарчаган ўттиз яшар сатанг хотин¹⁹нинг юмшоқ пар креслода ўтиришига ўхшарди. Дастлаб юзига кўзим тушганда, ёши йигирма учларда кўринди, кейин яхшилаб қараб, йўқ, ўттизларда бўлса керак, дедим ичимда. Жилмайганда худди болалардай жилмаяр эди. Бадани худди аёл кишининг баданидай нозик эди, табиатан жингалак малла сочлари унинг рангсиз ва очиқ пешанасига чиройли бўлиб ёйилиб тушарди. Пешанасидаги бир-бирини кесиб ўтган иккита ингичка ажинни синчиклаб қарагандагина кўриш мумкин эди, бу ажинлар фақат ғазабланган ва руҳан ташвишланган пайтлардагина аниқроқ кўринса керак. Сочларининг малла бўлишига қарамай, мўйлови билан қошлари қоп-қора эди,— оқ отнинг зотини қора ёли билан қора думи нишонлаб тургандай, бу ҳам кишининг зотини аниқ кўрсатиб турарди. Бурнининг бир оз танқайганлиги, тишларининг оппоқ ва қўй кўзлигини айтсам — портретини тамоман чизиб берган бўламан, аммо унинг кўзлари ҳақида яна бир-икки оғиз гапириб ўтишим керак.

Аввало у кулганда, кўзлари кулмасди! Баъзи одамларда шундай ғалати хислатни кўрганингиз борми?.. Бу нарса ё ёвуз табиатликнинг ёки ҳеч тарқалмайдиган чуқур ғамгинликнинг аломатидир. Кўзлари ярим ёпиқ киприклар орасидан худди фосфордай чарақлаб ёниб туради. У чарақлашни руҳий жўшқинлик ёки хаёлга берилиш нишонаси деб бўлмас эди: у чарақлаш худди силлиқ пўлатдай кўзни қамаштирарди-ю, аммо совуқ эди; бировга қараганда қисқагина бир қараб қўярди, лекин худди баданингни тешиб ўтиб кетгудай ўткир ҳамда

вазмин қарар эди — бу худди бетамиз ва дағал бир савол бериб тургандай, кишига ёқмас эди,— агар унинг қараши бу қадар бепарво ва сокин бўлмаганда эди, уни сурбетларча қараш деса бўларди. Бу мулоҳазаларни балки унинг ҳаётининг баъзи тафсилотларини билганим учун қилгандирман, унинг қиёфаси бошқа одамларда бутунлай бошқача таъсир қолдирса эҳтимол; аммо унинг таърифини мендан бошқа ҳеч кимдан эшитолмайсиз, шунинг учун менинг тасвирим билан кифояланиб қўя қолишга мажбурсиз. Охирида шуни ҳам айтишим керакки, у анча қўхлиқкина, хотин-қизларга ёқадиган соҳибжамол киши эди.

Арава қўшилиб бўлган эди; дўғага боғланган қўнги-роқ аҳён-аҳёнда жаранглаб қўярди, Печориннинг малайи хўжайиннинг олдига икки марта келиб, ҳамма нараса тайёрлигини билдирди, аммо Максим Максимичдан ҳамон дарак йўқ эди. Яхшиямки, Печорин Кавказ тоғларининг кўм-кўк чўққиларига хаёлчанлик билан қараб ўтирар ва йўлга отланишга ошиқмаётгандай кўринарди. Мен унинг ёнига бориб:

— Агар яна бир оз кутсангиз, қадрдон дўстингизни бир кўриб кетардингиз,— дедим.

— Аҳа, дарвоқе!— деб тез жавоб қайтарди у.— Кеча менга айтишувди, қани ўзи?— Мен майдон томонга қайрилиб қараган эдим, югуриб келаётган Максим Максимични кўрдим... У бир нафасда ёнимга етиб келди, у харсиллаб нафас оларди; юзидан дўлдай тер оқарди, ҳўл бўлиб кетган оқ сочлари шапкаси остидан чиқиб, пешанасига ёпишиб қолган эди: тиззалари дир-дир титради... Печориннинг бўйнига ўзини ташламоқчи бўлган эди, бироқ Печорин, гарчи суюнгандай табассум билан бўлса ҳам, совуққина қўл узатди. Штабс-капитан бир лаҳза қотиб қолди, кейин унинг қўлини икки қўли билан ушлаб кўришди; харсиллаганидан тили гапга келмас эди.

— Жуда хурсандман, азизим Максим Максимич! Хўш, соғ-саломатмисиз?— деди Печорин.

— Сен-чи?.. Сиз-чи?..— деди чол, кўзларига ёш олиб.— Неча йиллар... неча кунлар... ҳа йўл бўлсин?

— Эронга — ундан ҳам нарига...

— Ҳозирнинг ўзида-я?.. Ҳа, бир оз шошманг, азизим!.. Наҳотки ҳозир кўришсаг-у, айрилишсак?.. Кўпдан бери дийдор кўришмадик...

— Мен кетай энди, Максим Максимич,— деб жавоб берди Печорин.

— Ё парвардигор! Астаффуриллоҳ! Ҳа, намуңча шошилмасангиз? Сизга айтадиган кўп гапларим бор... Кўп нарсаларни сиздан сўрамоқчи эдим... Хўш, қалай?.. Истеъфодамисиз?.. Қалай?.. Нима ишлар қилиб юрдингиз?..

— Зерикиб юрдим!— деб жавоб берди Печорин, кулимсираб.

— Қалъада кечирган ҳаётимиз эсингиздами?.. Жуда ов боп жойлар эди-а? Овга жудаям ишқивоз эдингиз... Бэла-чи?..

Печориннинг ранги жиндек оқариб кетди, юзини ўгирди.

— Ҳа, эсимда!— деди у ва шу ондаёқ жўрттага ҳо-муза тортди. Максим Максимич яна бир-икки соат бирга бўлайлик деб ялина бошлади. «Бирга тушлик қилардик, иккита қирғовулим бор,— дерди у,— бу ернинг кахетин виноси жуда яхши бўлади... албатта, Грузия виносидай эмас-ку, аммо жуда яхши наван... Гурунглашиб ўти-рардик... Петербургда кечирган ҳаётингизни менга гапи-риб берадингиз... Хўпми?..»

— Гапириб берадиган ҳеч нарса йўқ, қимматли Мак-сим Максимич... Хўп, хайр энди, мен шошиб турибман... Раҳмат, мени унутмабсиз...— деб илова қилди Печорин, чолнинг қўлидан ушлаб.

Чолнинг қовоқлари осилди... У хафа ва ранжиган эди, гарчи бун яширишга тиришса ҳам, яшира олмасди. «Унутмабсиз эмиш!— деб пўнғирлади у.— Мен-ку ҳеч нарсани унутганим йўғ-а... Ҳа, майли, ихтиёрингиз... Сиз билан бундай кўришарман деб сира ўйламаган эдим...»

— Келинг, қўйинг, хафа бўлманг!— деди Печорин, уни дўстона қучоқлаб.— Наҳотки мен ўша сиз билган Печорин бўлмасам?.. Начора... ҳар кимнинг тақдири ҳар хил бўларкан... Яна кўришамизми, кўришмаймизми, худо билади!..— Бу гапларни айтаркан, у коляскага ўтириб, извошчи ҳам тизгинини қўлига ола бошлаган эди.

— Тўхта, тўхта!— деб қичқирди бирдан Максим Максимич, колясканинг эшигини ушлаб.— Эсимдан чи-қаёзипти... Сизнинг қоғозларингиз менда қолган эди, Григорий Александрович... Ўзим билан бирга олиб юриб-ман... сизни Грузияда учратарман деб юрувдим, мана, худо бу ерда йўлиқтирди... Нима қилай ўшаларни?..

— Билганингизни қилинг!— деб жавоб берди Печорин.— Хайр!..

— Эронга кетяпсизми?.. Қачон қайтасиз?..— деб бақриб қолди Максим Максимич унинг кетидан...

Коляска анча ерга бориб қолган эди, Печорин қўлини силкитди, буни — қайтишим маҳол! Қайтиб ҳам нима қиламан!..— деб тушуниш мумкин эди.

Қўнғироқнинг жаранги ҳам, коляска филдиракларининг шағал йўлдан тарақлаб бориши ҳам ортиқ эшитилмас эди, аммо бечора чол турган жойида ҳамон қимир этмай, чуқур хаёлга ботиб турарди.

Гарчи аламдан кўзларида ёшлари ялтираб кўринса ҳам, чол ўзини бепарволикка солиб:

— Ҳа, қадрдонликка қадрдон эдиг-у, аммо ҳозирги замонда қадрдонликнинг қадри қопти дейсизми,— дерди.— Унинг учун мен ким эдим? Бадавлат бўлмасам, амалдор бўлмасам, унинг устига ёшимиз ҳам тенг эмас... Петербургга бориб дарров олифта ҳам бўлиб олипти... Коляскасини қаранг!.. Юки ҳам бир оламнинг юки!.. Малайи ҳам ўзига бино қўйган!..— Бу сўзларни Максим Максимич кинояли кулги билан айтди.— Айтинг-чи, бу тўғрида нима ўйлайсиз?— деди, менга қараб.— Эронга бориб нима қиларкин?.. Одамнинг кулгиси қистайди, рост!.. Ишониб бўлмайдиган енгилтак одам эканлигини илгари ҳам билардим... Э аттанг, бир кун эмас бир кун ўз бошини ейди-да!.. Бундан бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас!.. Эски дўстни унутган одам, одам эмас деб юрганим ҳақиқатан ҳам тўғри экан!..— Шу гапларни айта туриб, ўз ҳаяжонини яширмақ учун юзини тескари бурди-да, ҳовлида турган араваси атрофида айланиб юрди, кўзларига дам-бадам келиб турган ёшни яширмақ учун ўзини арава филдиракларини қараётганга соларди.

— Максим Максимич,— дедим ёнига бориб,— Печорин ташлаб кетган қоғозлар қанақа қоғоз эди?

— Ким билади дейсиз! Аллақандай ёзувлар шекилли...

— Уни нима қиласиз?

— Нима қилардим! Патрон ясаттираман.

— Ундан кўра, менга бера қолинг.

У менга ажабланиб қаради-да, бирнималар деб пўнғиллаб, чамадонини титкилай бошлади; чамадондан бир дафтарни олиб зарда билан ерга ирғитди; иккинчи дафтарни ҳам, учинчисини ҳам, ўнинчисини ҳам шундай қил-

ди; унинг бу қилиғида аллақандай болаларга хос инжиқлик бор эди; ҳам кулгим қистар, ҳам раҳмим келарди...

— Бари шу,— деди у,— шундай матога эга бўлишингиз билан табриклайман...

— Энди буларнинг ихтиёри мендами?

— Газетада бостирасизми, бошқа қиласизми, билганингизни қилинг. Менга нима!.. Нима, мен унинг дўстиманми ё қариндошиманми? Рост, бир бошпанада узоқ турганимиз... Нима, кимлар билан турмабман?..

Қоғозларни йиғиштирдим-да, штабс-капитан яна айниб қолмасин деб қўрқиб, дарров олиб чиқиб кетдим. Кўп ўтмай, «Оказия» бир соатдан кейин жўнайди, деб билдиришди, мен аравани қўшишга буюрдим. Шапкамни кийиб турувдим ҳамки, штабс-капитан кириб келди; у сафарга чиқувчи одамга ўхшамасди, қиёфасидан қандайдир изтироб сезилар, қовоғи солиқ эди.

— Сиз-чи, Максим Максимич, кетмайсизми?

— Йўқ.

— Нега энди?

— Ҳали комендантга учраганим йўқ, пошшоликка қарашли омонатларни топширишим керак...

— Боя бориб келдингиз-ку?

— Боровдим-у,— деди у иккиланиб,— уйида йўқ экан... кутишга вақтим бўлмади...

Унинг ҳолига тушундим: бечора чол умрида биринчи марта, расмий тил билан айтганда, шахсий зарурат юзасидан хизмат ишини ташлаган бўлса керак, бунинг эвазига қандай мукофот олди!

— Э, аттанг,— дедим мен унга,— бевақт ажралишар эканмиз-да, Максим Максимич.

— Биз илмсиз қариялар сизларга тенг бўла олармидик!.. Сизлар мағрур, димоғдор ёшларсиз, бу ерда, черкасларнинг ўқи ёғилиб турганда, бизни танийсизлар... Кейин кўришиб қолсак, биздақаларга қўл беришга ҳам ор қиласизлар.

— Мен бундай гинага лойиқ иш қилмаган бўлсам керак, Максим Максимич.

— Гап келганда айтдим-қўйдим-да; тўғриси сизга бахт ва оқ йўл тилайман.

Биз хийла совуқ хайрлашдик. Меҳрибон Максим Максимич бирдан ўжар ва қўрс штабс-капитанга айланиб қолди! Нима сабабдан денг? Печориннинг хаёли пари-

шонликданми ё бўлмаса бошқа сабабданми, штабс-капитан унинг бўйнидан қучоқлаб кўришаман деб турганида, фақат қўлини бериб кўришгани учун! Ёш йигитнинг энг яхши тилак-орзуларидан жудо бўлганлигини, кишиларнинг ишлари ва туйғуларини унга гўзал қилиб кўрсатиб турган парданинг бирдан кўтарилиб кетганини кўриш одамнинг раҳмини келтиради, гарчи ўзининг эски хатолари тезда ўтиб кетишини, аммо эскисидан ҳам ширинроқ хатолар келишини билса ҳам, раҳминг келади... Аммо, Максим Максимичдай қариганингда бу хатолар ўрнини нима босади? Ноиложликдан юрагинг тошдай қотади, руҳинг беркилади...

Ёлғиз ўзим жўнаб кетдим.

ПЕЧОРИННИНГ ЖУРНАЛИ

Сўз боши

Яқинда, Печорин Эрондан қайтаётиб йўлда ўлипти, деб эшитдим. Бу хабарни эшитиб мен жуда суюндим, чунки унинг ўлими менга бу хотираларни босиб чиқаришга ҳуқуқ берар эди, мен ҳам бундан фойдаланиб, бировнинг асари тагига ўз имзомни қўйиб олдим. Бундай арзимаган қалбакилик учун китобхонлар мени айблама-са керак, деб умид қиламан.

Энди мен умримда танимаган бир кишининг юрак сирларини ошкор қилишим сабабларини очиб беришим керак. Унинг дўсти бўлганимда ҳам майли эди: чунки жонажон дўстнинг маккорларча мақтанчоқлиги ҳаммага маълумдир, аммо мен уни умримда бир мартагина катта йўл устида кўрганман; бинобарин, менда унга нисбатан дўстлик ниқоби остига яшириниб, севган одамнинг ўлимини ёки бахтсизликка учрашини кутувчи ва ўлгандан кейин унинг тепасида таъна, гина, ҳақорат ва афсуслар ёғдирувчи мавҳум душманлик йўқ.

Бу хотираларни қайта-қайта ўқир эканман, ўзининг ожиз ва заиф томонларини ва гуноҳларини шафқатсиз суратда фош қилган бу кишининг чиндан ҳам самимий эканлигига ишондим. Киши руҳининг тарихи, хатто энг пасткаш киши руҳининг тарихи, агар бу тарих етук ақлнинг ўз-ўзини кузатиши натижасида ёзилган бўлса ва бировларда рағбат ва ҳайрат уйғотиш учун ёзилмаган

бўлса, бу тарих бутун бошли бир халқнинг тарихидан ҳам қизиқроқ ва фойдалироқ бўлади. Руссо Тавба-тазарруининг²⁰ энг биринчи камчилиги шундаки, олдин уни ўз дўстларига ўқиб берган.

Шундай қилиб, қўлимга тасодифан тушиб қолган журналнинг парчаларини мен фақат фойда келтирсин деб бостирдим. Гарчи мен журналдаги исмларни ўзгартирган бўлсам-да, ўз аксларини кўрган кишилар ўзларини таниб оларлар ва, балки, бу оламдан ўтган кишининг ҳозиргача қоралаб келган қилмишларини энди оқларлар; биз ўзимиз тушунган нарсаларни деярли ҳаммиша оқлаб келамиз.

Бу китобга мен Печориннинг фақат Кавказда кечирган ҳаётига оид бўлган нарсаларнигина киритдим. Қўлимда унинг яна битта қалин дафтари қолди, унда Печорин ўзининг бутун ҳаётини таърифлайди. Бу дафтарни ҳам ўқувчилар муҳокамасига ташлаш вақти келиб қолар; аммо талайгина муҳим сабабларга кўра ҳозирча бу масъулиятни ўз зиммамга ололмайман.

Балки, баъзи китобхонлар Печориннинг характери ҳақида фикримни билмоқчи бўларлар? Уларга менинг жавобим ушбу китобнинг сарлавҳасидир. «Ие, бу заҳарли киноя-ку!» дерлар. Билмадим.

I

Тамань

Россиянинг денгиз бўйидаги шаҳарлари ичида энг расвоси — Тамандир. У ерда мен очимдан ўлаёзганман, бунинг устига, мени ғарқ қилиб юбормоқчи ҳам бўлишган. Бекат аравасида ярим кечада шаҳарга кириб келдим. Аравакаш, уч отли аравани шаҳарга кираверишдаги яккаю ягона гиштин бино олдига келтириб тўхтатди — учала отнинг ҳам дармони қуриган эди. Қораденгизли часовой казак қўнғироқнинг жаранглашини эшитиб, каловлаб ваҳима билан: «Ким у?» — деб бақирди. Урядник билан ўнбоши чиқди. Мен уларга, офицерман, ҳукумат ишлари билан ҳаракатдаги отрядга кетаётибман, деб тушунтирдим-да, пошшолик уй талаб қилдим. Ўнбоши бизни шаҳарга бошлади. Қайси уйга бориб сўрамайлик — банд. Совуқ эди, уч кечадан бери ухламаган, жу-

да чарчаган эдим, жаҳлим чиқди. «Бирон жойга олиб бор тезроқ, муттаҳам! Жаҳаннамга бўлса ҳам майли, ишқилиб жой бўлса бўлгани!»— деб қичқирдим. «Яна битта уй бор,— деб жавоб берди ўнбоши, бўйинни қашлаб,— аммо жанобларига тўғри келмаса керак; тоза жой эмас!»— Охирги сўзнинг маъносига яхши тушунмай, бошла деб буюрдим, эски-туски чордеворлар ёнидан, аллақандай ифлос кўчалардан узоқ юриб, охири денгиз бўйидаги кичкина бир кулба олдига етиб тўхтадик.

Тўлин ой янги бошпанамнинг қамиш томлари ва оппоқ деворларини ёритиб турарди; атрофи тош девор билан ўраб олинган қўрада яна бир уй қаққайиб турарди, буниси олдингисидан ҳам баттар эски ва кичкина эди. Уйнинг девори тикка кесиб тушган денгиз қирғоғининг нақ лабига бориб тақаларди, пастда қоп-қорайиб кўринувчи тўлқинлар тинмай шовиллаб турарди. Ой бетинч, аммо ўзига итоат қилувчи денгиз сатҳига жимгина қараб турарди, унинг ёғдусида икки кемани кўриб қолдим, улар қирғоқдан анча йироқда турарди, кемаларнинг худди ўргимчак тўрига ўхшаган арқонлари ғира-шира уфқ фонида қимир этмай қоп-қорайиб турарди. «Пристанда кемалар бор экан, демак, эртага Геленжикка жўнайман»,— деб ўйлаб қўйдим.

Деншигим линияда хизмат қилувчи казак эди. Унга чамадонимни олиб, аравакашга жавоб бериб юборишни буюрдим-да, уй эгасини чақира бошладим, ҳеч ким жавоб бермади; яна тақиллатсам — яна жавоб бўлмади... Энди қандоғ бўлди? Ниҳоят, даҳлиздан ўн тўрт ёшларга кирган бир бола чиқди.

«Уйнинг эгаси қани?!» «Йўқ». «Нега йўқ? Бутунлай йўқми?» «Бутунлай йўқ», «Хотини-чи?!» «Хотини слободкага кетган». «Эшикни ким очиб беради?»— дедим ва эшикни бир тепган эдим, ўзи очилиб кетди: уйдан димоққа рутубат ҳиди урилди. Олтингугурт чақиб, боланинг бурнига тутдим, қарасам: боланинг иккала кўзи оппоқ. Бола кўр, туғма кўр экан. Бола менинг олдимда қимир этмай турарди, мен унинг юзига синчиклаб қарай бошладим.

Ростини айтсам, ҳамма кўрлар, қийшиқлар, карлар, соқовлар, чўлоқлар, қўлсизлар, оёқсизлар, букирлар ва шуларга ўхшашларни ёмон кўраман. Кишининг ташқи қиёфаси билан руҳи ўртасида аллақандай ғалати бир муносабат борлигини, бирон аъзодан ажралган киши-

нинг руҳи ҳам ўзининг бирон сезгисини йўқотишини пайқаганман.

Шундай қилиб кўр боланинг юзига тикилиб қарай бошладим, аммо кўзсиз юздан нимани уқиб билиш мумкин?.. Унинг бетига беихтиёр ачиниб қараб турган эдим, бирдан юпқа лабларида билинар-билинемас табассум кўриниб кетди, нима учундир бу табассум менда қандайдир ёмон бир таассурот қолдирди. Миямда бу кўр бола унча кўрга ўхшамайди деган шубҳа туғилди, аммо кўзини сунъий равишда парда бостириб олмаган бўлса керак, чунки нима учун бундай қилади деб ўзимни-ўзим қанча ишонтирсам ҳам, ҳеч ишонгим келмасди. Аммо наилож? Мен кўп нарсага шубҳа билан қарайдиган одамман...

«Уй эгасининг ўғлимисан?»— деб сўрадим, ниҳоят. «Йўқ». «Бўлмаса кимсан?» «Етимчаман» «Хўжайкангнинг болалари борми?» «Йўқ; битта қизи бор эди, татар билан бирга денгизнинг нарёғига қочиб кетган». «Қанақа татар билан?» «Қим билади! Бир қрим татарлари билан, у керчли қайиқчи эди».

Уйга кирдим; уйнинг бутун анжони икки скамейка, стол ва печка ёнида турган каттакон сандиқдан иборат эди. Деворда битта ҳам образ²¹ кўринмас эди — бу ёмон аломат! Ойнаси синиқ деразадан денгиз шамоли ғирллаб уриб турарди. Чамадонимдан сўхта шам олиб ёқдим-да, буюмларимни жойлаштира бошладим, қиличим билан милтиғимни бурчакка тираб, пистолетимни стол устига қўйдим, буркамни скамейкага ёздим, казак эса буркасини бошқа скамейкага ёзди; ўн минутлардан кейин казагим хуррак торта бошлади, аммо мен сира ухлаёлмадим; қоп-қоронғи уйда ётарканман, оқ кўзли бола сира кўз ўнгимдан кетмас эди.

Шу зайилда бир соатча ўтди. Деразадан мўралаб турган ой шуъласи уйнинг саҳнида жилва қиларди. Бирдан уй саҳнига лентадай тушиб турган ой шуъласига бир кўланка тушди-ю, лип этиб ўтиб кетди. Қаддимни кўтариб, деразадан қарадим; кимдир яна дераза ёнидан югуриб ўтди-да, ғойиб бўлди. Бу кимсанинг тик қирғоқдан пастга тушиб кетганига кўзим етмас эди; ундоғ деса унинг борадиган бошқа жойи ҳам йўқ эди. Ўрнимдан турдим-да, пешматимни кийдим, белимга ханжаримни тақиб, секин уйдан чиқдим, бирдан олдимдан кўр бола чиқиб қолди. Ўзимни дарров девор панасига олдим, бола

Йўлдан адашмасдан, аммо эҳтиётлик билан қадам ташлаб, ёнимдан ўтиб кетди. Қўлтиғига бир тугунча қистириб олган эди; бола пристан томонга бурилди-да, тикка кесиб тушган сўқмоқ йўлдан пастга қараб кетди. «Шу кун соқовлар тилга киради, кўрлар кўрадиган бўлади»,— деб ўйладим-да, болани кўздан йўқотмаслик учун, қорама-қора боравердим.

Шу орада ойни булут қоплаб, денгиздан туман кўтарила бошлади; яқин жойда турган кеманинг орқа томонидаги фонус ғира-шира милтиллаб турарди; кемани фарқ эттираман дегувчи тўлқинлар қирғоқ бўйида кўпириб ялтирарди. Тепадан зўрға пастга тушиб бораётиб қарасам, кўр бола бир оз тўхтаб турди-да, кейин ўнг томонга бурилиб кетди; бола сув лабига шундай яқин юриб борардики, назаримда, ҳозир уни тўлқин тортиб кетадигандай туюларди. Аммо унинг тошдан-тошга бемалол сакраб, ўнқир-чўнқир жойларни айланиб ўтишидан унинг бу ерлардан кўп юргани кўриниб турарди. Ахири бир ерга бориб тўхтаб, нимагадир қулоқ солгандай бўлиб турди, кейин ерга ўтириб, тугунини ёнига қўйди. Мен қирғоқнинг денгизга туртиб чиққан жойида туриб, унинг бутун ҳаракатларини кузатиб турардим. Бир неча минутдан кейин нариги томондан оқ кийган бир кимса кўринди-да, кўр боланинг ёнига келиб ўтирди. Уларнинг гапини баъзан шамол мен томонга учуриб келтирарди.

«Нима дейсан, кўр, бўрон турди-ю,— деди хотин кишининг товуши.— Янко келмайди». «Янко бўрондан қўрқмайди»,— деб жавоб берди бола. «Туман қуюқлашмоқда»,— деб эътироз билдирди хотин, ғамгин товуш билан.

«Соқчи кемалар ёнидан туманда ўтиш қайтангга осонроқ бўлади»,— деб жавоб берди кўр бола. «Чўкиб кетса-чи!» «Чўкиб кетса, якшанба кун чарковга янги лента тақмай борасан-да».

Жим бўлишди, бир нарса мени ҳайратда қолдирди: кўр бола мен билан Малороссия лаҳжаси²²да гаплашган эди, ҳозир бўлса соф рус тилида гапирар эди.

«Ана, кўрдингми, айтганим рост чиқди,— деди кўр, чапак чалиб.— Янко денгиздан ҳам, шамолдан ҳам, тумандан ҳам, қирғоқ соқчиларидан ҳам қўрқмайди; қулоқ сол, бу — сувнинг шовиллаши эмас, мени алдаб бўлсан, бу — унинг узун эшакларининг овози».

Хотин ирғиб ўрнидан турди-да, нотинчлик билан йироқларга тикила бошлади.

«Довдирапясан, кўр,— деди у, — ҳеч нарса кўринмайди-ку».

Иқрорман, қайиққа ўхшаган бирон нарса кўринармикин деб олисга шунча тикилиб қарасам ҳам, ҳеч нарса кўринмасди. Шу зайилда яна ўн минутча вақт ўтди, кейин бирдан тоғдай-тоғдай баланд тўлқинлар орасида бир қора нуқта кўринди, нуқта гоҳ катта бўлиб кўринарди, гоҳ яна кичрайиб кетарди. Қайиқ тўлқин устига секин-аста кўтариларди-да, яна бирдан пастга учиб тушиб, қирғоқ томон яқинлашиб келарди. Бундай кечада йигирма чақиримча келадиган бўғоздан ўтишга ботинган қайиқчи жуда довурак, уни бундай қилишга мажбур этган сабаб ҳам жуда муҳим бўлса керак! Шундай деб ўйларканман, юрагим гупиллаб уриб, кичкина қайиққа қараб турардим; аммо қайиқ худди ўрдакдай шўнғиб кетар, кейин худди қанот қоққандай, эшкакларини кўтариб яна кўпириб турган тўлқинлар орасидан чиқиб қоларди: мен, қайиқ келиб ўзини қирғоққа уради-ю, чилчил бўлиб синиб кетади деб ўйладим, бироқ у эпчиллик билан бир ёнга бурилди-да, кичкинагина бухтачага омон-эсон кириб олди. Қайиқдан ўрта бўйли, қўй терисидан тикилган татарча қалпоқ кийган бир киши чиқди-да, қўли билан имлаб буларни чақирди, учовлашиб қайиқдаги нарсаларни тушира бошладилар, юк шу қадар катта эдики, нега қайиқ чўкиб кетмаганига ҳали ҳам ажабланаман. Улар елкаларига биттадан тугун кўтариб, қирғоқ бўйлаб кетдилар-да, салдан кейин кўздан ғойиб бўлдилар. Мен уйга қайтдим; аммо иқрор бўлишим керакки, бу ажойиб нарсалар мени хавотирга солиб қўйган эди, зўрға тонг оттирдим.

Қазагим уйғонди ва менинг кийинганимни кўриб ҳайрон бўлди; бироқ, унга бунинг сабабини айтмадим. Парча-парча булутлар сузиб юрган кўм-кўк осмонни, йироқдан бинафша ранг ҳошиядай кўриниб турган Қрим соҳилини, соҳилнинг орқасидаги баланд қояни, унинг тепасидаги маёқ минорасини деразадан бирпас тамоша қилиб турдим-да, комендантдан Геленжикка кетиш вақтимни билиб келай деб, Фанагория қалъасига жўнадим.

Афсус! Комендант қатъий бир нарса деёлмади. Прис-танда турган кемаларнинг бариси ё соқчи кемалар, ё ҳали юклари ортилмаган савдо кемалари экан. «Балки,

уч-тўрт кундан кейин почта кемаси келиб қолар, ўшанда бирор чора кўрармиз!»— деди комендант. Уйга жиғибийроним чиқиб қайтдим. Остонада казагим кутиб турар эди, юзида қўрқинч акс этарди.

— Иш чатоқ, жаноби олийлари!— деди у.

— Шундай, оғайни, қачон кетишимизни худо билади!— Бунни эшитиб, казагимнинг хавотирлиги баттар ошиб кетди, менга энгашиб туриб шивирлай бошлади. «Бу ер расво жой экан! Боя Қораденгизли урядникни учратдим; у менинг танишим, бултур отрядимизда хизмат қилган эди; мен унга тушган жойимизни айтган эдим, у бирдан менга: «У ёмон жой, оғайни, одамлари ярамайди!..»— деб қолди. Ростданам, у қанақа кўр бола! Ҳар ерда ёлғиз юрса, бозорга ҳам ёлғиз борса, нонни ҳам, сувни ҳам ўзи ташиша... бу ердагилар унга ўрганиб қолганга ўхшайди».

— Ҳа, нима бўпти, ҳеч бўлмаса уй эгаси кўриндими?!

— Боя сиз йўғингизда бир кампир қизи билан бирга келди.

«Қанақа қиз? Унинг қизи йўқ». «Қизи бўлмаса, худо билади, кими экан; ана, кампир шу топда уйда ўтирипти».

Мен кулбага кирдим. Гулдираб ёнаётган печкада овқат қайнамоқда, аммо назаримда, бу овқат камбағал оила учун анча қиммат кўринди. Кампирдан нима сўрамай, нуқул, қулоғим кар, эшитмайди, деб жавоб бераверди. Нима қилиш мумкин? Ундан гап чиқавермаганидан кейин, печкага шох ташлаб ўтирган кўр болага мурожат қилдим. «Қани, айт-чи, кўр шайтон,— дедим қулоғидан чўзиб,— кечаси тугун кўтариб қаёққа бординг?» Бола йиғлаб юборди, оҳ-воҳ қилиб қичқира бошлади: «Қаёққа борибман?... Ҳеч қаёққа борганим йўқ... Тугун билан? Қанақа тугун билан?» Бу сафар кампирнинг қулоғи очилиб: «Етимча болага туҳмат қилишнинг нима кераги бор! Нега унга азоб берасиз? Нима ёмонлик қилди сизга?!»— деб пўнғирлади. Бу гаплар жонимга тегди-да, бу сирларнинг калитини албатта топишга аҳд қилиб, уйдан чиқдим.

Буркамга ўраниб, девор тагида ётган харсангтошда олисларни тамоша қилиб ўтирдим; олдимда тунги бўрон қутуртирган бепоён денгиз ясланиб ётарди, унинг уйқуга кетувчи шаҳар шивир-шивирига ўхшаган бир хил шовқини ўтмиш йилларимни эслатди, хаёлимни шимол то-

монларга, совуқ пойтахтимизга олиб кетди. Чуқур хаёлга кетиб, ўзимни унутибман... Шу алфозда бир соатча, балки ундан ҳам кўпроқ вақт ўтгандир... Бирдан қулоғимга ашулага ўхшаган бир нарса чалинди. Рост, у ҳақиқатан ҳам ашула эди, хотин кишининг қўнғироқдай овози эшитиларди, аммо қаердан келаяпти?.. Қулоқ солдим, ашуланинг оҳанги жуда ғалати туюлди: гоҳ чўзиқ ва ғамгин, гоҳ тез ва шўх эди. Атрофга қарасам — ҳеч зог кўринмади; яна қулоқ солдим, ашула худди осмондан эшитилаётгандай туюлди. Бошимни кўтариб қарасам: мен турган уйнинг томида йўл-йўл кўйлакли, сочлари ёйилган бир қиз турипти, худди сув париси дейсиз. Қиз кафти билан кўзларини офтобдан пана қилиб, йироқларга тикилиб қарарди, гоҳ кулар ва ўз-ўзи билан гапиришар, гоҳ яна ашуласини айтарди,

Унинг бутун ашуласи эсимда:

Мовий денгиз кўкида
Эркин-эркин осуда —
Оқ елканли кемалар
Қаторлашиб еларлар.
Шу кемалар ичида
Бордир менинг қайиқчам,
Қўш эшкаги бор унинг,
Елкани бўлмаса ҳам.
Қўзғолганда зўр шамол —
Эски кемалар дарҳол
Елканларин очади,
Ҳар томонга қочади.
Денгизга ёлвораман
Оҳиста товуш билан:
«Шафқатсиз денгиз, тегма,
Севибли қайиқчамга:
Чунки у олиб келар
Қимматбаҳо нарсалар,
Тунда уни довюррак
Бир баҳодир бошқарар»

Бирдан миямга, бу овоз кечаси эшитилган овозга ўхшайди-ку, деган фикр келди, бир нафас ўйланиб қолдим, кейин яна бошимни кўтариб қарасам, томда қиз йўқ эди. Бирдан у бошқа бир ашулани айтиб, ёнимдан югуриб ўтиб қолди ва бармоқларини қирсиллатиб, кампирнинг ёнига кирди, улар ўртасида баҳс бошланиб кетди. Кампирнинг жаҳли чиқар, қиз эса хахолаб куларди. Бир маҳалдан кейин менинг ундинам²³ яна сакраб-сакраб чиқди; олдимга келиб тўхтади-да, менинг шу ердалигимга

ажаблангандай, кўзларимга тикилиб қаради; кейин бепарво қайрилиб, секин юриб пристан томонга кетди. Аммо воқеа бу билан тугамади; у кечгача уйим атрофида сакраб, ашула айтиб юрди. Жуда ғалати қиз! Башарасида жиннилик аломати кўринмас эди; аксинча, кўзлари менга жавдираб тикилиб-тикилиб боқарди, улар қандайдир жозибали кучга тўлгандай ва ҳар сафар менга қараганда: «Ҳа, нима демоқчисан!» деб тургандай туюларди. Бироқ, энди гап бошлашим билан қиз муғамбирона жилмайиб, қочиб кетарди...

Умримда бунақанги хотинни сира кўрган эмасман. Уни айтарли гўзал деб бўлмасди, аммо гўзаллик ҳақида менинг бошқача фикрим бор. Унда наслдорлик аломатлари кўп эди... отлардаги наслдорлик сингари, хотинларда ҳам наслдорлик муҳим ўрин тутди; буни ёш Франция кашф этган; у, яъни ёш Франция эмас, балки наслдорлик, кўпинча қадам ташлашдан, қўл ва оёқдан билиниб туради; айниқса буруннинг аҳамияти катта. Россияда кичкина оёқдан кўра алифдай бурун камроқ учрайди. Менинг ашулачим кўп бўлса ўн саккизларда эди. Қадди-қоматининг ғоятда хипчалиги, фақат унинг ўзигагина хос бўлган бош эгиб туришлари, узун сарғиш сочлари, офтобда сал қорайган бўйин ва елкаларининг олтиндай товланиб туриши ва айниқса хушбичим бурни — буларнинг ҳаммаси мени ниҳоятда мафтун этди. Гарчи унинг менга зимдан боқишларидан ваҳшийлик ва шубҳали нарсалар уқсам-да, гарчи унинг табассумларида нотайинлик бўлса-да, барибир хусусий фикрга эга бўлишнинг оқибати — шу қизнинг хушбичим бурнини кўриб, ҳузур-ҳаловатимни йўқотдим; мен, Гётенинг Минъонасини²⁴, яъни немисларга хос хаёлат асосида яратган сиймосини топдим деб ўйлабман; дарҳақиқат, улар бир-бирига жуда ўхшаш кетарди; ғоят зўр ҳаяжонланишдан бирдан сокин бир ҳолатга ўтиб қолиш, ўша тагдор гаплар, ўша сакраб юришлар, ўша ғалати қўшиқлар...

Кечки пайт қизни эшик олдида тўхтатиб, гапга солдим:

«Айт-чи, гўзалим,— деб сўрадим,— бугун томда нима қилиб юрувдинг?» «Шамол қайси томондан келаяпти деб қарадим». «Буни нима қиласан?» «Шамол келган томондан бахт ҳам келади». «Ажабо, бахтни ашула билан чақирмоқчимидинг?» «Ашула бор жойда бахт ҳам бор». «Ашула бахтсизлик келтирса-чи?» «Келтирса ни-

ма қипти? Яхшилик бўлмаган жойда ёмонлик бўлади, аммо ёмонлик ёнида яхшилик ҳам бўлади». «Бу ашулани сенга ким ўргатди?» «Ҳеч ким, хоҳласам айтавераман, керак одам эшитади, керакмас одам тушунмайди». «Отинг нима, қўшиқчим?» «Отимни от қўйган одам билади». «Отингни ким қўйган?» «Мен қайдан билай?» «Жуда ичимдан топ экансан-ку! Аммо сенинг тўғрингда баъзи нарсаларни билиб олдим». Гўё гапимнинг унга сира алоқаси йўқдай, унинг юзида ҳеч нарса акс этмади, лабини ҳам қимирлатмади. «Кеча кечаси қирғоқ бўйига борганингни билиб олдим». Шундан кейин мен, ҳамма кўрган нарсаларимни унга бирма-бир айтиб бердим, буни эшитиб хижолат бўлармикин десам, чурқ ҳам этмади! Овозининг борица хахолаб кулиб юборди. «Кўп кўрган бўлсангиз ҳам, оз билибсиз: билганингизни ичингизда сақланг». «Комендатга маълум қилсам-чи!» — буни жуда жиддий чеҳра билан айтдим. Қиз бирдан ашула айтди-да, худди чакалакзордан ҳуркиб чиққан қушдай, сакраб-сакраб қочиб кетди. Кейинги гапларим ножўя бўлди: айтилган гапнинг қандай оқибатга олиб келишини билмаган эканман, кейин анча пушаймон бўлишга тўғри келди.

Кеч кириб, қош қорайди, казакка чой қўйишни буюрдим-да, шам ёқиб, стол ёнида сафар трубкамини чекиб ўтирдим. Энди икки стакан чой ичиб бўлувдим ҳамки, бирдан эшик гижирлади-ю, орқасидан нафис кўйлакнинг шитирлаши ва оёқ товуши эшитилди; бир сесканиб, орқамга қарасам — менинг ўша ундинам! У секин рўпарамга келиб ўтирди-да, кўзларини менга тикди, нима учунлигини билмадим-у, аммо бу қараши, назаримда ниҳоятда латиф кўриниб кетди: бу боқиш ёшлик чоғларимда мени нари обориб, бери олиб келган боқишлардан бирини эслатди. Қиз худди мендан савол кутиб тургандай қараб ўтирарди, аммо мен ўзим тушунолмаган ҳолда хижолат тортиб индамай ўтирардим. Қизнинг сал оқаринқираган юзи унинг руҳий ҳаяжонланишини кўрсатар эди; қўли стол устини мақсадсиз тимирскиларди: қўлининг титраётганини пайқадим, кўкраги гоҳ кўтарилар, гоҳ нафас олмай тургандай бўларди. Бу майнавозчилик жонимга тега бошлади, сукунатни мен энг оддий гап билан, яъни унга бир стакан чой таклиф этиш билан бузмоқчи бўлиб турувдим, бирдан қиз лип этиб ўрнидан турди-да, бўйнимдан қаттиқ қучоқлади, нам, оташин бир

ўпиш лабларимда чўпиллади. Кўзларим тиниб, бошим айланиб кетди, йигитлик эҳтиросининг барча шиддати билан бағримга босиб сиққан эдим, қиз қучоғимдан худди илондай сурғилиб чиқиб, қулогимга: «Бугун кечаси, ҳамма ухлаганда, денгиз бўйига чиқ»,— деб шивирлади, уйдан лип этиб чиқиб кетди. У даҳлизда чойнакни ва ерда турган шамни ағдариб кетди. «Вой шайтон қиз-ей», деб бақирди, қолган чойга умид боғлаб похолда ётган казак. Шундан кейингина ўзимга келибман.

Икки соатлардан кейин, бутун пристанни жимлик босгач, казакимни уйғотдим. «Тўппончадан ўқ узганимни эшитсанг, денгиз бўйига югур»,— дедим унга. Казак кўзларини бақрайтириб, ихтиёрсиз: «Бош устига, жаноби олийлари!» деб жавоб берди. Белимга пистолет қистириб чиқдим. Қиз мени пастга тушадиган жойда кутиб турган экан; устидаги кийими енгилгина, белига кичкина рўмолча боғлаб олган эди.

«Кетимдан юринг!» деди у қўлимдан ушлаб, иккимиз пастга туша бошладик. Бўйним остимда қолмаганига ҳайронман; пастга тушиб ўнгга бурилдик-да, кеча кечаси мен кўр боланинг кетидан борган йўлдан кетдик. Ҳали ой чиқмаганди, фақат икки дона юлдуз худди нажоткор икки маёқдай, тим қоронғи осмонда чақнаб турарди. Бир текисда бир-бирининг устига бостириб келувчи катта-катта тўлқинлар қирғоқ бўйида турган ёлғиз қайиқни кўтариб-кўтариб ташларди. «Қайиққа тушамиз»,— деди ҳамроҳим. Мен иккиланиб қолдим—денгизда ҳиссий саёҳат қилишга ҳавасим йўқ эди, аммо қайтишнинг ҳам вақти эмасди. Қиз қайиққа сакраб тушди, кетидан мен ҳам тушдим, бир маҳал ўзимга келиб қарасам, бир пастда сузиб ҳам кетибмиз. «Бу нима қилганинг?»— дедим. жаҳлим чиқиб. «Бу мен сени севаман деганим бўлади»,— деди у, мени скамейкага ўтқазиб, белимдан қучоқлар экан; юзини юзимга қўйиб ўтирди, унинг ўтдай нафаси юзимга уриб турарди. Қайиқдан бир нарса шалоп этиб сувга тушиб кетди, белимни ушлаб қарасам—тўппончам йўқ. Бирдан кўнглимда даҳшатли шубҳа туғилди. Қон бошимга урилди! Орқамга қарасам—қирғоқдан эллик саржинча нарига бориб қолибмиз, мен эса сузишни билмайман! Қизни итариб юборай десам, кийимларимга худди мушукдай ёпишиб олди, шу онда қайиққа даҳшатли бир зарба тегди, денгизга ағдарилиб тушишимга сал қолди. Қайиқ чайқала бошлади, аммо

мен ўзимни ўнглаб олдим, ўртамизда қаттиқ кураш бошланди; ғазабим кучимга куч қўшди, аммо душманимнинг мендан анча эпчил эканини сездим... «Нима қилмоқчисан?»— деб бақирдим, кичкина қўлларини қаттиқ қисиб; унинг бармоқлари қирсиллаб кетди, аммо шундай бўлса ҳам чурқ этмади; унинг илон табияти бу синовга ҳам бардош берди.

«Сен кўрибсан, энди бориб айтасан!»— деб жавоб берди қиз ва ғайри табиий куч билан мени қайиқнинг четига йиқитди; иккимиз ҳам белимизгача сувга осилиб турибмиз; унинг сочлари сувга тегиб турарди; жуда қалтис бир пайт эди. Тиззамни қайиқнинг остига тираб бир қўлим билан сочидан, бир қўлим билан ҳалқумидан ушлаб олган эдим, кийимимни қўйиб юборди, шу ондаёқ мен уни тўлқинлар ичига улоқтирдим.

Тун анча қоронғилашиб қолганди; денгиз кўпиклари ичидан бир-икки марта боши кўринди-ю, кейин кўздан ғойиб бўлди...

Қайиқ тагидан яримта эски эшкак топдим, кўп машаққатлардан сўнг бир амаллаб пристагга араг етиб олдим. Қирғоқ бўйлаб қайтиб келарканман, кеча кечаси кўр бола билан қиз тунги қайиқчини пойлаб ўтирган томонга беихтиёр кўз ташлаб қўярдим; осмонда ой сузиб юрарди, назаримда, қирғоқ бўйида оқ кийинган бир одам ўтиргандай туюлди; унинг кимлигини билишга қизиқиб, аста-секин бордим-да, баланд қирғоқ тепасидаги майса орасида писиб ётдим; бошимни кўтариб қарасам, пастда бўлаётган ҳамма нарса бемалол кўринарди, сув паримни кўриб ажабланмадим, балки, деярли хурсанд ҳам бўлдим. Қиз узун сочларидан сувни сиқар эди; ҳўл кўйлаги ингичка нозик қадди-қоматига ва баланд кўкракларига ёпишиб, уларни яққол кўрсатиб турарди. Бирпасдан кейин йироқдан қайиқ кўринди, у тезда қирғоққа етиб келди; кечаги сафаргидек, қайиқдан татарча қалпоқ кийган бир киши тушди, аммо, сочлари казакча қилиб қирқилган, камарига каттакон пичоқ қистирилган эди. «Янко, ишимиз чатоқ!»— деди қиз. Сўнгра улар шу қадар секин гапириша бошладиларки, ҳеч нарса эшита олмадим. «Кўр қани?»— деди ахири Янко, овозини кўтариб.— «Мен уни юбордим»,— деган жавоб эшитилди. Бир неча минутдан кейин кўр бола қоп орқалаб келди, қопни қайиққа жойлашди.

«Менга қара, кўр!»— деди Янко,— анови жойга кўз-

қулоқ бўлиб тур... Биласан-ку? У ерда қимматбаҳо моллар бор... айтиб қўй (кимгалигини эшитолмай қолдим), сен билан ортиқ ишламас эмиш де: ишимизнинг мазаси қочди, мен энди қайтиб келмайман, энди ишлаш хавфли бўлиб қолди; бошқа жойга бориб иш қидирмасам бўлмайди, аммо у мендай жасур одамни тополмайди. Янко, хизматимга яраша яхши ҳақ тўлаганда кетмасдим деб айтди, дегин; мен ҳар ерда йўлимни топиб кетаман, шамол гириллаб, денгиз шовиллайдиган жойда ишимни тўғрилаб кетавераман!». Бирпас жим тургач, Янко яна давом этди: «Бу мен билан бирга кетади; бу ерда қололмайди; кампирга бориб энди жуда қариб қолдинг, энди ўлсанг ҳам бўлади, инсоф ҳам бўлиши керак-да, деб айт. Биз энди қайтиб келмаймиз».

«Мен-чи?»— деди кўр ҳазин товуш билан.

«Сени бошимга ураманми?»— деган жавоб эшитилди.

Шу орада менинг ундинам қайиққа сакраб тушди-да, йўлдошига қўл силкитди; йўлдоши кўрнинг қўлига бир нарса бериб: «Ма, ширин кулча олиб ейсан»,— деди. «Атиги шуми?»— деди кўр. «Ма, бўлмаса, буни ҳам ол»,— тошга тушган танга жаранглаб кетди. Кўр уни олмади. Янко қайиққа тушди: шамол қирғоқ томондан урарди, улар кичкина елканни кўтаришди-да, елдай сузиб кетишди. Қоп-қора тўлқинлар орқасидан елкан ой ёруғида анчагача милтираб кўриниб турди; кўр ҳамон денгиз лабида ўтирарди, қулоғимга худди ҳўнграшга ўхшаш товуш эшитилгандай бўлди; чиндан ҳам кўр бола анча вақтгача ҳўнграб йиғлаб ўтирди... Юрагим ачишиб кетди. Нима учун тақдир мени ҳалол контрабандист²⁵ларнинг тинчгина муҳитига ирғитди экан, деб ўйладим. Худди тип-тинч булоққа ташланган тошдай, уларнинг тинчлигини буздим, ўзим ҳам тошдай чўкиб кетаёздим!

Уйга қайтдим. Даҳлизда ёғоч ликончага кўндирилган шам ёниб бўлаёзган эди, қазагим, тайинлаб кетишимга қарамасдан, милтиғини икки қўллаб ушлаган ҳолда қотиб ухларди. Унга тегмадим-да, шамни олиб, ичкарига кирдим. Ҳайҳот! Сандиқчам, кумуш сопли қиличим, бир ўртоғим совға қилган доғистон ханжарим — бари йўқолган эди. Лаънати кўрнинг қайиққа нима орқалаб борганини энди билдим. Қазакни қаттиқ туртиб уйғотдим, ўлгудек сўқдим, жаҳлим чиқди, аммо бундан нима фойда! Бошлиқларга бориб, кўр бола нарсаларимни ўғирлаб

кетди, ўзимни ўн саккиз яшар бир қиз сувга ғарқ қилиб юбормоқчи бўлди, деб арз қилиш уят бўлмасмиди? Худого шукурки, эрталаб жўнаб кетиш имкони туғилди, Тамандан кетдим. Қампир билан бечора кўрнинг тақдири нима бўлди, билмайман. Одамларнинг шодлиги билан, қайғу-аламлари билан менинг — пошшолик ишлари билан сафарларда юрувчи бир офицернинг қанчалик иши бўлсин!..

Биринчи бўлимнинг охири

ИККИНЧИ БЎЛИМ

(Печорин журналининг охири)

II

Княжна Мери

11- май

Кеча Пятигорскка келдим, шаҳарнинг чеккасидаги энг баланд жойдан, Маъшуқ тоғининг этагидан квартира ижара олдим; момақалди роқ бўлганда, булутлар уйимнинг томигача тушиб турарди. Бугун эрталаб соат бешда деразани очиб юборган эдим, уй олдидаги кичкина боғчада ўсиб ётган гулларнинг исси бутун уйни тўлдирди. Барқ уриб гуллаган гилос шохлари деразамдан мўралаб туради, баъзан шамол ёзув столимга гилос гулларини сочиб кетади. Уч тарафим ғоят гўзал манзара. Кунботар томонда худди «Тинган бўроннинг сўнгги булут парчаси»²⁶ дай беш чўққили Бештов кўм-кўк бўлиб кўриниб туради; шимол томонда худди эронийларнинг пахмоқ қалпоғидай кўтарилиб турган Маъшуқ тоғи осмоннинг ўша қисмини тўсиб туради; кунчиқар томон ундан ҳам гўзал; пастликда, худди уйимнинг рўпарасида топ-тоза, яп-янги шаҳарча ранг-баранг товланиб ётади, шифобахш булоқлар шилдирайди, ҳар хил тилда гапирувчи одамларнинг ғовур-ғувури эшитилиб туради, — ундан нарида мовий ва туманли тоғлар бир-биридан юксалиб боради, уфқ четида эса Казбекдан бошланиб, то қўш чўққили Эльбрус тоғи билан туговчи қумушдай қорли тоғлар тизмаси чўзилиб ётади... Шундай жойда яшаш нақадар роҳат! Томирларимда қандайдир севинчли туйғулар оқади. Бу ернинг ҳавоси худди гўдак бўсасидай пок ва беғубор: офтоб порлайди, осмон кўм-кўк нилдай — бундан ортиқ яна нима керак? Эҳтирос, истак ва қайғуришларга ўрин борми?.. Бироқ, вақт бўлди. Елизавета булоғига борай, чунки барча сувга келганлар ҳар куни эрталаб ўша ерга тўпланар эмиш.

Шаҳар марказигача тушиб, бульвар бўйлаб кетдим, бу ерда секин тоққа чиқиб борувчи бир неча ғамгин тўдаларни учратдим: уларнинг аксари қисми помешчикларнинг оилалари эди; буни эркакларнинг сузилиб кетган, эски модада тикилган сюртуқларидан, хотин-қиз-

ларнинг эса зийнатли кийимларидан дарҳол пайқаш мумкин эди; улар сув шифосига келган ёшларнинг ҳаммасини яхши билишса керак, чунки менга жуда қизиқсиниб қарар эдилар: менинг петербургча тиктирган сюртугим уларни янглиштирди, бироқ аскарний эполетларинми кўриб, нафрат билан юзларини ўгириб олишди.

Маҳаллий маъмурларнинг хотинлари, яъни шифобахш сувларнинг эгалари улардан кўра илтифотлироқ эдилар; уларда лорнетлар бор, улар мундирга камроқ аҳамият беришди, улар Кавказда номерли тугма остида оташин қалб, оқ фуражка тагида ақл борлигига ўрганиб қолишган. Бу аёллар жуда дилкаш, узоқ вақтгача дилкаш бўладилар. Уларнинг жазманлари ҳар йили янги-ланиб туради, балки уларнинг сўнмас дилкашликларининг сири ҳам шундадир. Тор сўқмоқ йўлдан Елизавета булогига чиқиб бораётиб, бир тўда граждандча ва ҳарбийча кийинган эркаклардан ўтиб кетдим, кейин билсам, улар сув давосига ҳавас қилиб келганлар орасида алоҳида бир тоифа экан. Улар ичишаркан, аммо сув эмас: онда-сонда сайр қилишаркан, хотин-қизларга ҳам тўғри келиб қолгандагина эргашишаркан, нуқул қимор ўйнашаркан ва зеркишдан нолишаркан. Улар ўтакетган олифта одамлар: тўр билан қопланган стақанларини кислород сувли қудуққа ботирган чоғда кеккайиб туришади; гражданлар оч ҳаво ранг галстук тақишади, ҳарбийлар эса ёқаларини чиқариб юришади. Уларнинг ҳаммаси оддий ҳамда провинциал уйларга нафрат билан қарайдилар ва пойтахтнинг аристократ меҳмонхоналари доғида юрадилар, аммо уларни у ерга киритмайдилар.

Ниҳоят қудуққа ҳам етдим... Қудуқ ёнидаги майдончага кичкинагина уйча, қизил томли ваннахона, ундан сал нарига эса галерея қурилган, ёнгиначилик вақтларида одамлар шу ерда сайр қиладилар. Скамейкада бир неча ярадор офицерлар қўлтиқтаёқларини йнгиштириб ўтирардилар, уларнинг юзлари сўлгин ва ғамгин. Бир неча хонимлар сувнинг таъсирини кутиб, майдончада у ёқдан-бу ёққа тез-тез юриб туради. Улар ичида бир-икита чиройлилари ҳам бор эди. Маъшуқ ёнбағирларини қоплаган ишкомлар ичида баъзан жазмани билан танҳо кезишни яхши кўрувчи хонимларнинг ранг-баранг шляпалари кўриниб қоларди, чунки бундай шляпа ёнида албатта ё ҳарбийча фуражка, ё бўлмаса кўримсиз думалоқ шляпа кўриниб қоларди. Эола арфаси²⁷ деб атал-

миш павильон қурилган тик қоя тепасида манзара ишқивозлари телескоп билан Эльбрусни томоша қилиб туришарди, улар орасида ширинча касалидан шифолаш учун олиб келинган болаларни етаклаган икки мураббий ҳам бор эди.

Упкам шишиб, тоғ этагида тўхтадим, бир уйнинг бурчагига суяниб, теvarак-атрофдаги гўзал манзарани томоша қилиб турган эдим, бирдан орқамдан:

— Печорини! Қачон келдинг?— деган таниш овозни эшитиб қолдим.

Қайрилиб қарадим: Грушницкий! Қучоқлашиб кўришдик. У билан ҳаракатдаги отрядда танишган эдим. У оёғидан ўқ еб, сув шифосига мендан бир ҳафтача илгари келган эди.

Грушницкий — юнкер, Ҳарбий хизматга кирганига атиги бир йил бўлган, ўзига хос олифтагарчилик билан солдатлар киядиган қалин шинель кийиб юради. Солдатларга бериладиган Георгий крести ҳам бор. Қаддиқомати келишган, қорачадан келган, сочлари ҳам қора; ёши 21 га етмаган бўлса-да, афтига қараб 25 ларда деб ўйлаш мумкин. Гапирганда бошини орқага ташлаб гапирди, ўнг қўли билан қўлтиқтаёққа суяниб тургани учун, чап қўли билан минут сайин мўйловларини бурайди. Гапирганда тез ва ҳашамдор қилиб гапирди; у, ҳар бир ҳодисага тантанали жавоблар ҳозирлаб қўювчи, содда, гўзал нарсалар ҳам таъсир этмайдиган, ўзларини фавқулодда туйгулар ва юксак ҳисларга тўлган, мислсиз азоблар чекиб юрган одам қилиб кўрсатишни яхши кўрувчилар тоифасидан. Бировни қойил қолдириш уларга завқ беради; улар провинцияли романтик хонимларга ўлардек ёқади. Улар қариганларида ё мўмин-қобил помешчик бўлишади, ё бўлмаса пияниста, баъзан у ҳам, бу ҳам бўлишади. Уларнинг дилида яхши ҳислар кўп бўлади, аммо поэзиядан тариқча ҳам бўлмайди. Грушницкий ҳамма нарсадан кўра гап сотишни яхши кўради: гап оддий мавзулар доирасидан ташқари чиқдими, бўлди, гапиравериб миянгизни қоқиб қўлингизга беради; мен у билан сира баҳслаша олмасдим. У сизнинг эътирозларингизга жавоб ҳам бермайди, гапингизни ҳам эшитмайди. Гапириб бўлишингиз биланоқ узундан-узоқ гапириб кетади, унинг гапи ҳозир сиз айтиб турган гапларга алоқаси бордай кўринса-да, аслида ўзининг боя бошлаб қўйган гапининг давоми бўлиб чиқади.

Тили анча бийрон: эпиграмма²⁸лари кўпинча қизиқ бўлади-ю, аммо ҳеч нишонга бориб тегмайди ва узиб ололмайди; у бир сўз билан ҳеч кимни ўлдира олмайди; у одамларни, уларнинг заиф жойларини билмайди, чунки бутун умрини ўзига бино қўйишга сарфлаган. Унинг бутун фикри-зикри — роман қаҳрамони бўлиш. Ўзининг бу дунё учун яратилмагани, аллақандай сирли жафоларга дучор бўлиб юргани тўғрисида бошқаларни ишонтиришга уринавериб охири ўзи ҳам шунга ишонаёзган. Шунинг учун ҳам солдатча қалин шинелини кибр билан кийиб юради. Мен унинг бунақалигини пайқаб қолдим, шунинг учун ҳам, қалин дўстдай бўлиб кўринишимизга қарамай, у мени ёмон кўради. Грушницкий жасурликда ном чиқарган, мен буни амалда кўрганман; у қўлида қилич ўйнатиб, ҳайқириб, кўзларини чирт юмиб олдинга отилади. Аммо бу — русларга хос жасорат эмас!..

Мен ҳам уни ёқтирмайман: бир кунмас-бир кун тор бир йўлда учрашиб қолишимизни ва иккимиздан биринининг бошимизни ейишимизни сезиб юраман.

Кавказга келишининг сабаби ҳам унинг романтик хаёлпарастлигида; имоним комил: отасининг қишлоғидан жўнаб кетиш олдида ўзини қайғули қилиб кўрсатиб, биронта чиройликкина қўшни қизга «мен армияга хизмат важдан эмас, балки ўлим ахтариб кетаётирман...» деган ва гапнинг шу ерига келганда кўзларини қўли билан беркитиб: «Йўқ, сиз (ёки сен) буни билмаслигингиз керак. Сизнинг пок дилингиз титраб кетади! Билиб ҳам нима қилардингиз! Мен сизга ким эдимки... Дардимга тушуна олармидингиз?...» ва ҳоказолар дегани аниқ.

У, К. полкига киришимнинг сабабини ўзим биламан-у, худо билади, дер эди.

Аммо Грушницкий юзидаги жафокашлик ниқобини олиб ташлаган пайтларда жуда хушфёъл ва мулойим йигит бўлади. Уни хотинлар ёнида бўлганини кўрсам жуда мароқланаман: роса ўлиб-тирилса керак!

Биз эски қадрдонлардек кўришдик. Мен ундан сув шифосига келганларнинг юриш-туришлари ва диққатга лойиқ одамлар ҳақида сўрай бошладим.

— Соддагина ҳаёт кечирамиз,— деди у хўрсиниб,— эрталаб сув ичувчилар ҳамма касаллар сингари хомуш, кечқурун вино ичувчилар эса ҳамма соғлом одамлар сингари бемаза ва бетамиз бўлиб кетадилар. Хотинлар

жамияти бор, аммо улардан фойда кам: улар нуқул вист²⁹ ўйнашгани-ўйнашган, хунук кийинишади, француз тилини бузиб гапиришади. Бу йил Москвадан фақат княгина Лиговская билан қизи келган; лекин мен улар билан таниш эмасман, устимдаги мана бу солдатча шинелим лаънат тамғасига ўхшайди. Шинелим дилларда қўзғатган ачиниш ҳисси эса менга берилган садақага ўхшайди.

Шу пайт ёнимиздан қудуқ томонга икки хотин ўтди: бири кексароқ, иккинчиси — ёшгина, қадди-қомати анча келишгангина. Юзларини шляпа соявонлари тўсиб тургани сабабли яхши кўролмадим, аммо кийимлари олижаноб, дид билан тикилган, ортқча ҳеч нима йўқ, бежиримгина эди. Уларнинг кичиги енг ва ёқалари берк gris de perles³⁰ кийган, нозик бўйнида шаффоф шойи рўмол ҳилпилларди, couleur rose³¹ ботинкалари нозиккина оёқларининг тўпиқларини шундай чиройли сиқиб турардики, ҳатто гўзалликнинг нималигини билмаган одам ҳам кўрганда ҳайратланиб «оҳ» деб қоларди. Унинг енгилгина, аммо виқор билан ташлаган қадамларида ифбатли қизларгагина хос бир нарса акс этарди, буни сира таърифлаб бўлмайди-ю, аммо кўрган одам дарров пайқайди. Ёнимиздан ўтиб кетаётганида атрофга таърифлаб бўлмайдиган даражада ёқимли бўй таралдики, одатда жононлар ёзган мактубларидан шундай ҳид келиб туради.

— Княгина Лиговская деганим шу, — деди Грушницкий, — ёнидагиси қизи Мери. Онаси қизига инглизларга тақлид қилиб шундай от қўйган, уларнинг келганига атиги уч кун бўлди.

— Ие, дарровдан отини ҳам билиб олибсан-а!

— Ҳа, тасодифан эшитиб қолдим, — деди Грушницкий қизариб. — Аммо, ростини айтсам, улар билан танишмоқчи эмасман. Бу мағрур зотлар биз ҳарбийларга худди ваҳшийларга қарагандай қарашади. Номерли фуражка остида ақл, қалин шинель остида қалб бор-йўқлиги билан уларнинг нима ишлари бор?

— Бечора шинель, — дедим мен кулиб, — уларнинг ёнига келиб мулозимат билан стакан тутаятган киши ким?

— О! Раевич деган москвали олифта! Қиморвоз: ҳаво ранг желеткасида осилиб турган каттакон тилла занжиридан маълум. Қўлидаги йўғон ҳассасини айтмай-

санми, худди Робинзон Крузонинг ҳассасияга ўхшайди! Соқоли ҳам, тараниши ҳам á la moujir³²,

— Нима бало, бутун одамзодга қарши ғазабланган-мисан дейман?

— Сабаби бор-да...

— Йўғ-е, ҳали шундай дегин?

Шу орада хотинлар қудуқдан қайтиб, бизга яқинлашдилар. Грушницкий қўлтиқтаёғини ушлаб, драматик ҳолатда туриб олди-да, овозини баланд қилиб, менга французча жавоб берди:

— Mon cher, je hais les hommes pour ne pas les mépriser, car autrement la vie serait une farce trop dégoûtante³³.

Қўҳлиқкина княжна қайрилиб қаради-да, гапирувчига узоқ ва мароқли назар ташлади. Бу боқишнинг маъносини билиш жуда қийин эди, аммо уни истеҳзоли қараш деб бўлмасди, шунинг учун Грушницкийни ичимда табриклаб қўйдим.

— Княжна Мери деганинг жуда танноз экан,— дедим мен унга.— Кўзлари бахмалдай экан, худди бахмалнинг ўзи дейсан; унинг кўзлари ҳақида гапирганингда шу иборани ишлатгин демоқчиман: пастки ва юқориги киприклари шу қадар узунки, қуёш нурлари кўз қорачида акс этмас экан. Мен шунақа ялтирамайдиган кўзларни яхши кўраман; улар шу қадар майинки, худди сени силаб-сийпаб тургандай бўлади. Аммо унинг чеҳрасида чиройли нарса шугинага ўхшайди... Қалай, тишлари оппоққинами? Бу жуда муҳим нарса. Аттанг, сенинг бояги ҳашаматли сўзингга бир жилмайиб қўймади-да.

— Чиройлиқкина хотин тўғрисида худди инглиз оти тўғрисида гапиргандай гапирасан-а,— деди Грушницкий ғазабланиб.

— Mon cher,— деб жавоб бердим мен, унинг тсвушига ҳамоҳанг бўлишга тиришиб,— Je méprise les femmes pour ne pas les ainur, car autrement la vie serait un mélodrame trop ridicule³⁴.

Мен ўгирилиб, унинг ёнидан кетдим. Ишкомлар, оҳактошли қоялар ва уларда ўсиб ётган буталар орасида ярим соатча сайр қилиб юрдим. Кун қизий бошлаши билан уйга қайтиб кетдим. Минерал сувли булоқ ёнидан ўтаётиб, усти ёпиқ галереяда нафасимни ростламоқчи бўлиб тўхтаган эдим, беихтиёр жуда қизиқ бир ҳодиса-

нинг гувоҳи бўлдим. Бу манзаранинг иштирокчилари мана бундай вазиятда эдилар. Княгиня билан москвалик олифта ёпиқ галереяда ўтирар эдилар, афтидан икковлари бир нарса тўғрисида жиддий суҳбатлашмоқда эдилар. Княжна сўнгги стакан сувни ичиб бўлган бўлса керак, хаёлга чўмиб қудуқ атрофида айланиб юрарди, Грушницкий эса қудуқнинг ёнгинасида турарди; майдончада бошқа ҳеч ким йўқ эди.

Мен яқинроқ бориб, секин галереянинг бурчагига беркиниб турдим. Шу замон Грушницкий қўлидаги стаканни қумга тушириб юборди, энгашиб олмоқчи бўлди-ю, аммо оёғи майиблиги сабабли энгашолмасди. Шўринг қурғур қўлтиқтаёғига таяниб шунча уринса ҳам беҳуда эди. Унинг маънодор юзи ҳақиқатан ҳам азобни ифода этарди.

Бунинг ҳаммасини княжна Мери мендан кўра яхшироқ кўриб турарди.

У Грушницкийнинг ёнига худди қушдай учиб келдида, энгашиб стаканни ердан олди-ю, сира таърифлаб бўлмайдиган гўзал тан ҳаракати билан унга узатди; сўнгра қип-қизариб, галерея томонга қаради, онасининг ҳеч нарса кўрмаганини пайқаб, дарров ўзини ўнглаб олди. Грушницкий ташаккур билдириш учун оғзини очганда, у анча нарига кетиб қолганди. Бирпасдан сўнг онаси ва олифта киши билан бирга галереядан чиқди, бироқ Грушницкийнинг ёнидан шу қадар кибр-ҳаво билан ўтдики, ҳатто унга қайрилиб ҳам қарамади, унинг эҳтиросли боқишларига назар ҳам солмади, ҳолбуки Грушницкий, у тепаликдан тушиб, бульвардаги арғувон дарахтлари орасида кўздан йўқолгунча кетидан қараб турар эди... Бироқ, бирпасдан кейин княжнанинг шляпаси кўчанинг нариги бетида яна бир бор ялт этиб қўринди-ю, сўнг Пятигорскдаги энг данғиллама иморатлардан бирининг дарвозасига кириб кетди. Унинг кетидан княгиня ҳам кира туриб, Раевич билан хайрлашди.

Шундан кейингина эҳтиросли юнкер бечора мени кўриб қолди.

— Кўрдингми?— деди у, қўлимни қаттиқ қисиб.— Малак дейсан, малак.

— Нимаси малак?— деб сўрадим мен, ўзимни соддаликка солиб.

— Кўрмадингми?

— Йўқ, кўрдим, стаканингни ердан олиб берди. Уша

вақтда қоровул турганда, у ҳам олиб берган бўларди, ароқ пули чиқармикин деб, қайтангга тезроқ олиб берган бўларди. Ҳа, нимасини айтасан, унинг сенга ачиниши равшан: ўқ еган оёғингни босганингда башарангни шу қадар буриштирдингки...

— Уша онда юзида қалбининг жилваланганини кўриб ҳеч таъсирланмадингми?

— Йўқ.

Мен ёлғон гапирдим: унинг жигига тегмоқчи эдим. Менинг қайсарлигим ўзим билан бир кунда туғилган бўлса керак; бутун умрим қалбимга ёки ақлимга қарши қайғули ва муваффақиятсиз қайсарлик қилиш билан ўтди. Ёнимда бирон серғайрат ва жўшқин одамни кўрсам худди устимдан бир челақ сув қўйилгандай бўламан, аксинча, бирон ланж одам билан тез-тез учрашиб турсам, балки эҳтиросли хаёлпараст бўлиб кетармидим. Яна шуни ҳам эътироф этаманки, шу он кўнглимни ўзимга таниш, аммо қандайдир ҳунук бир ҳис чертиб ўтди, бу ҳис ҳасад эди: мен «ҳасад» сўзини дадил айтаётиман, чунки ҳар нарсани эътироф қилишга ўзимни ўргатиб олганман; бирон гўзалга кўнгил қўйган йигит ўша хотиннинг бошқа бир таниш бўлмаган кишига майл кўрсатганини кўриб қолса (албатта, йигит олий жамиятда яшаб, ўз иззат-нафсини эркалаб ўстирган бўлса), бунга чидаб туролмайди ва чидайдиган одам бўлмаса ҳам керак.

Грушницкий иккимиз индамасдан пастликка тушдикда, бульвардан юриб, гўзалимиз кириб кетган уй деразалари ёнидан ўтдик. У дераза олдида ўтирган экан. Грушницкий енгимдан ушлаб тортди-да, хотинларга камданкам таъсир қиладиган хумор назарлардан бирини ташлади. Мен княжнага лорнет билан қараган эдим, унинг Грушницкийнинг боқишига жилмайиб қараб турганини, менинг лорнет билан қарашимдан жуда жаҳли чиқиб кетганини кўрдим. Дарҳақиқат, Кавказ армиясида хизмат қилувчи оддий бир кишининг москвалик княжнага ойна орқали қарашга қандай ҳадди сигади?..

13- май

Бугун эрталаб уйимга доктор келди; унинг фамилияси Вернер бўлса ҳам, ўзи рус. Бунинг қандай ажаблاندиган жойи бор? Мен Иванов фамилияли бир немисни билардим.

Вернер кўп жиҳатдан ажойиб одам. У ҳамма медиклар сингари скептик³⁵ ва материалист³⁶, шу билан бирга шоир ҳам, шоир бўлганда ҳам жиддий шоир — гарчи умрида бир мисра шеър ёзмаган бўлса-да, ўз ишида ҳар вақт, сўзда эса кўп вақт шоир. Мурда томирларини қанча ўргансалар, инсон қалбининг ҳамма торларини ҳам у шунчалик ўрганиб олган, аммо у, ўзининг бу билганларидан сира фойдалана олмас эди; ахир, баъзан жуда уста анатомия олими ҳам оддий безгакни тузата олмайди-ку! Одатда, Вернер ўзи даволайдиган касаллар устидан мийиғида кулиб юрарди; аммо бир марта, жон бераётган солдат тепасида йиғлаб ўтирганини ўз кўзим билан кўрганман... Ўзи камбағал эди, миллион-миллион бойликларни хаёл қилиб юрарди-ю, аммо пул топиш йўлида қўлни қўлга урмас эди; бир кун менга, дўстдан кўра душманга яхшилик қилганим яхши, чунки дўстга яхшилик қилиш хайр-садақа қилиш билан барабар, аммо душман қанчалик олийжаноб бўлса, нафратинг ҳам шунча ошади, деди. Унинг тили жуда заҳарли эди: у кўпгина туппа-тузук одамлар ҳақида эпиграммалар тўқиб, уларни расво қиларди. Унинг рақиблари, яъни сувларда даволовчи ҳасадчи медиклар, у ўз касалларини карикатура қилармиш деган гап тарқатишган экан, касаллар хафа бўлиб деярли ҳаммаси ундан воз кечипти. Унинг дўстлари, яъни Кавказда хизмат қилувчи деярли барча виждонли кишилар унинг обрўсини яна кўтаришга шунча уринишса ҳам иложи бўлмади.

Унинг ташқи қиёфаси биринчи кўришда одамга ёқмас эди, аммо кейинчалик, унинг хунук юзида кўп синналган ва олийжаноб руҳий куч ифодаси акс этганини кўргач, одамга жуда ёқиб қолар эди. Хотинларнинг бундай кишиларнинг эс-ҳушдан ажралгундай яхши кўришлари ва уларнинг хунуклигини энг гўзал, энг нозик кишиларнинг чиройига ҳам алишмаслик каби ҳоллар кўп бўлган; хотинларга ҳам тан бериш керак: уларда руҳий гўзалликни сезувчи туйғу бор; шунинг учун Вернерга ўхшаган одамлар хотинларни шу қадар зўр эҳтирос билан севса керак.

Вернер пакана ва худди ёш боладай озғин ва нимжон эди; Байроннинг оёғига ўхшаб бир оёғи сал калтароқ эди; калласи бўйига нисбатан жуда катта кўринарди; сочини калта қирқтирарди, шунинг учун бош суягининг очилиб қолган ўнқир-чўнқирларини френолог³⁷ кўрса

хайратда қоларди. Унинг ҳамиша жавдираб турган қоп-қора ва кичкина кўзлари дилингиздаги ҳамма нарсани билишга ошиққандай кўринарди. Кийим танлашда диди борлиги кўзга ташланарди: ортиқ пайлари кўриниб турган кичкина қўлларидан оч-сарик қўлқоп сира тушмасди. Ҳамиша қора сюртук, қора галстук ва қора желетка кийгувчи эди. Ёш-яланглар уни Мефистофель³⁸ деб атарди. Вернер бундан жаҳли чиққандай бўларди-ю, аммо аслида бу гап унинг иззат-нафсини қондирарди. Биз бирпасда бир-биримиз билан топишиб, ошна бўлиб олдик, чунки менда дўстликка мойиллик йўқ: гарчи икки дўст бир-бирига иқроор бўлмаса-да, бири иккинчисининг қули бўлиб қолади; мен қул бўла олмайман, аммо бировга амр бериш ҳам ниҳоятда малолли иш, чунки амр бериш билан бирга алдаш ҳам керак бўлади, ундан ташқари, ўзимнинг малайларим ҳам бор, пулим ҳам бор! Бизнинг ошна бўлишимизнинг тарихи бундай бўлди: мен Вернерни С. да, бир талай ҳушчақчақ ёшлар орасида учратдим; ўтиришнинг охири гап метафизик фалсафа³⁹ устида кетди; эътиқод ҳақида сўз борди; ҳар кимнинг эътиқоди ҳар турли эди.

— Мен эса фақат бир нарсагагина эътиқод қиламан...— деди доктор.

— Нимага?— дедим мен, шу маҳалгача индамай ўтирган бу кишининг фикрини билиш мақсадида.

— Бир кунмас-бир кун албатта ўлиб кетишимга.

— Мен сиздан бойроқ эканман,— дедим мен,— сиз айтган эътиқоддан бошқа менда яна бир эътиқод бор, у ҳам бўлса — кунлардан бир кун бу дунёга келиш каби бахтсизликка учраганман.

Ўтирганларнинг ҳаммаси бизни сафсата сотаётибсизлар деди-ю, аммо ҳеч бири бизникидан маънолироқ гап айта олмади. Шу-шу бир-биримизни кўпчилик ичидан ажрата бошладик. Биз тез-тез учрашиб турардик, мавҳум масалалар ҳақида жиддий суратда гап талашар ва ахири бир-биримизнинг миямизни қотираётганимизни сезиб, тўхтардик. Шунда, Цицерон⁴⁰ таъриф қилган Рим авгурлари⁴¹ сингари, бир-биримизга кўз қисишиб, хахолаб кулиб юборардик, тўйгунимизча кулиб, кечадан мамнун ҳолда тарқалишардик.

Вернер кириб келганда мен диванда қўлларимни бошим остига қўйиб, шифтга тикилиб ётган эдим. У креслога ўтирди, ҳассасини бурчакка тираб қўйиб, ҳомуза

тортди-да, кун исиб кетганини билдирди. Мен пашшадан безор бўлдим, дедим, шундан кейин иккимиз ҳам жим қолдик.

— Ҳурматли доктор, шуни билиб қўйингки, аҳмоқлар бўлмаганда, бу дунёнинг сира қизиғи қолмас эди...— дедим.— Мана, ўзингиз бир қаранг: биз икки ақлли одам ўтирибмиз; ҳар хил масалалар тўғрисида тинмай баҳслашиш мумкинлигини олдиндан биламиз, шунинг учун ҳам баҳслашмай ўтирибмиз; бир-биримизнинг энг пинҳоний сирларимизни ҳам биламиз; ёлғиз гапнинг ўзи биз учун катта бир тарих; ҳар бир ҳиссимизнинг мағзини уч қават пўст тагидан ҳам кўриб турамиз. Қайғули нарсалар бизга кулгили бўлиб кўринади, кулгили нарсалар эса қайғули бўлиб кўринади, аммо тагини суриштириб қарасангиз, ўзимиздан бўлак ҳеч бир нарса билан ишимиз йўқ, бепарвомиз. Хуллас, фикр ва туйғуларимизни бир-биримизга айтиб ўтиришимизнинг ҳоҷати йўқ: бир-биримизнинг ипимиздан игнамизгача биламиз, бундан ортигини билишни истамаймиз; шундай экан, янги хабарлардан гапириб ўтиришдан бошқа иложимиз йўқ. Қани, менга қандай янгиликлардан айтиб берасиз?

Узоқ гапириб юборганимдан чарчабман, шекилли, кўзларимни юмиб, эсналим.

Вернер бир оз ўйлаб ўтириб:

— Сизнинг бу сафсатангизда идея борга ўхшайди,— деди.

— Иккита!— деб жавоб бердим.

— Биринчисини айтинг, иккинчисини мен айтиб бераман.

— Ҳўп бошланг!— дедим, шифтни томоша қилишда давом этарканман ичимда кулиб.

— Сувга келганлардан бири ҳақида баъзи тафсилотларни билмоқчисиз, ким тўғрисида ўйлаганингизни ҳам билиб турибман, чунки у ерда сизни сўрашди.

— Доктор! Орамизда сира гап қолмапти: бир-биримизнинг дилимиздаги ҳамма нарсаларни биларканмиз.

— Энди иккинчиси...

— Иккинчи идеям бундай эди: мен сизга бирон нарса айтмоқчи эдим; нега десангиз, биринчидан, эшитаётган одам унча чарчамайди; иккинчидан, оғзидан биронта ножўя гап чиқиб кетмайди; учинчидан, бировнинг сирини билиб олиш мумкин; тўртинчиси шуки, сиз каби доно кишилар ҳикоячилардан кўра тингловчиларни кўпроқ

яхши кўришади. Энди мақсадга ўтайлик: княгиня Лиговская менинг тўғримда нималар деди?

— Княжна эмас-у, княгиня гапирганига... аминмисиз?

— Шак-шубҳасиз.

— Сабаб?

— Сабаби шуки, княжна Грушницкий ҳақида сўраган.

— Ўзингиз ҳам жуда топагон одам экансиз-да. Княжна, солдат шинели кийган ёш йигитнинг дуэль туфайли солдатликка туширилганига ишонади...

— Унинг бу лаззатли хатосидан маҳрум этмагандирсиз...

— Шубҳасиз...

— Воқеанинг бошланиши жойида!— деб қичқириб юбордим мен, суюниб.— Бу комедиянинг охири энди ўзимиз ечамиз. Толедан ўргилай, мени зериктириб қўймайдиганга ўхшайди.

— Шўрлик Грушницкийнинг қўлингизда қурбон бўлишини сезиб турибман...— деди доктор.

— У ёғини гапиринг, доктор...

— Княгиня, сизни танигандайман, деди. Мен унга, балки Петербургда, олий жамиятда учратгандирсиз, дедим... Исмингизни айтдим... Исмингизни билар экан. Саргузаштингизнинг у ерда доврўғи кетганга ўхшайди... Княгиня сизнинг саргузаштингизни гапириб берди, афтида, олий жамиятларда бўлган ғийбатларга ўзидан ҳам қўшди, шекилли... Қизи зўр иштиёқ билан тинглаб ўтирди. Унинг хаёлида сиз янги дидда ёзилган роман қаҳрамони бўлиб кўриндингиз. Княгиня кўп бемаъни нарсалар гапирди, аммо мен индамай ўтиравердим.

— Асл дўстим экансиз!— дедим мен, унга қўлимни узатиб. Доктор қўлимни самимий сиқди-да, сўзида давом этди:

— Истасангиз таништириб қўяман...

— Асло!— дедим мен, ажабланиб.— Қаҳрамонларни ҳам таништириб бўладими, ахир? Қаҳрамонлар танишса фақат ўз жононларини ўлимдан қутқариш йўли билан танишади...

— Чиндан ҳам княжнанинг кетидан судралмоқчимисиз?..

— Аксинча, тамоман аксинча!.. Доктор, ахири мен сизни енгдим-а: менинг мақсадимни тополмадингиз!.. Аммо ростини айтсам, бунга хафаман,— деб сўзимда да-

вом этдим, бир оз жим ётганимдан кейин,— мен ўз си-
римни ҳеч қачон ўзим очиб бермайман, аксинча сирымни
бошқалар пайқаб олишсин дейман, нега десангиз шундай
қилсам, мавриди келганда тонишим мумкин. Аммо, сиз
менга опаси билан қизини таърифлаб беришингиз керак.
Улар ким, қандай одамлар?

— Аввало княгиня қирқ бешларга бориб қолган хотин,— деб жавоб берди Вернер,— меъдаси жуда жойида экан-у, аммо қони бузилган; юзида қизил доғлари бор. Умрининг ярмини Москвада ўтказипти, ҳузур-ҳаловатда яшаб семириб кетипти. Қичиқ-қичиқ латифаларни яхши кўраркан, баъзан, ёнида қизи бўлмаса, ўзи ҳам беҳаё нарсаларни гапириб беради. Менга, қизим фариштадай пок, дейди. Бунга менга нима даҳли бор... Мен унга, бир кўнглим, хотирингиз жам бўлсин, бу гапни ҳеч кимга айтмайман демоқчи ҳам бўлдим. Княгиня бод касалидан шифолангани келибди, қизининг қандай касали борлигини худо билади; мен уларга кунда икки стакандан кислосерали сув ичиш ва ҳафтада икки марта оддий сульфид аралаштирилган сувда чўмилишни буюрдим. Княгиня, назаримда, амр қилишга ўрганмаган хотин кўринади; қизининг ақли ва билимини ҳурмат қилади, негаки, қизи Байронни инглиз тилида ўқиркан, алгебрани ҳам биларкан; Москва қизлари олимликка берилиб ёмон қилишмапти, назаримда! Бизнинг эркакларимиз шу қадар беандиша, бетамиз бўладики, ақлли хотин учун уларга ноз-карашма қилиш ниҳоятда оғир бўлса керак, дейман. Княгиня ёшларни жуда яхши кўраркан; княжна эса уларни назар-писанд қилмас экан; москваликларнинг одати шунақа-да! Уларга қирқ ёшга кирган бийронлар бўлса бас.

— Москвада бўлганмисиз, доктор?

— Ҳа, у ерда бир оз ишлаганман.

— Давом этинг.

— Ҳамма гапимни гапириб бўлдим, шекилли... Ҳа, яна бир гапим қолибди: княжна, назаримда, ҳиссиётлар, эҳтирослар ва шунга ўхшашлар тўғрисида муҳокама юритишни яхши кўрса керак... Бир киши Петербургда турган экан, ёқмабди, айниқса Петербург одамлари ёқмабди; тузукроқ кутиб олишмаган бўлсалар керак-да.

— Уларникига бугун борганингизда ҳеч ким йўқ-миди?

— Аксинча: бир адъютант, кеккайган бир гвардиячи

ва яқинда келган бир жувон бор эди, жувон княгинянинг эрининг қариндоши бўлса керак, ўзи жуда чиройли экан-у, аммо қаттиқ бетоб кўринади... Қудуқ бошида учратмадингизми? Ўрта бўйли, сочлари сариқ, чеҳраси гўзал, силбашара, ўнг юзида битта холи бор; чеҳраси шу қадар ифодалики, кўриб ҳайрон қолдим.

— Холи бор?— дедим мен, тишим орасидан,— наҳотки...

Доктор юзимга қаради-да, қўлини кўкрагимга қўйиб, тантанали суратда:

— Сиз буни таниркансиз!..— деди.

Дарҳақиқат юрагим ҳаддан ортиқ гупиллаб урарди.

— Энди сиз ютдингиз!— дедим.— Аммо, мен сизга қаттиқ ишонганман: менга хиёнат қилмайсиз. Мен уни ҳали кўрганим йўқ, аммо сизнинг таърифингиздан, бир вақтлар яхши кўриб юрганим бир жувонни танигандай бўлиб турибман... Менинг тўғримда унга ҳеч нима деманг: башарти, ўзи сўраб қолса, мени ёмонлайверинг.

— Майлингиз!— деди Вернер, кифт қоқиб.

У чиқиб кетгандан кейин юрагимни қайғу босди. Иккимизни тақдир яна Кавказда учраштирдимикин ё бўлмаса менинг шу ердалигимни билиб, атайин келдимикин? Кўришсак ҳам қандай кўришамиз? Ўзи ўшамикин?.. Лекин менинг олдан билувчи ҳиссим мени ҳеч алдамайди. Менчалик ўтмишнинг қули бўлиб қолган киши дунёда топилмаса керак. Ўтмишнинг қайғули ёки ширин дамлари эсимга тушса, кўнглим озор топади ва яна ўша фарёдларни кўзгатади... Мен аҳмоқона яратилган бўлсам керак; ҳеч нарсани унутмайман, ҳеч нарсани!

Обеддан сўнг соат олтиларда бульварга чиқдим: бульвар тўла одам; скамейкада ўтирган княгиня билан княжна атрофида тўпланган бир талай ёшлар бир-бирларига гал бермай, уларга хушомад қилиб туришар эди. Мен улардан сал наридаги скамейкага бориб ўтирдим-да, Д. офицерларидан икки танишимни тўхтатиб, алланималарни ҳикоя қила бошладим, ҳикоям жуда қизиқ бўлса керак, улар қотиб-қотиб кулишди. Княжнани ўраб турганлардан баъзилари қизиқиб менинг ёнимга келишди; қолганлари ҳам бирин-кетин уни ташлаб, менинг даврамга қўшилишди. Мен гапиравердим: айтиб бераётган латифаларим ғоятда ажойиб эди, ўтган-кетганлар устидан қилган мазахларим жуда аччиқ эди... Кун ботгунча атрофимдагиларни кулдириб ўтирдим. Княжна она-

си билан қўлтиқлашиб, бир неча марта ёнимиздан ўтди, ёнларида бир чўлоқ киши ҳам бор эди: княжна бир неча марта менга қараб-қараб қўйди, ўзини қанча бепарво тутишга тиришса ҳам, алам қилганлиги сезилиб турарди...

Одоб юзасидан ёнига қайтиб борган ёшларнинг биридан:

— Нималарни айтиб берди?— деб сўради княжна.— Ажойиб-гаройиб нарсаларни, ўзининг жангларида кўрсатган қаҳрамонликларини айтиб бергандир-да?..— Бу гапни жўрттага менга эшиттириб айтди, у мени санчиб олмоқчи бўлса керак. «Э-ҳа, чинакам жаҳлингиз чиқипти-ку, жонон княжна, шошманг, ҳали буниси ҳолва!»— дедим нчимда.

Грушницкий худди йиртқич ҳайвондай ундан кўзини узмайди; гаров ўйнайманки, эртага албатта бирор кимсага княгиня билан таништириб қўйинг, деб ялинади. Княгиня жон дейди, чунки ўзи зерикиб юрибди.

16- май

Икки кун мобайнида ишларим жуда юришиб кетди. Княжнанинг мени кўрарга кўзи йўқ; менинг тўғримда тўқиган бир-икки заҳарли, аммо иззат-нафсимни қондирувчи эпиграммаларини менга етказишди. Яхши улфатлар билан юришга ўрганган ва унинг Петербургдаги хола ва холавачалари билан яқиндан таниш бўла туриб, у билан танишишни истамаганим уни ғоят даражада ажаблантирарди. Биз кунда қудуқ ёнида ёки бульварда кўришиб турамиз; мен унинг ёнидаги хушторларини, ясанган-тусанган адъютантларни, рангпар москваликлар ва бошқаларни ундан айнитиб, ўз томонимга тортиш учун бутун кучимни сарфламоқдаман ва бунга деярли ҳамма вақт эришмоқдаман. Мен меҳмон кутишни жуда ёмон кўрардим; ҳозир бўлса худонинг берган кuni уйим тўла меҳмон, тушликка келишади, кечки овқатга келишади, қарта ўйнашади,— қарангки, унинг оҳанрабодай жозибали кўзларидан менинг шампанское вином устун келмоқда!

Кеча уни Челахов магазинида кўриб қолдим; жуда қулинг ўргилсин эрон гиламига харидор бўлиб турган экан. Княжна онасига пулни аяманг, кабинетимизни жуда ҳуснини очадиган гилам экан, деб ялиниб турган экан... 40 сўм ортиқ тўлаб гиламни олиб кетдим; бунинг

эвазига княжна менга ғазаб-ла ёнган кўзлари билан бир қараб қўйди. Тушликдан сал олдинроқ бояги гиламни черкас отимнинг устига ёптирдим-да, жўрттага унинг деразаси ёнидан етаклаб ўтишни буюрдим. Шу маҳал Вернер уларникида экан, кейин менга, бу манзаранинг княжнага ниҳоятда қаттиқ таъсир этганини айтиб берди. Княжна менга қарши уруш эълон қилмоқчи эмиш; ҳатто ёнидаги адъютантлардан икkitасининг, гарчи кунда меникида тушлик қилсалар ҳам, мен билан муомалалари совий бошлаганини сездим.

Грушницкийнинг қиёфаси сирли бўлиб қолди: қўллари оқасига қилиб юради, ҳеч кимни танимайди, бирдан оёғи ҳам тузалиб кетди, оқсоқланиши ҳам билинмай қолди. Пайтини топиб туриб княгиня билан танишиб олибди, княжнага бир-икки оғиз хушомад ҳам қилганга ўхшайди; княжна яхши-ёмонни унча ажрата билмаса керак: у билан танишганидан бери, унинг таъзимига латиф табассум билан жавоб қайтаради.

— Лиговскаялар билан асло танишмоқчи эмасми-сан?— деди кеча Грушницкий менга.

— Асло.

— Қўйсангчи-е! Сувлардаги энг дилкаш уй — шуларники-ку! Бу ернинг энг мўътабар кишилари...

— Дўстим, бу ердагиларгина эмас, ҳатто бошқа ердагилар ҳам жонимга теккан. Ўзинг бориб турасанми?

— Йўқ ҳали: княжна билан атиги бир-икки марта гапиришдим, холос. Мен сенга айтсам, гарчи бу ерда уят ҳисобланмаса ҳам бировнинг уйига ялиниб бориш ноқулайроқ... Эполет тақсам — бошқа гап эди...

— Қизиқ экансан! Шу туришинг минг марта кўркароқ-ку! Ўзингнинг қулай вазиятингдан фойдаланишни билмас экансан... Устингдаги солдат шинели юраги сал нарсага эриб кетадиган ҳар қандай қизнинг назарида сени жафокаш қаҳрамон қилиб кўрсатади.

Грушницкий ўзидан мамнун бўлиб илжайди-да:

— Бўлмаган гап!— деди.

— Княжна аллақачон сенга ошиқи беқарор бўлиб қолганига аминман,— деб сўзимда давом этдим мен.

Грушницкий қулоқларигача қип-қизариб кетди-да, қовоғини солди.

— Эй худбинлик! Архимед⁴² ер шарини кўтармоқчи бўлган пишанг сенинг ўзингсан!..

— Ҳеч ҳазилингни қўймас экансан-да!— деди у, ўзи-

ни ранжиганга солиб.— Биринчидан княжна мени яхши танимайди...

— Хотинлар фақат танимаган кишиларинигина яхши кўришади.

— Ҳа, мен унга ёқмоқчи эмасман: мен фақат яхши бир қиз билан танишай дейман, бошқа бирор муддойим бўлса кулги бўлар эди... Мана, сизларнинг йўруқларинг бошқа!— Сенга ўхшаган Петербурглик олифталар бир қарашда ҳар қандай хотинни қўлга оласизлар. Печорин, княжнанинг сенинг тўғрингда нима деганини беласанми?

— Нима? Сенга менинг тўғримда гапирди ҳамми?

— Лекин қувонмай тура тур. Бир куни қудуқ ёнида у билан тасодифан кўришиб, гаплашиб қолдим; оғзидан чиққан учинчи гап шу бўлди: «Ановн жаноб ким, одамга бирам хўмрайиб қарайдики... сиз билан бирга эди-ку, ўша куни...» Княжна қип-қизариб кетди, ўзининг жонона ҳаракатини эслади-ю, аммо кунини айтмади.— Кунини айтмасангиз ҳам бўлади,— дедим унга,— у кун ўлгунча эсимдан чиқмайди... Дўстим Печорин! Ҳолинг хароб, сенинг тўғрингда у ёмон фикрда... Жуда ачинаман сенга! Чунки, Мери жуда латофатли қиз!..

Шуни ҳам айтиб қўяйки, Грушницкий сал-пал таниш ва ўзига ёқиб қолган хотинлар тўғрисида гапирганда менинг *Мерим*, менинг *Sophiet* дейдиганлар тоифасидан.

Мен жиддий туриб:

— Тўғри, у чакки қиз эмас...— деб жавоб бердим.— Аммо эҳтиёт бўл, Грушницкий! Рус қизлари кўпинча Афлотун муҳаббати билан яшайдилар. Уларда эрга тегиш нияти ҳам бўлмайди: у жуда серташвиш муҳаббат бўлади. Княжна кўнгил очишни яхши кўрадиган нозкарашмали аёллардан кўринади; агар ёнингда бир-икки марта зерикиб қолса борми, иш тамом, ҳалок бўлдим деявер: сукутнинг унда қизқиш уйғотмоғи керак, гапларинг эса асло қизқишини қондирмаслиги лозим; сен уни дам ўтмай қизиқтириб туришинг керак, сени деб у ўн марта бўлса ҳам одамларнинг гап-сўзини менсимай қўяди, бунинг ўзи томонидан қилинган фидокорлик деб атайди, аммо бунинг эвазига ўзини мукофотлаш учун, сени қийнайди, азоблайди, кейин боради-да сени кўргани тоқати йўқлигини шартта бетингга айтади-қўяди. Башарти, сен ундан устун келолмасанг, бўлди, сени бир марта ўпгани сенга иккинчи марта ўпиш учун ҳуқуқ бермайди;

кўнгли тўйгунича ноз-карашма қилиб юради-ю, икки йилдан кейин ойисининг гапига кириб, бирон рўдапога тегади-кетади, сўнгра бахти қора эканман, умримда фақат бир кишини, яъни сени севардим, аммо тақдир менга ўгай экан, бошимизни қовуштириб қўймади, чунки устингда солдатча шинелнинг бор эди, гарчи қалин ва кулранг шинель остида оташин ва олийжаноб қалб уриб турган бўлса-да, тақдир бизни қўшиб қўймади деб, ўзини-ўзи ишонтириб юрадиган бўлади...

Грушницкий столни бир урди-да, уй ичида у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

Мен ичимда кулардим, ҳатто бир-икки марта жилмайиб ҳам юбордим, аммо, бахтимга, у буни сезмади. Унинг ошиқи шайдолиги равшан эди, чунки илгаригига қараганда дили анча очилиб кетган эди, ҳатто бармоғида шу ерда ясалган қора кўзли кумуш узук ҳам пайдо бўлиб қолган эди; шу узук мени шубҳага солиб қўйди... Узукка диққат билан тикилиб қарадим, қараб нимани кўрдим денг?.. Узукнинг ички томонига майда ҳарфлар билан М е р и деган сўз, унинг ёнига Мерининг машҳур стакани ердан олиб берган куннинг числоси ўйиб ёзилган эди. Бу кашфиётимни ўзига билдирмадим, мен ўзи иқрор бўлишини истамайман; мен шуни истайманки, ўз сирларини менга ўзи очиб берсин, ана шунда лаззатланаман...

.....

Бугун кеч турдим; қудуқ бошига борсам — ҳамма тарқалиб кетибди. Кун исий бошлаганди; қорли тоғлар тепасидан елиб-югуриб келувчи оппоқ пахмоқ булутлар момақалди роқ бўлишидан дарак берарди. Маъшуқнинг чўққиси худди ўчган машъалдай тутаб ётарди; парча-парча кул ранг булутлар унинг тева ра к атрофида илондай жилпанглаб сузиб юра р ва тоғ тепасидаги буталарга илиниб, секинлашгандай туюлар эди... Ғор томонга чўзилиб кетган ишкомга кириб кетдим; юрагимни қандайдир бир ғам босгандай эди. Мен, доктор айтган, юзида холи бор жувон ҳақида ўйлардим... Нега келдийкин бу ерга? Ушамикин? Нега энди буни худди ўша жувон деб ўйлайман? Нега мен худди ўшанинг ўзи эканлигига бунча қаттиқ ишонаман? Дунёда юзида холи бор хотин озми?— Шундай хаёлларга ботиб, ғорга яқинлашдим. Қарасам: салқин ғорнинг ичидаги тош скамьяда бошига похол шляпа кийиб, устидан қора шол рўмол ўраган бир хотин

бошини қуйи солиб ўтирибди: шляпаси юзини тўсиб турарди. Унинг хаёлини қочирмай деб, энди қайтиб кетмоқчи бўлиб турувдим, бирдан бошини кўтариб, менга қараб қолди.

— Вера!— деб қичқириб юбордим беҳосдан.

У бир сесканиб тушди-да, ранги оппоқ оқариб кетди. «Сизнинг шу ердалигингизни билардим», деди. Ёнига бориб ўтирдим, қўлини ушладим. Бу ёқимли товушни эшитишим билан бутун борлиғимни кўпдан унутилган бир титроқ босди. У ўзининг тиниқ ва сокин кўзлари билан кўзимга тикилди; у кўзларда ҳам шубҳа, ҳам ўп-каланиш сезиларди.

— Кўпдан бери кўришмадик,— дедим мен.

— Кўп бўлди, иккаламиз ҳам анча ўзгариб кетдик!

— Бундан чиқди, мени ортиқ севмас экансан-да?

— Эрга чиқдим!..— деди у.

— Тағин-а? Аммо бундан бир неча йил илгари ҳам шу важ бор эди, аммо шунга қарамай...

У қўлини тортиб олди, юзлари қип-қизариб кетди.

— Балки иккинчи эрингни севарсан?..

У индамади-да, тескари қараб ўтирди.

— Ё жуда рашкчими?

Яна индамади.

— Нега индамайсан? Эринг ёшдир, чиройлидир, жуда давлатмандир, балки қўрқарсан...— Унинг юзига қараб, қўрқиб кетдим: юзларида чуқур умидсизлик акс этар, кўзлари жиққа ёшга тўлган эди.

— Менга айт-чи,— деди у ниҳоят, шивирлаб,— мени қийнашдан лаззатланасанми?.. Аслида, мен сендан нафратланишим керак эди. Бир-биримизни таниган кунимиздан бери менга азобдан бўлак ҳеч нарса берганинг йўқ...— Унинг товуши титраб кетди, бўйинини эгди-да, кўксимга бош қўйди.

«Балки мени шунинг учун севгандирсан, чунки шодлик унутилса унутиладики, қайғу сира унутилмайди...» деб ўйладим ичимда.

Мен уни бағримга қаттиқ босдим, узоқ вақт шундай ўтирдик. Ниҳоят, лабларимиз бир-бирини топди ва иссиқ ширин ўпиш-ла бирлашди; қўллари муздек совуқ, боши ловиллаб ёнар эди. Икки ўртамизда шундай суҳбат бошланиб кетдики, бу суҳбатни сира қоғозда ифодалаб бўлмайди, такрорлаб ҳам бўлмайди, эсда ҳам сақлаб бўлмайди: итальян операларидаги каби, бундай суҳбатда

сўз ўрнини товушлар босади ва сўз маъноларини тўлдиради.

Вера эри билан танишишимни сира истамади; бир куни бульварда кўзим тушган чўлоқ чол унинг эри экан, фарзанд кўриш учун тегибди. Эри жуда бадавлат бўлиб, бод касалига мубтало экан. Уни масхаралайдиган бирор гап айтмадим: Вера уни ўз отасидай ҳурмат қиларкан-у, аммо эридай алдаркан... Инсон қалби, айниқса хотин кишининг қалби жуда ғалати нарса!

Веранинг эри Семён Васильевич Г. в княгина Лиговскаянинг узоқ қариндоши бўлиб, уйлари ёнма-ён, Вера княгинянинг уйига тез-тез чиқиб тураркан; Верага Лиговскаялар билан албатта танишаман ва кишилар диққатини сендан чалғитиш учун, жўрттага княжна кетидан судраламан деб ваъда бердим. Шундай қилиб, менинг ўйлаб қўйган планларим ҳам бузилмайди, хушчақчақ бўлиб яшайман!..

Хушчақчақлик!.. Тўғри, қалбим фақат бахт ахтариб, бирор кишини зўр эҳтирос билан севишга ошиққан даврлар ўтди; энди мен бошқалар томонидан севилишни истайман, шунда ҳам озгина кишилар томонидан севилишни истайман! Ҳатто баъзан мени фақат биргина киши севса-ю, сира бевафолик қилмаса, деб орзу қиламан: шўринг қурғур юракнинг одати шу-да!..

Аммо мен ҳаминша бир нарсага ҳайрон бўлиб юардим: мен ҳеч қачон маъшуқамга қул бўлган эмасман; аксинча, мен ҳар доим уларнинг иродаси ва қалбига ҳоким бўлардим. Нима учун шундайкини?— Мен умримда бирон нарсанинг қули бўлишни истамаганлигим ва мени қўлдан чиқариб юборишдан қўрққанлари учунми ё бўлмаса, кучли ироданинг ўзига тортувчи таъсирли кучимикини? Ё шу маҳалгача биронта мустаҳкам иродали ўжар хотинни учратмаганим учунми?

Эътироф этишим керакки, ҳақиқатан ҳам мен иродали хотинларни ёқтирмайман; иродали бўлиш уларнинг иши эмас!..

Ҳа, энди эсимга тушди: умримда бир марта, фақат бир мартагина мустаҳкам иродали хотинни яхши кўрганман ва уни сира енголмаганман... Биз бир-биримизга душман бўлиб ажралишганмиз, агар мен уни беш йилча кейинроқ учратганимда, балки бошқача ажралишармидик...

Вера касал, қаттиқ касал, аммо бунга ўзи иқрор бўл-

майди: силми деб қўрқаман,— ёки *fièvre lente*⁴³ касалига йўлиққан бўлмасин, аслида бу рус касали эмас, бизнинг тилимизда унинг ҳатто номи ҳам йўқ.

Момақалди роқ бизни горда ярим соатча тутиб қолди. Вера мендан вафодорлик ҳақида онт ҳам талаб қилмади, ўтган сафар ажралишиб кетганимиздан кейин бошқа хотинни яхши кўрганмисан деб ҳам сўрамади. Илгарилар ўзи менга қандай ишониб топшириб қўйган бўлса, ҳозир ҳам шундай ишонди,— мен ҳам уни алдамайман: дунёда мен фақат биргина хотинни алдай олмайман, у ҳам бўлса — Вера. Мен биламан, яқинда биз яна ажралишиб кетамиз, балки абадий ажралишиб кетармиз, иккимиз ҳам ўлим тўшагига ҳар хил йўлдан борамиз!— аммо унинг хотираси қалбимда абадий сақланади, мен бунни ўзига кўп марта айтганман, гарчи ишонмайман деса ҳам, ишонади.

Ахири хайрлашдик: шляпаси бута ва қоялар орқасида кўздан ғойиб бўлгунча кетидан қараб турдим. Юрагим эзилди, биринчи марта ажралишганимизда ҳам худди ана шундай бўлган эдим. О, бу туйғу мени шу қадар қувонтирдики! Ажабо, бу — ҳаётбахш, жўшқин ёшлигимнинг қанамга қайтиб келишими ё ўша ёшлигимнинг сўнгги боқиши, менга совға қилиб кетмоқчи бўлган ҳадясими? Аммо, афтимдан ҳали жуда ёш кўринаман; юзларим гарчад рагпар бўлса ҳам, ёшларнинг юзидай беғубор; аъзоларим эпчил ва келишган, қалин сочларим жингалак, кўзларим чарақлаб ёнади, қоним қайноқ...

Ўйга қайтгач, от миниб даштга чиқиб кетдим; мен баланд-баланд майса ўтлар орасидан от чоптириб юришни яхши кўраман, қаршимдан дашт шамоли ғир-ғир уриб туради; кўкрагим хушбўй мусаффо ҳавога тўлиб кетади, кўзимни мовий олисларга тикиб, минут сайин яқинлашиб келувчи нарсаларни кўришга тиришаман. Юрагимда қандай дард-аламлар бўлмасин, нималарни ўйлаб диққат бўлмай, бари бирпасда тарқаб кетади; жоним ором олади, танам чарчаб, миямдаги ташвишни енгади. Жануб қуёши ёритиб турган кунгурадор тоғларни, кўм-кўк осмонни кўрсам ё тошдан-тошга ҳайқириб оқиб тушувчи дарё шовқинини эшитсам — бас, ҳар қандай хотин сиймосини ҳам дарров унутаман.

Менимча, ўз *минораларида* зерикиб ўтирган казаклар⁴⁴ менинг мақсадсиз бекордан-бекорга от чоптириб юришимни кўриб, тозаям ажабланишса керак, чунки

менинг уст-бошимдан улар мени черкас деб ўйлайдилар. Дарҳақиқат, кўп одамлар менга, черкасча кийим кийсангиз кабардинга шу қадар ўхшаб кетасизки, ҳатто ҳақиқий кабардинлардан ажратиб ҳам бўлмайди, дейишади. Рост, бу олийжаноб жанговар кийимни кийсам жуда олифта бўлиб кетаман: бу кийимнинг битта ҳам ортиқча заррин жияги йўқ, жўн кўринса ҳам, қимматбахо яроқ тақаман, қалпоғимнинг қундузи узун ҳам эмас, калта ҳам эмас, ўртача, болдирга киядиган кийимим билан пойафзалим оёғимга қуйиб қўйгандай, пешматим оқ, черкаскам эса қора. Тоғлиларнинг от минишини ўрганиш учун анча вақтим кетди; менга ҳеч нарса ёқмаса ҳам, фақат одамларнинг кавказча от минишимга қойил қолиб мақташлари ёқади. Менинг тўртта отим бор: биттаси ўзим учун, учтасини далама-дала ёлғиз ўзим кезиб зерикмай деб, ўртоқларимга атаб олганман; ўртоқларим отларимни жон деб минишади-ю, аммо ҳеч вақт мен билан бирга юришмайди. Тушлик қилиш кераклиги эсимга тушганда, соат олти бўлган эди; отим ўлгудек чарчаган эди; Пятигорскдан немислар колониясига қараб кетадиган йўлга чиқдим,— сув давосига келганлар у ердан еп *puquepique*⁴⁵ га тез-тез бориб туришар эди. Йўл чакалакзор оралаб, баланд-баланд майса ўтлар орасидан шилдираб сой оқувчи кичик-кичик жарлар орқали илоҳ изидай бўлиб боради: теварак-атрофни Бештов, Змеиная, Железная ва Лисая деган баланд-баланд кўм-кўк тоғлар ўраб олган. Маҳаллий шевада балка⁴⁶ дейиладиган шундай жарлардан бирига тушдим-да, отимни суғориб олай деб тўхтадим; шу пайтда йўлдан шовқин-сурон билан келаётган бир талай ясанган-тусанган отлиқлар кўринди. Хонимлар эғнида қора ва кўк амазонка⁴⁷, кавалерлар эса ярим *черкасча* ва ярим *нижогородча* кийинган эдилар, энг олдинда Грушницкий билан княжна Мери келар эди.

Шифоли сувга келувчи хонимлар черкасларнинг куппа-кундузи босқинчилик қилишларига ҳали ҳам ишонадилар; шунинг учун бўлса керак, Грушницкий солдатча шинелининг устидан қилич ва иккита тўппонча тақиб олган эди; унинг бунчалик жанговар кийинганини кўрган киши ўзини кулгидан тиёлмас эди. Мен баланд бута орқасида турардим, аммо унинг барглари орасидан ҳамма нарса бемалол кўриниб турарди, уларнинг юзларидан гапларининг ҳиссий бир мазмунда эканини пайқадим. Ниҳоят, улар пастга тушадиган жойга етиб келишди;

Грушницкий княжна отининг жиловидан ушлади, ана шунда мен суҳбатларининг охирини эшитиб қолдим.

— Кавказда бутунлай қолиб кетмоқчимисиз?— дерди княжна.

— Россия менга нима?— деб жавоб берарди кавалери.— Россия шундай бир мамлакатки, у ернинг минглаб одамлари мендан бадавлатроқ бўлганлари учун мени менсимайдилар, ҳолбуки, бу ерда устимдаги мана бу қалин шинелим ҳам сиз билан танишишимга тўсқинлик қилмади...

— Аксинча...— деди княжна ва қизариб кетди.

Грушницкийнинг юзида мамнуният акс этди. У давом этарди:

— Бу ерда умрим жўшқин ўтади, ёввойилар ўқи остида умримнинг тез ўтганини ҳам сезмай қоламан ва агар тангрим ҳар йили фақат бир мартагина хотин табассумини мендан дариг тутмаса ва бу табассум...

Шу замон улар менга яқин келиб қолишди; мен отимга қамчи бериб, чакалакзордан чиқдим...

— Mon dieu, un curcassien!..⁴⁸— деб қичқириб юборди княжна, қўрқиб.

Унинг янглишганини билдирмоқ учун бир оз энгашиб, мен ҳам французчалаб жавоб бердим:

— Ne craignez, rien, madame, — je ne suis pas plais dangereux gue votre cavalier?⁴⁹

Княжна изза бўлди,— аммо нимадан?— Ўзининг хато қилиб қўйганиданми ёки менинг жавобимни одобсиз деб топгани учунми? Менга қолса, кейингисининг тўғри чиқишини истардим. Грушницкий менга ранжигандай қаради.

Кечаси, яъни соат ўн бирларда бульварнинг арғувон дарахтлари билан ўралган хиёбонига сайр қилгани чиқдим. Шаҳар уйқуда, фақат онда-сонда деразалардан милтиллаган чироқлар кўриниб қоларди. Уч тарафдан қояларнинг кунгуралари, Маъшуқ тоғининг тармоқлари қорайиб кўринарди; тоғ тепасида бир парча машъум қора булут осилиб турарди; шарқ томондан ой кўтарилиб келмоқда; йироқдаги қорли тоғлар худди кумуш жиякка ўхшаб кўринарди. Кечаси очиб юборилган иссиқ булоқларнинг шариллаши орасидан часавойларнинг ҳайқириги эшитилиб қоларди. Аҳён-аҳёнда кўчадан от туёқларининг гурсиллаши, нўғай араванинг ғижирлаши, татарча чўзиқ ашула эшитилиб қоларди. Мен скамейкага ўтириб

хаёлга ботдим... Бирор киши билан дилкашлик қилиб, дилимдаги ҳамма дардларимни ўртоқлашгим, юрагимни бўшатгим келди... аммо ким билан дилкашлик қилай? «Шу топда Вера нима қилаётганикин?» деб ўйладим.. Шу онда унинг қўлини бир марта қисиш учун ярим давлатимни берардим.

Тўсатдан бировнинг тез гандираклаб келаётгани эшитилди. Грушницкийга ўхшатдим... Ўша экан!

— Қаердан келяпсан?

— Княгиня Лиговскаяникидан,— деди Грушницкий, гурур билан.— Мери роса ашула айтаркан-да!

— Биласанми?— дедим мен унга.— Гаров ўйнайманки, юнкерлигингдан унинг хабари йўқ: у сени солдатликка туширилган офицер деб ўйлайди...

— Бўлса бордир! Менинг нима ишим бор!..— деди Грушницкий, паришонхотирлик билан.

— Шунчаки айтдим-қўйдим-да...

— Биласанми, бугун унинг жуда жаҳлини чиқардинг? Қилигингни мисли кўрилмаган беодоблик деб топди; мен, йўқ, у жуда яхши тарбия кўрган, одобли йигит, сизни хафа қилиш кўнглига ҳам келмаган бўлса керак деб зўрға ишонтирдим; у одамга сурбетларча қараркан, жуда ўзига бино қўйган бўлса керак, дейди.

— Тўғри айтибди... Сен уни ўз ҳимоянгга олмоқчимсан дейман?

— Минг афсуски, ҳозирча бундай ҳуқуққа эга эмасман...

«Э-ҳа! Бу ҳали умидвор ҳам бўлиб юрганга ўхшайди...» деб ўйладим.

— Қайтангга ўзингга ёмон-да,— деб давом этди Грушницкий,— энди улар билан танишишинг қийин бўлади, аттанг! Мен билган ҳамма уйлар ичида энг яхшиси шу...

Мен ичимда кулиб қўйдим.

— Эндиликда менинг учун энг яхши уй — ўзимнинг уйим,— деб, эснадим-да, кетмоқчи бўлиб ўрнимдан турдим.

— Бўйнингга ол, пушаймон бўлаётгандирсан-а?

— Бўлмаган гап! Агар истасам эртага кечқурун княгиняникида бўламан...

— Кўрамиз...

— Ҳатто, сени хурсанд қилиш учун, княжнанинг орқасидан ҳам юраман...

— Майли, агар сен билан гаплашишни истаса...

— Мен фақат сенинг суҳбатингдан безор бўлишини кутаман... Хайр!..

— Мен яна сайр қилиб юраман, энди сираям уйқум келмайди... Менга қара, яхшиси — юр, ресторанга борамиз, қиморнинг айна қизиган пайти... бугун қоним қайнаб тошмаса бўлмайдиганга ўхшайди...

— Ютқизишингни тилайман...

Уйга кетдим.

21- май

Қарийб бир ҳафта ўтди, лекин ҳанузгача Лиговскаялар билан танишганим йўқ. Қулай пайт пойлаб юрибман. Грушницкий княжнанинг орқасидан ҳар ерда худди соясидай эргашиб юрибди; улар ҳеч гаплашиб тўйишмайди; у қачон княжнанинг жонига тегаркин?.. Онаси уларнинг гапига ҳам эътибор бермайди, чунки Грушницкий қизининг қайлиғи эмас-да. Ана оналарнинг мантиқи! Княжнанинг Грушницкийга бир-икки марта кўз сузиб қараганини кўриб қолдим,— бунга хотима бериш керак.

Қудуқ бошига Вера кеча биринчи марта келди... Форда кўришганимиздан бери уйдан чиқиши ҳам шу экан. Иккимиз ҳам стаканимизни қудуққа барабар ботирдик, Вера энгашиб, секин қулоғимга шивирлади:

— Лиговскаялар билан танишмаётибсан!.. Биз фақат ўшаларникидагина учрашишимиз мумкин...

Яна ўпка!.. Зерикиш! Аммо, мен бу ўпкаланишга лойиқман...

Дарвоқе, эртага ресторация⁵⁰ залида солма бал бўлади, ана ўшанда княжна билан мазуркага тушаман.

22- май

Ресторация аслзодалар жамияти залига айланиб кетибди. Соат тўққизда ҳамма тўпланиб бўлди. Княгиня қизи билан ҳаммадан кейин келди; кўп хонимлар унга ҳасад ва ичи қоралик билан қараб қолишди, чунки княжна Мери жуда чиройли ва дид билан кийинади. Ўзларини шу ернинг аристократи деб юрувчи хонимлар ўз ҳасадларини яшириб, княжнага қўшилишди. Нанлож? Хотинлар жамияти бор жойда дарҳол юқори ва қўйи доиралар пайдо бўлади... Грушницкий дераза ёнида тўпланиб турган одамлар орасида юзини ойнага тираб, ўз

малагидан кўзини узмай, тикилиб турарди. Княжна эса унинг ёнидан ўтиб кета туриб билинар-билимас бош силкитибгина қўя қолди. Грушницкийнинг юзи қуёшдай порлаб кетди... Танца полька⁵¹ билан бошланди; кейин вальс чалинди. Шпорлар жаранглаб, сюртуқларнинг этаклари пир-пирай кетди.

Мен бошига пушти ранг патлар тақиб келган семиз бир хотиннинг орқасида турардим; кийимларининг зеб-зийнати фикма⁵²лар расм бўлган даврни, ғадир-будур терисининг олачипорлиги эса машҳур қора холлар даврини эслатарди. У бўйидаги энг катта сўғалини маржон билан беркитиб олган эди. Хоним ўз кавалери бўлмиш драгун капитанига:

— Шу княжна Лиговская жуда одобсиз қиз экан! Қарагки, мени туртиб юбориб, афв ҳам сўрамади, яна ўгирилиб лорнет билан бетимга қарайди денг... C'est impayable!⁵³... Нимасига бунча бино қўяди? Унинг бир адабини бериб қўйиш керак...— деди.

— Бу бизга чўт эмас!— деб жавоб берди, хизматга тайёр турган капитан ва нариги хонага чиқиб кетди.

Шу заҳоти мен княжнанинг ёнига бориб, уни вальсга таклиф қилдим; бу ернинг одати шунақа: таниш бўлмаган одамлар билан ҳам танца тушиш мумкин.

У ўзини жилмайишдан зўрга тийди, менинг устимдан қилган тантанасини ҳам зўрга яширди; аммо дарҳол мени менсимагандай бир қиёфа олди. Қўлини истар-истамас елкамга ташлади-да, бошини ёнга сал эгди, иккимиз танца тушиб кетдик. Бунақанги нозик баданни умримда кўрган эмасман! Унинг енгил нафаси юзимни елпиб турарди; чирпирак бўлиб айланганда шерикларидан ажралиб чиққан бир тутам жингалак зулфи ўтдай ёниб турган юзимни қитиқлаб кетарди... Зални уч марта айланиб чиқдик. (У вальсга жуда яхши тушаркан). Княжна жуда халлослаб қолди, кўзлари тиниб кетди, салгина очилиб турган лаблари одатда айтилиши керак бўлган: «merci, monsieur»⁵⁴ни ҳам зўрга шивирлаб айтди.

Бир неча минут жим турганимиздан кейин мен, ниҳоятда ювош одамдай сўрадим:

— Княжна, сиз билан таниш бўлмай туриб, ғазабингизга дучор бўлишдай катта бахтсизликка учраганимни эшитиб қолдим... Мени одобсиз деб топган эмишсиз... Наҳотки, шу гап рост бўлса!

— Ҳали ҳам мени шу фикрда қолдирмоқчимисиз?—

деб жавоб берди княжна, истехзо билан лабларини буриб; унинг бу қилиғи шўх юзига жуда ярашарди.

— Агар мен одобсизлик қилиб, бирон нарса билан сизни ҳақорат қилган бўлсам, рухсат этинг, ундан ҳам каттароқ беодоблик қилиб, сиздан афв сўрай... Рост, мен тўғримда хато ўйлаганингизни исбот этишни истар эдим...

— Сиз учун бу жуда қийин бўлса керак...

— Нима учун?

— Шунинг учунки, бизникига келмайсиз, бунақанги баллар эса тез-тез бўлиб турмайди.

Бундан чиқди, уларнинг эшиги мен учун абадий берк экан-да, деб ўйладим.

— Биласизми, княжна,— дедим бир оз афсуслангандай бўлиб, — жиноятчи тавба қилса, тавбасини асло қайтариб бўлмайди; у жонидан тўйиб, бешбаттар жиноятчи бўлиб кетиши мумкин... ана шунда...

Атрофимизда турган одамларнинг бирдан хахолаши ва шивир-шивири сўзимни бўлиб, қайрилиб қарашга мажбур этди: мендан бир неча қадам нарида бир тўда эркаклар турарди, улар орасида боя менинг княжнамга қарши уруш бошламоқчи бўлиб турган драгун капитани ҳам бор эди; афтидан, у, бир нарсадан жуда хурсанд кўринарди, қўлларини бир-бирига ишқалар, нуқул хахолаб кулар ва ўртоқлари билан кўз қисишар эди. Бирдан улар орасидан фрак кийган, мўйлови шопдай, юзлари қип-қизил бир киши чиқди-да, гандираклаганича княжнага қараб келаверди; у маст эди, саросимада қолган княжнанинг олдига келгач, қўлларини орқасига қилиб турди-да, маст кўзларини унга тикиб, хириллаган ингичка товуш билан деди:

— Пермете⁵⁵... Ҳа, хулласи калом!.. Гапнинг пўс калласи: Мен сизни мазуркага таклиф этаман...

— Нима истайсиз?— деди княжна, товуши титраб кетиб, нажот излаб атрофга термилди. Эвоҳ! Онаси йироқда турар, ёнида эса биронта таниш кавалери йўқ эди: бир адъютант буни кўриб турган экан шекилли, бироқ можарога аралашмаслик учун одамлар орқасига беркиниб олди.

— Хўш, нима дейсиз?— деди маст, турли имо-ишоралар билан далда бериб турган драгун капитанига кўзини қисиб.— Ё хоҳламайсизми?.. Мен сизни яна роуг масуре⁵⁶га таклиф этиш шарафига эгаман... Балки, ме-

ни маст деб ўйларсиз? Майли, бунинг аҳамияти йўқ... Қайтанга бемалолроқ бўлади...

Мен княжнанинг қўрқув ва ғазабдан беҳуш бўлиб йиқилишига сал қолганини кўрдим.

Маст кишининг олдига бордим, қўлини қаттиқ қисиб кўзига тикилдим-да, жўнанг ҳозир, йўқолинг бу ердан, чунки княжна мазуркани мен билан тушишга ваъда қилган, дедим.

— Майли, чорамиз йўқ!.. Бошқа сафар!— деди маст кулиб ва хижолатда қолган ўртоқларининг ёнига қайтди, ўртоқлари уни дарров бошқа уйга олиб чиқиб кетишди.

Княжна менга миннатдорлик билан узоқ тикилиб, ташаккур билдирди.

Княжна онасининг олдига бориб, ҳамма воқеани унга гапириб берди; онаси мени ахтариб топиб, миннатдорчилик билдирди. Кейин онамни таниганини ва олти-еттита холам билан яқин эканлигини айтди.

— Ҳайронман, нима учун шу маҳалгача танишмадик,— деб илова қилди княгиня,— ростингизни айтинг, бунга фақат сиз айбдорсиз, ҳаммадан ётсирайсиз, бундай қилиш ярамайди! Меҳмонхонамнинг ҳавоси кайфингизни очиб юборар деган умиддаман... Шундай эмасми?

Мен шундай пайтларда айтиш керак бўлган гаплардан бирини айтдим.

Кадриль⁵⁷ жуда узоқ чўзилиб кетди.

Ниҳоят, тепадан мазурка янгради; княжна иккимиз ўтирдик.

Мен бояги маст киши ҳақида ҳам, илгариги қилиқларим тўғрисида ҳам, Грушницкий ҳақида ҳам ҳеч нарса демадим. Бояги кўнгилсиз воқеанинг таъсири бора-бора тарқалиб, княжнанинг чеҳраси очилиб кетди; чиройли-чиройли ҳазиллар қилиб ўтирди; гаплари эркин, ўткир ва бийрон эди; баъзи мулоҳазалари чуқур маъноли бўларди... Гапни чалкаштириб туриб, уни кўпдан бери ёқтириб юрганимни билдирдим. Княжна бошини эгди, сал қизарди.

— Жуда ғалати одам экансиз!— деди, бахмалдай кўзларини менга тиккан ҳолда зўраки кулиб.

— Сиз билан танишиш кўнглимда йўқ эди,— деб давом этдим мен,— чунки ёнингизда бир талай мухлисларингиз борки, улар орасида кўринмай кетаманми деб қўрқдим.

— Бекор қўрқибсиз! Ҳаммаси диққинафас қиладиган одамлар...

— Ҳаммаси? Наҳотки, ҳаммаси шунақа диққинафас қиладиган бўлса?

Княжна худди бир нарсани эсламоқчи бўлгандай, менга тикилиб қаради, кейин яна қизариб кетди-да, ниҳоят қатъий равишда: *ҳаммаси!*— деди.

— Ҳатто меннинг дўстим Грушницкий ҳамми?

— Грушницкий сизнинг дўстингизми?— деди княжна, ишонқирамай.

— Ҳа.

— У диққинафас қиладиган одамлар сирасига кирмайди, албатта.

— Аммо бахтсизлар сирасига киради!— дедим кулиб.

— Албатта. Нега куласиз? Унинг ўрнида сиз бўлишингизни истардим...

— Нима бўлибди? Мен ҳам бир вақтлар юнкер эдим, ростини айтсам, умримнинг энг яхши даври — ўша юнкерлик даврим эди!

— У юнкерми?!— шошиб сўради княжна ва илова қилди.— Мен ўйловдимки...

— Нима деб ўйловдингиз?

— Ҳеч нима!.. Анови хоним ким?

Шундан кейин гап бошқа томонга бурилиб, ортиқ бу мавзуга қайтмади.

Мазурка ҳам тугади, биз хайрлашдик. Хонимлар тарқалишиб бўлди... Мен кечки овқатни қилгани бориб, Вернерни учратдим.

— Э, баракалла!— деди у.— Ҳали шунақа экансизда! Княжна билан танишсам — ўлимдан қутқариб танишаман, деб ким айтган эди?

— Ундан ҳам яхшироғини қилдим,— деб жавоб бердим мен,— балда уни ҳушдан кетишдан сақлаб қолдим!.

— Ростми? Қани, эшитайлик!..

— Йўқ, ўзингиз топинг, доктор; дунёда сиз топмайдиган ҳеч нарса йўқ-ку?

23 май

Кечқурун соат еттиларда бульварда сайр қилиб юрдим. Грушницкий мени узоқдан кўриб, ёнимга келди: унинг кўзларида аллақандай кулгили севинч порларди.

Қўлимни қаттиқ сиқиб кўришди-да фожиали товуш билан:

— Ташаккур сенга, Печорин... Гапимга тушунгандирсан?...— деди.

— Йўқ; аммо тушунсам ҳам, тушунмасам ҳам, ташаккурга арзимайди,— деб жавоб бердим мен, ўзимнинг нима яхшилик қилганимни билмай.

— Йўғ-ей? Кечаги-чи? Унутдингми?... Мери менга ҳамма гапни айтиб берди...

— Шунақами? Ҳамма нарса ўртада бўлиб кетди дегин? Ҳатто ташаккурингиз ҳам-а?..

— Менга қара,— деди Грушницкий, ғоятда мағрурланиб,— илтимос қиламан сендан, агар менинг дўстим бўлиб қолишни истасанг, менинг севгимни масхаралаб кулма... Ўзинг кўриб турибсан: мен уни жон-дилимдан севаман... Ўйлайман, умид қиламанки, у ҳам мени севади... Сендан битта илтимосим бор: бугун кечқурун уларникига борасан; ҳамма нарсани кўз остига олиб ўтирсанг; мен биламан, бу ишларда сенинг тажрибанг катта, хотинларни мenden яхшироқ биласан... Хотинлар! Хотинлар! Уларни ким тушуна олади? Хотинларнинг табассумлари бир нарса деб турса, кўзлари унинг аксини айтиб туради, гаплари ваъда берса, ўзига тортса, товушлари кўкрагингдан итариб туради... Баъзан энг сир сақлаган фикрларимизни бир пасда биллиб оладилар, гоҳида эса равшан ишораларимизга тушунишмайди... Мана, масалан, княжнани олсак; кечагина кўзлари эҳтирос ўти билан ёнар эди, бугун бўлса кўзлари сўнган, совуқ қарайди...

— Балки, сувнинг таъсири ургандир,— деб жавоб бердим.

— Сен ҳар бир нарсанинг ёмон томонини кўрасан... материалистсан!— деб плова қилди Грушницкий, аччиғи келиб.— Кел, материяни ўзгартирайлик,— деди ва ўзининг бу сийқаси чиқиб кетган ўхшатишидан хурсанд бўлиб, кайфи очилиб кетди.

Соат саккиздан ошгач, иккимиз княгиняникига кетдик.

Веранинг уйи ёнидан ўтиб кета туриб, дераза олдида уни кўриб қолдим. Бир-биримиз билан кўз уриштириб олдик. Салдан кейин у ҳам Лиговскаяларнинг меҳмонхонасига кириб келди. Княгиня уни қариндошим деб менга таништирди. Чой ичдик; талайгина меҳмонлар

бор эди; суҳбат умумий тарзда эди. Мен княгиняга ёқишга тиришдим, қизиқ-қизиқ гаплар билан уни бир-икки марта роса кулдирдим ҳам; княжнанинг ҳам бир неча марта кулгиси қистади-ю, бироқ ўз ролидан чиқмаслик учун ўзини тийиб ўтирди; унинг фикрича, унга вазминлик ярашармиш, эҳтимол тўғридир. Менинг қизиқ гапларим унга таъсир этмаганидан Грушницкий ўзида йўқ хурсанд.

Чойдан кейин ҳаммамиз залга чиқдик.

— Итоаткорлигимдан хурсандмисан, Вера?— дедим мен, унинг ёнидан ўтиб кета туриб.

У менга севги ва миннатдорчилик билан тўлиқ нигоҳ ташлади. Бундай нигоҳларга ўрганиб қолганман; бир вақтлар шундай нигоҳлар жонимнинг ороми эди. Княгиня қизини фортепьяно ёнига ўтқазди; ҳамма ундан бирорта ашула айтиб беришни илтимос қила бошлади, мен индамадим, гала-говурдан фойдаланиб, Вера иккимиз дераза ёнига бориб турдик, Вера ҳар иккаламиз учун ҳам муҳим бир гап айтмоқчи эди. Билсам, беҳуда гап экан...

Ўзимни бепарво туттишим княжнани ранжитибди, бунининг бир мартагина менга хўмрайиб қарашидан пайқадим: унинг кўзлари чарақлаб кетди... О, мен бунақанги сўзсиз, аммо маънодор, қисқа, аммо кучли суҳбатларни жуда яхши тушунаман!..

Княжна ашула айта бошлади... овози ёмон эмас экан-у, бироқ ашулани яхши айтолмас экан... ростини айтсам, ашуласига қулоқ солмадим ҳам. Аммо Грушницкий унинг рўпарасига келиб, роялга суянган ҳолда уни кўзи билан еб қўйгудай тикилар ва ҳар лаҳзада: «charmantt délicieux!»⁵⁸ — деб пичирларди.

— Менга қара,— деди Вера,— эрим билан танишинингни истамайман, аммо княгиняга албатта ёқишинг керак; бу сенга осон, сен айтганингни қила оладиган одамсан. Биз фақат шу ердагина кўришиб турамиз, холос...

— Фақат?..

Вера қип-қизариб кетди-да, сўзида давом этди:

— Биласан-ку, мен сенинг қулингман; қаршилиқ кўрсата олмайман... бунинг жазосини ҳам тортарман: бир кун эмас, бир кун мендан совиб ҳам кетарсан! Ҳеч бўлмаганда, ўз обрўйимни сақлаб қолай дейман-да... шунда ҳам ўзим учун эмас: ким учунлигини ўзинг яхши билсан!.. О, ўтинаман сендан: аввалгидай бекорчи шубҳа-

лар, сунъий совуққонликлар билан мени қийнама, эҳтимол, тез орада ўлиб кетарман, кундан-кунга путурдан кетаётганимни ўзим сезиб юрибман... шундай бўлса ҳамки, келажак ҳаётимни эмас, балки сени ўйлайман... Сиз эркаклар бир боқишнинг қандай роҳатбахш, қўл сиқишнинг қанчалик лаззатли эканини англамайсизлар... Менчи? Онт ичиб айтаманки, сенинг овозингни эшитсам, қалбим шундай чуқур ором оладики, бунинг ўрнини мингта оташин бўсалар ҳам босолмайди.

Шу орада княжна ашуласини тугатди. Атрофдан мақтов ёғилиб кетди; унинг ёнига ҳаммадан кейин бордимда, овози ҳақида қўполгина бир гап айтдим.

Княжна пастки лабини буриштириб, масхара билан таъзим қилиб, ўрнига ўтирди.

— Ашуламни эшитмаган бўлсангиз ҳам, мақтовингиздан миннатдорман,— деди у,— балки умуман музикани ёқтирмассиз?

— Аксинча... Музикани, айниқса кечки овқатдан кейин яхши кўраман.

— Грушницкий сизни жуда дағал дидли одам деб тўғри айтган экан... Музикани гастрономик нуқтаи назардан яхши кўраман экансиз...

— Яна хато қилдингиз: мен гастроном эмасман, меҳнам жуда расво. Аммо кечки овқатдан кейин музика уйқу келтиради, кечки овқатдан кейинги уйқу эса тани соғлик учун яхши, бинобарин, музикани медицина нуқтаи назаридан яхши кўраман. Кечқурун эса, аксинча, музика жуда асабларимни қитиқлайди: ҳаддан ортиқ қайғу босади, ё шўхлигим тутиб кетади. Агар қайғуришнинг ё шўхлигининг ижобий сабаби бўлмаса, униси ҳам, буниси ҳам одамни чарчатади, шуниси ҳам борки, жамиятда қайғуриб ўтирсанг — кулги бўласан, ҳаддан ортиқ шўхлик қилсанг одобсизлик бўлади.

Княжна гапимни охиригача эшитмай, Грушницкийнинг ёнига бориб ўтирди, икковлари ўртасида сентиментал суҳбат бошланди: княжна, Грушницкийнинг гапини диққат билан тинглаётганини кўрсатишга тиришса ҳам, унинг доно гапларини паришонлик билан тинглар ва пойма-пой жавоб берарди. Грушницкий эса княжнанинг бесаранжом боқишларида акс этувчи ҳаяжон сабабини билмоқ учун унга таажжуб билан қараб-қараб қўярди...

Аммо мен ҳамма сирингизни билиб олдим, княжна, энди эҳтиёт бўлинг! Менга ҳам ўшандай муомала қилиб,

иззат-нафсимни ерга урмоқчи бўласиз, аммо бунга эришолмайсиз! Агар менга уруш эълон қилсангиз, мен ҳам жуда шафқатсиз бўламан.

Кеча давомида жўрттага уларнинг суҳбатига бир неча марта аралашдим, аммо княжна менинг гапимга қуруққина жавоб қайтариб қўя қоларди, охири мен алам қилгандай бўлиб, улардан узоқлашдим. Княжна тантана қилар эди. Грушницкий ҳам. Суюнинглар, дўстларим, ошиқингиз... Севинчингиз узоққа чўзилмас!.. Нима қилай? Мен ҳар доим ҳар нарсани олддан сезиб юраман... Бирон хотин билан танишсам, унинг мени яхши ёки ёмон кўришини олдиндан пайқаб келганман...

Кечанинг қолган қисмини Веранинг ёнида ўтказдим, тўйгунимизча ўтмишни эслашиб ўтирдик... У менинг нимамни яхши кўраркин, ўзим ҳам билмайман! Менинг бутун сирымни, ҳамма заиф томонларимни ва ёмон эҳтиросларимни билиб олган бирдан-бир хотин ёлғиз шу Вера... Наҳотки, ёмонлик шу қадар жозибали бўлса?..

Кўчага Грушницкий билан бирга чиқдик; кўчада у мени кўлтиқлади-да, узоқ жимликдан кейин:

— Хўш қалай?— деди.

«Аҳмоқ экансан» демоқчи бўлдим-у, бироқ тилимни тийдим, кифт қоқиб қўя қолдим.

29 май

Шу кунлар давомида тутган йўлимдан сира оғишмадим. Энди менинг гапларим княжнага ёқа бошлади; бошимдан ўтган бир неча ғалати воқеаларни айтиб бердим, шундан кейин у мени ғайри табиий, ғалати одам деб ўйлай бошлади. Оламдаги ҳамма нарсани, айниқса ҳисларни масхара қилиб куламан, бундан у чўчийди. Менинг олдимда у энди Грушницкий билан сентиментал суҳбат қилишга журъат этолмайди, унинг қилиқларига бир неча марта истехзо билан кулиб жавоб қилди, аммо мен ҳар сафар Грушницкий унинг олдига келганда ювош бўламан-да, икковини ёлғиз қолдириб кетаман; олдинги сафар княжна бундан мамнун бўлди, ҳар ҳолда мамнун бўлганини кўрсатишга тиришди; иккинчи сафар мендан хафа бўлди; учинчи сафар эса Грушницкийдан хафа бўлди.

— Сизда иззат-нафс деган нарса йўқ экан!— деди княжна менга кеча.— Нега Грушницкийни менга ёқади деб ўйлайсиз?

Мен, ўз бахтимни дўстим учун қурбон қилишга тайёр эканимни билдирдим...

— Менинг бахтимни ҳам,— деб қўшиб қўйди у.

Мен унга тиклдим-да, сипо бўлиб ўтирдим. Кейин кечгача у билан гаплашмадим... Кечқурун у ўйчан эди, бугун эрталаб қудуқ ёнида янада хаёлчанроқ кўринди. Ёнига борганимда, у Грушницкийнинг гапини эътиборсизлик билан тинглар, Грушницкий эса, афтидан, табиат манзараларини завқ билан мақтаб турарди; княжна мени кўриши билан ўзини кўрмаганга солиб, хахолаб кула бошлади (бу мутлақо ўринсиз эди). Мен сал нарига бордим-да, сездирмасдан қараб турдим: у ўз ҳамсухбатидан юз ўгирди-да, икки марта эснаб қўйди. Грушницкийдан безор бўлгани аниқ эди. Княжна билан яна икки кун гаплашмай юраман.

3 июнь

Мен кўпинча нега энди ёшгина бир қизнинг муҳаббатига сазовор бўлиш учун ўлиб-тириламан, ахир, мен уни алдаб кетмоқчи ҳам, унга уйланмоқчи ҳам эмасман-ку, деб сўрайман ўзимдан. Аёлларга хос ноз-карашмани менга ким қўйибди? Башарти княжна мени севган тақдирда ҳам, барибир, Верача севолмайди; агар княжна сира ҳам таслим бўлмайдиган нозанин бўлиб кўринганда эди, балки унга эришишнинг қийинлиги мени қизиқтирармиди...

Аммо, ундай деб ҳам бўлмайди! Бинобарин, бу нарсани сизни илк ёшлик даврларда қийнаб, азоблаб юрувчи, то биз биронта ўжар хотинни топмагунимизча бир аёлдан иккинчи аёлга югуртирувчи севги деб бўлмайди; шундай ўжар ва қайсар аёлни топдикми, бас, бизнинг вафодорлигимиз, ҳақиқий ва туганмас эҳтиросли муҳаббатимиз бошланади, уни математика тили билан айтганда, бир нуқтадан бўшлиққа тушиб қолган чизиқ дейиш мумкин; бу туганмас эҳтироснинг сирни мақсадга, яъни охиригача етишнинг иложи йўқлигида.

Шундай экан, нега жон куйдираман? Грушницкийга ҳасад қилганим учунми? Бечора Грушницкий! У бундай туйғуга сазовор эмас. Ё бўлмаса бу, яқин кишимиз ҳамма умидидан маҳрум бўлиб, энди нима қиларини, қайси бир нарсага ишонарини билмай қайғураётган бир пайтда унга:

— Дўстим, бу нарса менинг ҳам бошимга тушган! Мана, кўриб турибсанки, шунга қарамай, тушлигимни ҳам, кечки овқатимни ҳам канда қилмайман, тинч уй-қумдан ҳам қолмайман, ўйлайманки, ўлганимда ҳам кўз ёши тўкмасдан, дод-войсиз ўлиб кетарман!— деган гап билан унинг тотли хатоларини пучга чиқаришга мажбур этадиган расво, аммо сира енгиб бўлмас ҳис оқибати-микин?

Аммо, бамисоли энди очила бошлаган гул гунчасидай ёшгина қизга эга бўлишнинг битмас-туганмас нашъаси бор! У бир гулки, ўзининг энг яхши, энг нозик ҳидларини энди чиқиб келаётган қуёшнинг илк нурларига сочади; уни худди шу дамда узиб олиш кераг-у, тўйгунча ҳидлаб-ҳидлаб, ерга ташлаб кетавериш керак, балки бирон ўткинчи уни ердан олар! Мен ҳам ўзимда шундай аўр, ҳеч қониб тўймайдиган, ўз йўлида нима учраса барини ҳазм қилиб кета оладиган ташналик сезаман; ўзгаларнинг бахтсизлиги ёки севинчига, менинг руҳий кучимга озиқ бўлармикин деган нуқтаи назардан қарайман. Ўзим эса ортиқ эҳтирос таъсири остида жиннилик қилишга қодир эмасман; иззат-нафсимни муҳит поймол этиб юборган, аммо у бошқа бир шаклда намоён бўлди, чунки иззат-нафснинг ўзи нима?— ҳар кимдан устун туришга интилиш деган бир гап, менинг энг катта завқ манбаим атрофдагиларни ўз иродамга бўйсундиришдир; ўзимга нисбатан бошқаларда севги, садоқат ва қўрқув ҳисси туғдириш, шу устунликнинг белгиси ва энг катта тантанаси эмасми? Ҳеч қандай ҳуқуққа эга бўлмасдан туриб, бировларнинг азоб ёки шодлигига сабабчи бўлиш — ғуруримизнинг энг ширин озуғи эмасми? Бахт нима? Тўйган ғурур. Агар мен ўзимни оламдаги ҳамма одамлардан яхшироқман, қудратлиман деяолсам — бахтли бўлардим: агар мени ҳамма севганда эди, ўзимда йўқ битмас-туганмас севги манбаларини топган бўлардим. Ёмонликдан ёмонлик келиб чиқади; биринчи марта кечирган азобинг бошқаларни азоблаш завқини туғдиради; ёвузлик идеяси, уни амалда ишлатиб кўрилмаса ақлга келмайди... кимдир идеялар органик бир нарса деган экан; уларнинг дунёга келиши уларга шакл беради, шакл эса амалнинг ўзгинасидир; кимнинг миёсида кўпроқ идея турилган бўлса, ўша одам бошқалардан кўпроқ ҳаракат қилади; шунинг учун ҳам бирон амал столига борланиб қолган гений худди бутун умрини ўти-

риб ўтказиб, апоплексия⁵⁹ касалидан ўлиб кетган забардаст одамдай, ё ўлиб кетиши ё ақлдан озиши керак.

Эҳтирос — худди энди тараққий топиб келаётган идеяларнинг ўзгинасидир; у — ёш қалбга хос нарса; умр бўйи эҳтирос билан яшамоқчи бўлган одам — аҳмоқ; кўп сокин дарёлар зўр шалоалардан бошлансаларда, аммо биронтаси денгизгача шундай қутуриб, кўпириб бормайди. Аммо бундай сокинлик кўпинча, гарчи яширин бўлса ҳам, аслида улуғ кучнинг аломатидир; фикр ва туйғулар чуқур ва тўлиб тошиб турса одамни қутуртирмайди: азобланувчи ва роҳатланувчи қалб ҳамиша ўзини тийиб туради ва худди шундай бўлиши кераклигига ишонади; у, агар момақалдироқ бўлиб турмаса, қуёшнинг муттасил жазирамасида қуриб кетишини билади: ўзи билан овора бўлади, ўз ғамини ейди; худди ёш болани эркалатгандай ўзини-ўзи эркалайди, ўзини-ўзи жазолайди. Инсон ўзини ана шундай юксак даражада тушунганидагина тангри адолатининг қадрига ета олади.

Шу бетни ўқиб кўрсам, мавзудан четга чиқиб кетибман... Аммо, бунинг нима зарари бор?.. Ахир, бу журнални мен фақат ўзим учун ёзаман, бинобарин, бу журналimgа киритилган ҳар бир нарса келажакда мен учун қимматли бир хотира бўлиб қолади.

Грушницкий келиб бўйнимга осилиб олди, — у офицерлик мартабасига кўтарилибди. Иккимиз шампанское ичдик. Унинг кетидан доктор Вернер кириб келди.

— Мен сизни қутламайман, — деди у Грушницкийга.

— Нима учун?

— Шунинг учунки, солдат шинели сизга жуда ярашади, бу ерда тикилган пиёда аскарый мундирнинг сизга ярашмаслигига ўзингиз ҳам иқрор бўлишингиз керак... Гап шундаки, ҳозиргача сиз бошқалардан ажралиб турардингиз, энди бўлса кўпчиликнинг бири бўлиб қоласиз.

— Гапиринг, гапиринг, доктор! Минг гапирсангиз ҳам шодлигимга тўсқин бўлолмайсиз. Ёлғиз эполетларнинг ўзи менга қанча умидлар бағишлаганини бу киши билмайди, — деб илова қилди Грушницкий қулоғимга шивирлаб. — Эҳ, эполетлар, эполетлар! Юлдузларингиз, йўл кўрсатувчи юлдузларингиз... Йўғ-е, менинг бахтим энди очилиб кетади.

— Биз билан бирга довонга сайрга борасанми?— деб сўрадим мен.

— Менми? Мундирим тайёр бўлмагунча, ўлсам ҳам княжнанинг кўзига кўринмайман.

— Севинчингни унга айтсам бўладими?

— Йўқ, зинҳор айтма, оғайни... Мен уни ҳайратда қолдирмоқчиман...

— Айт-чи, у билан ҳозир алоқаларинг қалай?

Грушницкий хижолат бўлиб, ўйланиб қолди; ёлғон-яшиқ билан мақтангуси келди-ю, аммо уялди, шунингдек, ростини айтишдан ҳам уяларди.

— Ўзингча, қандай: у сени яхши кўрадики?

— Қўйсанг-чи, Печорин, жуда қизиқ, гапларни гапирасан-а!.. Бирданига яхши кўриш мумкинми?.. Башарти яхши кўрганда ҳам, ундай андишални хотин ҳеч вақт айтмайди...

— Хўп. Бундан чиқди, сенингча, андишални хотин ўз ҳисларини ҳам яшириб юриши керакми?..

— Эҳ, оғайни, оғайни! Ҳар нарсанинг ўз меъёри бўлади; кўп нарсалар гапирилмайди, кўнгил билан ҳис қилинади.

— Бў гапинг тўғри... Аммо, кўздан пайқалган муҳаббат хотин кишига ҳеч қандай мажбурият юкламайди, ҳолбуки сўз билан изҳор этилган муҳаббат эса... Эҳтиёт бўл, Грушницкий, княжна сени алдаб кетади...

— Княжна-я?— деди у кўзларини кўкка тикиб ва ўзидан мамнун ҳолда кулиб.— Сенга раҳмим келади, Печорин!..

У чиқиб кетди.

Кечқурун бир талай одам довонга пиёда жўнади.

Маҳаллий олимларнинг фикрича, Маъшуқ тоғининг ён бағрида, шаҳардан бир чақиримча нарида жойлашган довон — сўниб қолган ёнартоғнинг оғзидан бошқа нарса эмас. Унга буталар ва қоялар орасида қолиб кетган торгина сўқмоқ йўлдан борилади; тоққа чиқаётганимизда княжнага қўлимни узатдим, у сайр охиригача қўлимни қўйиб юбормади.

Суҳбат ғийбатдан бошланди: мен ёнимиздаги ва биз билан бирга бўлмаганларни ёмонлайвердим, олдиниға уларнинг кулгили томонларини айтиб бердим, кейин эса бузуқ томонларни ҳам қолмади. Ҳазабим қайнади, олдиниға ҳазил-мутонба билан бошланган гапим кейин ҳа-

қиқий ғазабга айланиб кетди. Княжна олдинга кулди, аммо кейин қўрқиб кетди.

— Сиз хавфли одам экансиз!— деди менга.— Сизнинг тилингизга рўпара бўлишдан кўра ўрмонда қароқчининг пичоғига рўпара бўлишни афзал қўрардим... Сиздан жиддий илтимос қиламан: мени ёмонлаб гапирмоқчи бўлсангиз, яхшиси пичоқни олинг-у, сўйиб қўя қолинг — сиз учун бу унча қийин эмас.

— Наҳотки мен қотилга ўхшасам?..

— Ундан ҳам баттарсиз...

Бир минутча ўйланиб турдим-да, ғоятда таъсирланган қиёфада дедим:

— Тўғри, болалигимдан бери тақдирим шунақа! Ҳамма одам юзимдан ёмон аломатлар топарди, аслида эса юзимда ундай аломатлар йўқ эди, аммо одамлар бор деявергандан кейин, пайдо бўлди. Мен жуда камтар эдим, мени муғамбирликда айбладилар, шундан кейин писмиқ бўлиб қолдим. Яхшилик билан ёмонликни жуда яхши ажрата билардим; мени ҳеч ким эркаламасди, силаб-сийпамасди, аксинча ҳамма мени хўрларди; мен кекчи бўлиб қолдим; бошқа болалар ҳамиша хушвақт ва сергап бўлса, мен камгап, қовоғим солиқ юрардим; мен ўзимни улардан афзалман деб ҳис қилардим, аммо мени улардан паст қўйишарди,— натижада бахил бўлиб қолдим. Мен бутун оламни севишга тайёр эдим,— аммо мени ҳеч ким англамади, шундан кейин ҳамма нарсани ёмон кўришга ўргандим. Менинг шум ёшлигим ўзим ва бутун муҳитга қарши кураш билан ўтди, масхара бўлишдан қўрқиб, ўзимнинг энг асл туйғу ва ҳисларимни қалбимнинг энг чуқур жойларига яширдим, улар ўша ерда ҳалок бўлиб кетди. Мен тўғри гапирсам менга ишонишмасди: шундан кейин алдамчи бўлдим; дунёнинг борди-келдисини ва жамиятнинг сирларини билиб олиб, турмуш деган илмнинг тагига етдим, аммо бу илмдан сира хабарлари бўлмаган одамларнинг мен ўлиб-тирилиб эришмоқчи бўлган манфаатлардан бекорга фойдаланиб, бахтли бўлиб юришларини кўрдим. Шундан кейин қалбимда умидсизлик туғилди, аммо бу тўппонча ўқи билан бартараф қилинадиган умидсизлик эмас, балки андиша ва мулоҳим табассум ниқоби остида одамни эзиб юборадиган бир умидсизлик эди. Мен руҳан ногирон бўлиб қолдим: кўнглимнинг ярми қуриб хазон бўлган эди, уни кесиб ташладим, ана шундан кейин иккинчи ярми

тебранди, ҳар кимсанинг хизмати учун жонланди, бироқ буни ҳеч ким сезмади, чунки унинг ярмининг ҳалок бўлиб кетганидан ҳеч кимнинг хабари йўқ эди; мана сиз ҳозир уни эсимга туширдингиз, мен сизга унинг эпитафия⁶⁰ сини ўқиб бердим. Эпитафия деган нарса кўп одамларга кулгили кўринади, менга эса, айниқса эпитафия остида дафн этилганлар эсимга тушса, сира кулгили кўринмайди. Мен сизга, менинг фикримга шерик бўлинг демайман: менинг қилиғим сизга кулгили кўринса — марҳамат, кулинг, аммо огоҳлантириб қўяйки, бу нарса мени заррача ҳам хафа қилмайди.

Шу онда унинг кўзларига кўзим тушиб қолди: кўзлари жиққа ёшга тўлган эди; қўлимни ушлаб турган қўли титрарди; юзлари ловиллаб ёнарди: менга раҳми келган эди! Барча хотинларга тезда таъсир этувчи шафқат ҳисси унинг тажрибасиз қалбига ҳам ўз чангалини солган эди. Сайр давомида хаёли паришон бўлиб юрди, ҳеч ким билан ўйнашмади, бу эса буюк аломат!

Довонга етиб келдик; хонимлар кавалерларини қолдирдилар, аммо княжна ҳамон қўлимни қўймасди. Шу ерлик олифталарнинг сўзамоллиги ҳам уни қолдирмасди; чоҳ ёқасида турган ойнмқизлар чоҳнинг тиклигини кўриб, кўрққанларидан фарёд чекиб кўзларини юмиб олсалар ҳам, у кўрқмасдан тураверди.

Қайтишда ғамгин суҳбатни ортиқ давом эттирмадим; аммо княжна менинг бекорчи савол ва ҳазилларимга паришонхотирлик билан қисқа-қисқа жавоб берарди-қўярди.

— Ҳеч кимни севганмисиз?— деб сўрадим, ниҳоят.

Княжна менга тикилиб қаради-да, бошини чайқаб, яна хаёлга ботди; унинг бир гап айтмоқчи бўлгани, аммо нимадан бошлашини билмай тургани аниқ эди; кўкраги ҳаяжондан кўтарилиб тушарди... Начора! Нафис кўйлакнинг энги тўсқинлик қилолмас экан: қўлимнинг электр учқуни унинг қўлига ҳам ўтди; деярли ҳамма эҳтирослар шу билан бошланади; кўпинча биз, хотинлар жисмоний ёки руҳий хислатларимиз учун бизни яхши кўради деб ўзимизни ўзимиз алдаб юрамиз, албатта бу хислатлар хотин қалбини муқаддас ўтни қабул қилишга ҳозирлайди, аммо ҳамма нарсани баданнинг биринчи марта тегиши ҳал қилади.

Сайрдан қайтиб келганимиздан кейин, княжна зўраки бир табассум билан:

— Мен бугун ўзимни роса мулойим тутдимми?— деди.

Биз ажралишдик.

У ўзидан норози; у ўзини совуқликда айблайди... О, биринчи ва энг катта галаба шу-да! Эртага албатта мени мукофотлаш орзусига тушади. Буни мен олдиндан биламан — мана шуниси одамни зериктиради!

4 июнь

Бугун Верани кўрдим. У рашк қилавериб мени роса қийнади. Княжна унга ўз қалб сирларини айтганга ўхшайди, агар шундай бўлса, тоза одамини топиб айтибди.

— Бунинг оқибати нима бўлишини билиб юрибман,— деди Вера,— яхшиси, уни севаман деб қўя қол.

— Севмасам-чи?

— Севмасанг, нега уни таъқиб этасан, кетидан юрасан, хаёлини қочириб ҳаяжонга соласан?.. О, мен сени яхши биламан! Менга қара, агар менга ишонсин десанг, бир ҳафтадан кейин Кисловодска борасан; индинга Кисловодска кўчиб кетамиз. Княгиня бу ерда яна бир мунча вақт туради. Бизнинг ёнимиздан квартира ижара ол; биз булоқ ёнидаги катта уйнинг болохонасида яшаймиз; пастига княгиня Лиговская кўчиб боради, ўша бинонинг ёнида битта бўш уй бор, у ҳам бизнинг уй эгасига қарайди... Борасанми?..

Мен бораман деб ваъда қилдим-да, ўша куниёқ, уйни ижарага олиш учун одам юбордим.

Кечқурун соат олтида Грушницкий келди ва мундирининг эртага, нақ бал кунига тайёр бўлишини билдирди.

— Ниҳоят, княжна билан туни бўйи танца қиламан... Тўйгунимча гапиришаман!— деб илова қилди.

— Бал қачон?

— Эртага, эртага! Ҳали хабаринг йўқми? Жуда катта базм бўлади, маҳаллий маъмурлар ўтказмоқчи...

— Юр, бульварга...

— Сира-сира чиқмайман! Шу расво шинелда...

— Ие, шинелни ёмон кўриб қолибсанми?..

Бульварга ёлғиз ўзим чиқдим, княжнани учратиб, мазуркага таклиф қилдим. Княжна севингандай ва ажаблангандай бўлди.

— Ўтган сафаргидай, сиз фақат заруратдан танца

қиларсиз деб ўйловдим,— деди княжна, латиф табассум билан; у Грушницкийнинг йўқлигини бутунлай сезмади, назаримда.

— Эртага бир нарсани кўриб, жуда ажабланасиз,— дедим мен.

— Нимани?

— Бу сир... балда ўзингиз кўрасиз.

Кунни княгиняникида кеч қилдим; Верадан ва бир ғалати чолдан бошқа меҳмон йўқ эди. Кайфим жойида эди, ҳар хил олди-қочди воқеаларни гапириб бериб ўтирдим; княжна рўпарамда ўтирарди, менинг сафсаталаримни шу қадар диққат ва ҳаяжон билан тинглардики, ҳатто ўзим ҳам уялиб кетдим. Унинг шўхликлари, нозкашмалари, қизиқ-қизиқ инжиқликлари, кеккайишлари, истехзоли кулишлари, паришонликлари қайга кетди?

Вера буларнинг ҳаммасини пайқади: унинг касалманд чеҳрасида чуқур қайғу акс этди; у дераза тагидаги чуқур креслода ўтирарди... Унга раҳмим келиб кетди...

Шундан кейин мен, бизнинг танишганимиз, икки ўртадаги муҳаббатимиз тарихини айтиб бердим, буни шубҳасиз, бошқа одамларнинг номлари билан ниқоблаб, сўзлаб бердим.

Мен ўзимнинг унга бўлган муҳаббатим, ташвиш ва севинчларимни жонли бир суратда ҳикоя қилиб бердим; унинг қилиқларини, характерини шундай мақтаб таърифладимки, Вера ноилож менинг княжна билан юрганганимни кечирришга мажбур бўлди.

Ўрнидан туриб, ёнимизга келиб ўтирди, жонланиб кетди... докторларнинг соат ўн бирда ётиб ухлаш керак, деган насиҳати соат иккида эсимизга келибди.

5 июнь

Балга ярим соат қолганда, Грушницкий пиёда армия мундирини кийиб келди. Учинчи тугмасига бронза занжир, занжирга икки қават лорнет тақиб олибди; ҳаддан ортиқ катта эполетлари худди амур⁶¹ қанотидай тепага қайириб қўйилган; этикларининг гарчи оламни бузади, чап қўлида жигарранг чарм қўлқоп билан фуражкasi, ўнг қўли эса жингалак қилиб таралган сочларини дам ўтмай силаш билан банд. Афтидан, ўзидан мамнун ва шу билан бир қаторда, қандайдир беқарор бўлиб турганлиги кўриниб турарди; унинг ясан-тусани, кеккайиб

юришларини кўриб, кулиб юборишимга сал қолди, аммо кулсам бўлмасди, чунки режам бузиларди.

Фуражкеси билан қўлқопларини столга ташлади-да, ойна олдига бориб, этикларининг қўнжини тортиб, ўзига оро бера бошлади. Энгагини тираб турган баҳайбат ёқаси ичидан тақилган каттакон қора рўмолчанинг ярми ёқаси устидан ярим вершокча чиқиб турарди, назарида бу ҳам оз кўринди шекилли, рўмолчани қулоғигача тортиб қўйди; бу сермашаққат ишдан юзлари қип-қизариб кетди, чунки мундирининг ёқаси жуда тор эди.

— Кейинги кунларда менинг княжнамга жуда осилиб юрганмишсан?— деди у, менга қарамасдан бепарво бир оҳангда.

Унинг бу гапига мен, бир замонлар ўтган ва Пушкин томонидан тасвирланган энг ўткир бир хотинбознинг яхши кўрган мақоли билан жавоб бердим.

— Биз аҳмоқларга чой насиб қилибдими?

— Айт-чи, мундирим ярашиптими?.. Вой лаънати жухуд-ей!.. Қўлтиғимнинг тагини жуда тор қилиб қўйипти-ку!.. Атиринг борми?

— Яна атир сепиб нима қиласан? Ҳамма ёғингдан атир ҳиди анқиб турипти-ку...

— Майли. Беравер...

Галстугининг орқасига, дастрўмолига, енгларига ярим шишача атир қўйди.

— Танца қиласанми?— деб сўради мендан.

— Билмайман.

— Княжна билан мазурка бошламасам деб қўрқаман,— деярли бирорта фигурани ҳам билмайман...

— Сен уни мазуркага таклиф этдингми?

— Ҳали таклиф этганим йўқ...

— Эҳтиёт бўл, бошқа одам сендан олдин таклиф этиб қўймасин.

— Ростми?— деди у, пешанасига бир уриб.— Яхши қол... Бориб уни эшик олдида кутиб тураман.— У фуражқасини олди-да, югуриб чиқиб кетди.

Ярим соатдан кейин мен ҳам жўнадим. Кўча қоронғи ва кимсасиз эди; клуб дейсизми, қовоқхона дейсизми, барибир, ишқилиб, бино олдида одам тирбанд; деразалардан ёруғ тушиб турипти; оқшом шамоли қулоғимга полк оркестрининг овозини учуриб келтирарди. Мен секин-секин борардим; таъбим хира эди... Наҳотки менинг бу дунёдаги бирдан-бир вазифам ўзгаларни умиддан

махрум қилиш бўлса?— деб ўйлардим. Дунёга келганимдан бери тақдир мени ўзгаларнинг савдосини ҳал қилишга чорлайди, гўё ҳеч ким менсиз ўлолмайдиган, менсиз умидсизлана олмайдигандай! Мен бешинчи пардада иштирок этувчи сиймо бўлиб қолдим; мен ихтиёрсиз равишда жаллод ёки хоин ролини ўйнаб келаман. Тақдирнинг мақсади нима?.. Тақдир мени мешчанлар учун трагедия ёки оилавий романлар ёзишга, ё бўлмаса қиссалар босиб чиқарувчи, масалан, «Ўқиш китоблар кутубхонаси» учун қиссалар бериб турувчи ходим қилишни мўлжаллаб қўйганмикан?.. Ким билади?.. Ўз ҳаётлари бошида Буюк Александр⁶² ёки лорд Байрон⁶³ бўлиб ўлишни орзу қилган, аммо умр бўйи титуляр советник⁶⁴ бўлиб ўлиб кетган одамлар камми?

Залга киргач, эркаклар тўпи орасига беркиниб, атрофни кузата бошладим. Грушницкий княжнанинг ёнида туриб, зўр ҳаяжон билан унга алланималар дер эди; княжна унинг гапини паришонхотирлик билан тинглар, елпуғичини лабига қўйиб, нуқул атрофга қарарди; чеҳрасида тоқатсизлик аломати акс этарди, кўзлари бировни изларди; уларнинг гапини эшитай деб, секин орқаларига бориб турдим.

— Мен юда қийнаяпсиз, княжна!— дерди Грушницкий:— Сизни кўрмаганимдан бери юда ўзгариб кетибсиз...

— Сиз ҳам ўзгариб кетибсиз,— деб жавоб берди княжна, унга ялт этиб қараб; Грушницкий унинг бу боқишида яширин истеҳзо борлигини сезмади.

— Мен-а? Мен ўзгарибманми?.. О, ҳеч бир-да! Бундай бўлиши мумкин эмаслигини ўзингиз яхши биласиз! Сизни бир марта кўрган одам гўзал жамолингизни ўлаўлунича унутмайди...

— Қўйсангиз-чи...

— Яқиндагина тез-тез эшитиб турган гапларни нега энди эшитгингиз келмайди?...

— Чунки бир нарсани қайта-қайта эшитишни ёмон кўраман,— деди княжна кулиб...

— О, мен аччиқ хато қилган эканман!.. Мен телба, юда бўлмаса мана бу эполетларим умид боғлаш ҳуқуқини берар деб ўйлаб юрган эканман... Йўқ-а, ўша лаънати солдатча шинелимда абадий қолсам бўлмас эканми... сизнинг менга бунчалик илтифот қилишингизнинг сабабчиси ўша шинель эди-ку...

— Рост, шинель сизга кўпроқ ярашади...

Шу пайт мен улар олдига келдим-да, княжнага таъзим қилдим; княжна бир оз қизарди ва шошиб деди:

— Рост-а, мсье Печорин, мсье Грушницкийга кулранг шинель кўпроқ ярашади?..

— Фикрингизга қўшилмайман,— деб жавоб бердим мен,— мундирда бу янада ёшроқ кўринади.

Бу зарбага Грушницкий бардош беролмади: ҳамма ёш болалар каби у ҳам ўзини катта қилиб кўрсатишни яхши кўрарди; у юзидаги чуқур эҳтирос излари ёшлик аломатини билдиради деб юрарди. Менга ўқрайиб қаради-да, ер тепиниб, ёнимдан кетди.

— Ростингизни айтинг,— дедим мен, княжнага қараб,— гарчи Грушницкий ҳамиша кулгили одам бўлса ҳам, яқиндагина кул ранг шинель кийиб юрганида... сизга анча жозибадор бўлиб кўринарди, а?..

Княжна ерга боқиб, индамади.

Бутун кеча Грушницкий княжнанинг кетидан эргашиб юрди, у билан ўйинга тушарди, ё бўлмаса vis-a-vis⁶⁵ танца қилганда кўзлари билан еб қўйгундай бўларди, оҳ тортарди, ниҳоят, ўзининг оҳ-фигонлари билан княжнани безорижон қилди. Учинчи кадрилдан кейин княжна ундан нафратлана бошлади.

— Сендан буни кутмаган эдим,— деди Грушницкий, ёнимга келиб қўлимдан ушлаб.

— Нимани?

— У билан мазуркага тушармишсан-а?— деб сўради, тантанали бир оҳангда.— Менга ўзи айтди...

— Нима қилибди, айтса?.. Буни биров сир деганмиди?

— Албатта-ку-я... Қиз боладан... бу нозли қиздан шуни кутишим керак эди... Бир ўчимни оламан-ку!

— Ўзингнинг шинелингдан ё эполетларингдан ўпка-ла, нега айбни унга тўнкайсан?..

— Бўлмаса, нега умидвор қилади?

— Нега ўзинг умидвор бўлдинг? Бирон нарсани орзу қилиш ва унга эришиш бошқа гап-у, умидворлик деган нарса бутунлай бошқа нарса.

— Гаровда сен ютдинг, аймо бутунлай эмас,— деди у заҳарханда билан.

Мазурка бошланди. Грушницкий фақат княжнани танлади, бошқа кавалерлар эса княжнани дам ўтмай танлаб турар эдилар: бунинг менга қарши тузилган бир

қасд эканлиги равшан эди; бу қайтанга яхши: княжна мен билан суҳбатлашиш орзусида, аммо унга ҳалал берishмоқда, натижада унинг орзуси янада кучаяди.

Бир-икки марта қўлини секин қисиб қўйдим; иккинчи марта қисганимда қўлини тортиб олди-ю, аммо индамади.

— Бу кеча яхши ухлолмай чиқаман,— деди княжна, мазурка тугагандан кейин.

— Бунга Грушницкий айбдор.

— Ҳеч бир-да!— Унинг юзи шу қадар ғамгин, шу қадар хаёлчан бир тус олдики, «шу кеча қўлидан албатта ўпаман», деб онт ичиб қўйдим.

Меҳмонлар тарқалиша бошлади. Княжнани каретага ўтқаза туриб, тезгина нозик қўлчасини лабимга босдим. Қоронғи эди, ҳеч ким кўрмади.

Ўзимдан мамнун бўлиб залга қайтдим.

Катта стол теvaraгида ёшлар кечки овқат қилиб ўтиришарди, улар ичида Грушницкий ҳам бор эди. Мен киришим билан ҳаммалари жим бўлиб қолишди: гап менинг устимда кетаётган бўлса керак. Ўтган сафарги балдан кейин кўплар, айниқса драгун капитани мендан хафа эди, эндиликда Грушницкий бошчилигида менга қарши шайка тузилаётганлиги аниқ кўринарди. Унинг вaжoҳaти зўр, гердайган кўринади...

Жуда соз, христианчасига бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда ўз душманларимни яхши кўраман, улар менга эрмак бўладилар, қонимни қайнатадилар. Ҳамиша кўз-қулоқ бўлиб туриш, ҳар қараш, ҳар сўзнинг мағзини чақиш, душман ниятларини билиб олиш, фитналарини пучга чиқариш, ўзингни алданганликка солиб, ҳар хил ҳийланайранглар ва орзу-ниятлардан қурилган улкан бинони қулатиб юбориш — ҳаётнинг завқи деб мен мана шунни атайман.

Кечки овқат тамом бўлгунча Грушницкий драгун капитани билан шивирлашиб, кўз қисишиб ўтирди.

6 июнь

Бугун эрталаб Вера эри билан Кисловодскка жўнаб кетди. Княгиня Лиговскаяникига бора туриб, уларнинг кареталарини кўриб қолдим. Вера менга бошини силки-тиб қўйди: кўзларида ўпкаланиш акс этарди.

Айб кимда? Нега ўзи мен билан танҳо учрашишни

истамайди? Севги ҳам бамисоли ўт, қалаб турилмаса ўчиб қолади. Балки менинг ялиниб-ёлворишларим бажаролмаган ишни энди рашк бажарар.

Княгиняникида бир соатча ўтирдим. Мери чиқмади — бетоб эмиш. Кечқурун бульварга ҳам чиқмади. Лорнет тутган янги шайка ҳақиқатан ҳам даҳшатли қиёфага кирди.— Княжнанинг бетоблигидан хурсандман: бетоб бўлмаганда, унга бирор беодоблик қилган бўлардилар. Грушницкийнинг сочлари пахмайган, жуда хит кўринади; чинакам хафа бўлганга ўхшайди, айниқса иззат-нафси таҳқир этилган кўринади; аммо шундай одамлар ҳам бўладики, улар ҳатто жиғи-бийронлари чиқиб турганида ҳам кулгили кўринадилар!

Уйга қайтгач, худди бир нарсам камдай туюлди.

Мен уни кўрмадим! У касал! Ростдан ҳам уни яхши кўриб қолдимикин? Бўлмаган гап!

7 июнь

Эрталаб соат ўн бирда,— княгиня Лиговскаянинг одатда Ермолов ваннасида терлаб ётадиган вақтида,— уларнинг уйлари ёнидан ўтдим. Княжна дераза олдида хаёл суриб ўтирганди; мени кўриб ўрнидан ирғиб турди.

Даҳлизга кирдим; хизматкорлар ҳеч бири йўқ экан, бу ердаги расм-одатларнинг эркинлигидан фойдаланиб, хабар қилмасданоқ тўғри меҳмонхонага кириб бордим.

Княжнанинг ёқимли чеҳраси рангсиз ва сўлғин эди. У фортепьяно олдида бир қўли билан креслонинг суянчиғига суяниб турарди: суянган қўли титрарди; мен унинг олдида секин бордим-да:

— Мендан хафамисиз? — дедим.

Княжна чуқур ва ҳорғин кўзлари билан менга тикилди-да, бош чайқади; лаблари бир нарса демоқчи эди-ю, аммо айтмади; кўзлари ёшга тўлди; креслога ўтирди-да, қўллари билан юзини яширди.

— Нима бўлди сизга? — дедим, қўлидан ушлаб.

— Сиз мени ҳурмат қилмайсиз!.. О, қўйинг мени!..

Мен бир неча қадам юрдим. У ўтирган ерида қаддини ростлади, кўзлари чақнаб кетди.

Мен эшик қабзасини ушлаб тўхтадим-да:

— Кечиринг мени, княжна! — дедим.— Мен телбалардай иш қилдим... Бу ортиқ такрорланмайди; бундай қилмаслик чорасини кўраман... Шу маҳалгача менинг

қалбимда нималар бўлганини билиб нима қиласиз? Буни сиз ҳеч вақт билолмайсиз, билмаганингиз тағин яхши. Хайр энди.

Чиқиб кета туриб, унинг йиғисини эшитгандай бўлдим.

Кечгача Маъшуқ атрофида пиёда айланиб юрдим, ўлгудай чарчадим, уйга қайтдим-да, ўзимни ўринга таппа ташладим.

Вернер келди.

— Княжна Лиговскаяга уйланармишсиз, рости? — деб сўради мендан.

— Нима қилди?

— Бутун шаҳарда дув-дув гап, мен даволаётган ҳамма касаллар ҳам шу янги гап билан машғул, бу касаллардан ҳеч гап қочиб қутулмайди!

«Бу Грушницкийнинг найранги!» деб ўйладим.

— Доктор, бу овозаларнинг ёлғонлигини исбот этиш учун, қулоғингизга секин айтиб қўяй: эртага Қисловодска жўнаб кетаман...

— Княжна ҳамми?..

— Йўқ: княжна яна бир ҳафта шу ерда қолади...

— Демак уйланмаслигингиз рост?..

— Доктор, доктор! Менга бир қаранг: мен сира уйланадиган одамга ўхшайманми?

— Мен ўхшайсиз деяётганим йўқ... Аммо, ўзингиз биласиз, шундай ҳоллар бўладики...— деб илова қилди доктор муғамбирона кулиб,— шундай ҳоллар бўладики, олижаноб одам албатта уйланиши керак бўлиб қолади; ундан кейин бундай ҳолларнинг жўрттага олдини олмайдиган онлар ҳам бўлади... Хуллас, дўстингиз сифатида, эҳтиёт бўлиб юришни тавсия этмоқчиман. Бу ернинг ҳавоси жуда хавфли: ўзи бахтиёр бўлишга лойиқ-ку, аммо бу ердан уйланиб кетган қанча-қанча ёшларни кўрганман... Ишонасизми, ҳатто мени ҳам уйлантирмоқчи бўлишган! Айниқса, қайси бир уездли она ранги чиқмай юрган қизини менга бермоқчи бўлиб жуда қистади. Бахтсизликни қарангки, мен унга қизингизнинг ранги эрга теккандан кейин очилиб кетади деб қўйибман-да! Айтдим-у, балога қолдим: йиғлай-йиғлай миннатдорчилик билдириб, қизини ва бутун мол-мулкини менга инъом қилиб ўтирипти,— мулкида элликтача одам бўлса керак. Аммо мен, бу иш қўлимдан келмайди деб, зўрга қутулдим...

Вернер, мени бир балодан қутқардим деб ишонгани ҳолда чиқиб кетди.

Унинг гапидан мен, ўзим ва княжна ҳақида шаҳарда ҳар хил бемаза гаплар тарқалганини англадим: бу Грушницкийга арзонга тушмайди!

10 июнь

Кисловодскка келганимга уч кун бўлди. Верани ҳар кун қудуқ бошида ё сайргоҳда кўраман. Эрталаб тураман-да, дераза олдида ўтириб, лорнет билан унинг балконида қарайман; у аллақачон кийиниб, менинг ишорамни кутиб турган бўлади; биз, уйларимиздан бошла-ниб то қудуққача чўзилиб кетган боғда тўсатдан кўри-шиб қолгандай учрашамиз. Ҳаётбахш тоғ ҳавоси унга яна куч багишлаб, ранг-рўйини қайтарди. Нарзани баҳодир булоқ деб аташлари ҳам бежиз эмас. Шу ер-нинг кишилари Кисловодск ҳавоси ишқ-муҳаббатга чорлайди, Маъшуқ этагида бошланган ҳамма романлар шу ерга келиб анжомига етади, дейишади. Дарҳақиқат, бу ерда танҳо юришга қулай жойлар жуда кўп эди, бу ернинг ҳамма нарсаси,— арғувон хиёбонларнинг танга-дай офтоб тушмайдиган соялари ҳам, уларнинг тагидан тошдан-тошга сакраб шариллаб оқувчи ва ям-яшил тоғлар орасидан ўзига йўл солиб кетувчи сой ҳам, жим-жит ва қоп-қоронғи даралар ҳам, уларнинг ҳар томонга тизилиб кетган тармоқлари ҳам, баланд-баланд жануб кўкатлари ва оқ акацияларнинг ҳиди билан тўлган хуш-бўй шабадалар ҳам, водийнинг охирига етиб олдинма-ке-тин чопиб боровчи ва Подкумокка қуюлувчи муздек сойларнинг ҳаммаша лаззатли аллалаб туриши ҳам — ба-ри одамга аллақандай сирли туюлади. Бу томонга келиб дара анча кенгайди ва ям-яшил жарга айланади; жар-лик тагидан қинғир-қийшиқ чангли йўл ўтади. Ҳар сафар бу йўлга қараганимда, назаримда, карета келаёт-гандай ва карета деразасидан қизил гулдай чехра қараб тургандай туюлади. Бу ердан кўп кареталар ўтди-ю, бироқ ундан ҳамон дарак йўқ эди. Қалъа ортидаги сло-бодка ижарачилар билан лиқ тўлди, менинг квартирам-дан сал наридаги тепаликка қурилган ресторациянинг чироқлари кечалари икки қатор тераклар орасидан мил-тиллаб туради. У ердан ярим кечагача одамларнинг ғовур-ғувури, стаканларнинг жаранглаши эшитилиб ту-ради.

Кахетин виноси билан минерал сув ҳеч қаерда бунчалик кўп ичилмаса керак.

Бу икки касбни қўшишга кўпдир талабгор.

Мен-чи, улар жумласидан эмасман зинҳор*.

Грушницкий ҳар куни ўз шайкаси билан бирга қовоқхонадан чиқмайди, мен билан деярли саломлашмайди ҳам.

Бу ерга кечагина келган бўлса ҳам, ҳалитдан учта кекса одам билан уришипти: улар ваннага ундан илгари тушмоқчи бўлишган экан; афтидан, бошига тушган фалокат унинг жасоратини ошириб юборганга ўхшайди.

11 июнь

Ниҳоят, улар келишди. Мен дераза олдида ўтирган эдим, бирдан кареталарнинг дукури эшитилди: юрагим гупиллаб ура бошлади... Бу қандай бўлди? Наҳотки ошиқ бўлиб қолган бўлсам?. Мен шундай тентак одамманки, шундай бўлиши ҳам ажаб эмас.

Тушки овқатни уларникида қилдим. Княгиня менга жуда меҳрибонлик билан қарайди, қизининг ёнидан асло нари силжимади... иш чатоқ! Бунинг устига, Вера княжнадан рашк қилади: орттирган ҳаловатим шу бўлди. Хотин киши ўз рақибасини хафа қиламан деса қўлидан ҳар нарса келади! Эсимда бор, бир хотин мени бошқа бир хотинни яхши кўрганим учун севарди. Хотинлар ақлидан кўра ғалатироқ нарса бўлмаса керак: уларни бирон нарсага сира ишонтириб бўлмайди, уларни шундай қилиш керакки, ўзлари ўзларини ишонтирсин: ўзларининг илгариги фикрларини рад қилиш учун ишлатадиган исбот ва далиллари ниҳоятда қизиқ бўлади; уларнинг диалектика⁶⁶сини ўрганиб олиш учун, мактабда ўтилган ҳамма логика⁶⁷ қондаларини миядан чиқариб ташлаш керак. Масалан, энг оддий усул:

Бу одам мени севади; аммо менинг эрим бор: бинобарин мен уни севмаслигим керак.

Хотинлар қоидаси:

Мен уни севмаслигим керак, чунки менинг эрим бор; аммо у мени яхши кўради, бинобарин...

Бунинг кетидан бир неча қатор нуқта келади, чунки буёғи ақлдан чиқмайди, бу ёғини тил, кўз ва, улардан кейин, агар бўлса, қалб гапиради.

---

* А. С. Грибоедовнинг «Ақл балоси» комедиясидан (Ред.)

Бир кун эмас, бир кун шу хотираларим хотинларнинг қўлига тушиб қолса нима бўлади? Улар нафрат билан:— Тухмат бу!— деб қичқиришади.

Шоирлар дунёга келиб шеър ёза бошлаган ва бу шеърларни хотинлар ўқий бошлагандан бери (бунинг учун уларга минг раҳмат), шоирлар уларни минг-минг марта фаришта деб аташадики, улар содда дил бўлган-ликлари учун бу хушомадга ишонадилар, аммо шу билан бирга, ўша шоирларнинг пул учун Неронни ярим худо даражасига кўтарганликларини унутадилар...

Менга, дунёда улардан бошқа ҳеч бир нарсани севмаган, ўзининг ҳузур-ҳаловати, иззат-нафси, ҳаётини уларга фидо қилишга тайёр бўлган мендай одамга, улар ҳақида бунчалик аччиқ гапириш ярамаса керак... Аммо мен уларнинг юзидан, фақат ўрганган кўзгина кўра оладиган сеҳрли пардани олиб ташларканман, буни мен алам қилгандан ё бўлмаса иззат-нафсим таҳқирлагани учун қилаётганим йўқ. Улар ҳақида ҳамма гапларим:

Ақлнинг совуқ кузатишлари
Ва дилда қайғунинг излари*

оқибати, холос.

Хотинлар шунга эришмоқлари керакки, ҳамма эркаклар ҳам уларни менчалик яхши кўрадиган бўлсин, чунки улардан қўрқмайдиган бўлганим, уларнинг ҳамма заиф томонларини билиб олганимдан кейин, уларни минг марта ортиқроқ севадиган бўлдим.

Дарвоқе: яқинда Вернер, хотинларни Тасса⁶⁸нинг «Озод этилган Қуддус» деган китобида тасвир этилган тилсимли ўрмонга ўхшатди. «Ўрмонга оёқ қўйдингми, бас,— деган эди у,— ҳар томонингдан бурч, кибр, одоб, умум фикри, масхаралаш, нафрат сингари қўрқинчли нарсалар бостириб келаверади... Фақат, уларга қарамасдан, тўғрига қараб кетавериш керак: шундай қилсанг даҳшатли нарсалар аста-секин ўзидан ўзи йўқолиб кетади-да, қаршингда жимжит ва ёрқин бир майдон очилади. Майдоннинг ўртасида ҳамиша ям-яшил ўсадиган мирт дарахти гуллаб турган бўлади. Аммо биринчи қадам босишингдаёқ юрагинг бардош беролмай, орқангга қайрилиб қарадингми—тамом бўласан!»

12 июнь

---

* А. С. Пушкиннинг «Евгений Онегин»идан.

Вугун оқшомда жуда кўп воқеалар бўлиб ўтди. Кисловодскдан уч чақиримча нарида, Подкумок оқиб ўтадиган дара ичида, *Халқа* деган бир қоя бор; бу қоя — табиат томонидан барпо этилган бир дарвоза; дарвоза жуда баландга кўтарилади, ботиб борувчи қуёш шу тешикқоя орасидан оламга ўзининг энг сўнгги ва оташин назарини ташлаб ўтади. Бир талай отликлар билан бирга тош ром орқали офтоб ботишини томоша қилгани жўнадик. Ростини айтганда, ҳеч ким офтобни томоша қилишни ўйламасди. Мен княжнанинг ёнида борардим, уйга қайтишда Подкумок дарёсини кечиб ўтишга тўғри келди. Тоғдан оқиб тушувчи кичик-кичик саёз сойлар шунинг учун хавфли бўладик, тўлқинларнинг таъсири остида уларнинг таги ҳар доим ўзгариб туради: кеча тош ётган жойда бугун бирдан чуқур пайдо бўлиб қолади. Мен княжна отининг жиловидан ушладим-да, сувга етаклаб тушдим, сув отнинг тиззасидан келарди; биз сув оқимига қарши секин-секин қиялаб ўта бошладик. Маълумки, тез оқар сойлардан ўтганда сира сувга қарамаслик керак, чунки қарасанг дарров бошинг айланиб кетади. Бу ҳақда княжна Мерини огоҳлантириб қўйишни унутган эканман.

Сойнинг ўртасига, энг тез оқадиган ерига етганимизда княжна бирдан эгарда гандираклаб кетди. «Мазам қочди!» — деди, ожиз бир товуш билан... Мен дарров энгашдим-да, унинг хипча белидан қучоқлаб олдим.

— Юқорига қаранг! — деб шивирладим қулоғига. — Ҳеч нима қилмайди, қўрқманг; ёнингизда мен борман.

Анча ўзига келди; қучоғимдан чиқмоқчи бўлган эди, бироқ мен унинг юмшоқ ва нозик белидан янада маҳкамроқ сиқиб олдим: юзим унинг юзига деярли тегиб турарди; юзи ловуллаб ёнарди.

— Бу нима қилганингиз?.. Ё раббий!..

Мен унинг титрашига, уялишига қарамай, лабимни латиф юзига босдим; у бир сесканиб тушди-ю, бироқ индамади; биз ҳаммадан орқада борардик: ҳеч ким кўрмади. Қирғоққа чиққач, ҳамма отларни чоптириб кетди. Княжна отини секин юргизди, мен ҳам унинг ёнида қолдим; менинг индамай боришим уни хавотирга солиб қўйганлиги равшан эди, аммо мен нима бўларкан деб жўрттага сукут сақлашга қарор бердим. Унинг бу мушкул аҳволдан қандай чиқишини кўрмоқчи эдим.

— Сиз мендан ё ҳазар қиласиз, ёки жуда ҳам сева-

сиз,— деди, ниҳоят княжна йиғламсираб,— балки, мени мазах қилиб, юрагимни ҳаяжонга солиб, кейин ташлаб кетиш ниятидадирсиз... Бундай қилиш шундай пасткашлик, шундай қабиҳлик бўлардики, бу тўғрида ўйлашнинг ўзи... О, йўқ! Ростини айтинг,— деб илова қилди у, нозик ишонч билан,— ростини айтинг, менга ҳурмат назари билан қарашингизга ҳалал берувчи бирон нарсам йўғ-а, ростми? Сизнинг бояги одобсиз қилиғингизни... кечиришим керак, чунки унга ўзим йўл қўйдим... Жавоб беринг, гапиринг, овозингизни эшитай...— Унинг сўнгги сўзларида аёлларга хос бўлган шундай бетоқатлик сезилардики, ҳатто беихтиёр кулиб қўйдим; бахтимга, анча қоронғи тушиб қолган эди... Мен индамадим.

— Индамайсиз,— деб сўзида давом этди у.— Балки олдин менинг муҳаббат изҳор этишимни истарсиз?

Мен индамай кетавердим...

— Шуни хоҳлайсизми? — деб давом этди у, менинг юзимга ялт этиб қараб... Унинг қатъий қарашида ва қатъий овозида қандайдир даҳшат сезиларди...

— Нима учун? — дедим мен, кифт қоқиб.

Княжна отига қамчи берди-да, торгина ва хатарли йўлдан чоптириб кетди; бу ҳодиса шу қадар тез юз бердики, мен зўрға кетидан етиб олдим, шунда ҳам, бошқаларга қўшилгандан кейин; у уйга боргунча тинмай гапириб ва кулиб борди. Унинг ҳаракатларида қандайдир асабийлик сезиларди: менга бир марта ҳам қайрилиб қарамади. Бу ғайри табиий кайфи чоғлиқни ҳамма сизди. Княгиня ҳам қизига қараб, ичидан севи-нарди; қизининг эса асаблари қўзғаб кетган эди: кечаси билан ухламай йиғлаб чиқиши аниқ. Шуни ўйларканман бениҳоя севиnamан; баъзан шундай дамлар бўладик, Вампир⁶⁹га қўшиламан... Яна мен, меҳрибон йигит деган ном чиқаришни, шу номга эришишни истайман!

Отдан тушган, хонимлар княгинанинг уйига киришди; бутун вужудимни ҳаяжон босганди, миямни қамраб ётган фикр-хаёлларни тарқатиб келай деб отимни тоққа қараб чоптириб кетдим. Шабнамли кеча, ниҳоятда қиши нашъасини очувчи шабада билан нафас оларди. Қоп-қорайиб турган тоғ чўққилари ортидан ой кўтарилиб келмоқда эди. Тақаланмаган отимнинг ҳар қадами жимжит даралар сукунатида бўғиқ эшитиларди: шало-

ла ёнида отимни суғордим, жануб тунининг шабадали ҳавосидан бир-икки марта тўйиб-тўйиб ютдим-да, орқамга қайтдим. Қайтишда слободкадан ўтиб келдим. Деразалардан кўриниб турган чироқлар бирин-кетин сўна бошлаган эди; тупроқ қўрғондаги часовойлар ва атроф-теварақда соқчиликда турган казаклар овозларини чўзиб-чўзиб бир-бирларига товуш берардилар...

Слободканинг жар ёқасига қурилган уйларида бирининг деразалари жуда равшан эди; ҳар замон-ҳар замонда у ердан пойма-пой гаплар ва ҳарбийлар қурган базмдан дарак берувчи қийқириқлар эшитиларди. Отдан тушдим-да, секин дераза тагига бориб турдим: зичлаб ёпилмаган дарча тирқиши базм қурганларни кўришга ва уларнинг гапларини эшитишга имкон беради. Гап менинг устимда борар эди.

Винодан қизишиб кетган драгун капитани мушти билан столни бир урди-да, ҳамманинг жим бўлишини талаб қилди.

— Жаноблар! — деди у, — бунга ортиқ чидаб бўлмайди. Печориннинг бир адабини бериб қўйиш керак! Бу Петербургдан келган учирма қушлар то тумшугига бир туширмагунча, керилишини ташламайди! Ҳамиша озода қўлқоп, тозаланган этик кийдим, шунинг учун олий жамиятни мендан бошқа одам кўргани йўқ деб ўйласа керак!

— Унинг такаббур кулишларини айтмайсизми? Шундай бўлса ҳам, унинг қўрқоқлигига аминман, у қўрқоқ!

— Мен ҳам шундай деб ўйлайман, — деди Грушницкий. — Нуқул ҳазил билан қутулиб кетмоқчи бўлади. Бир марта унга шунақанги гапларни айтдимки, унинг ўрнида бошқа одам бўлганда, ўша ернинг ўзида мени чавақлаб ташларди, Печорин бўлса ҳамма гапни ҳазилга буриб юборди. Албатта, мен уни дуэлга чақириб ўтирмадим, чунки бу унинг иши эди; иннайкейин ўзим ҳам қўлимни булғашни истамадим...

— Печорин княжнани ўзига оғдириб олгани учун Грушницкий унга қарши кек сақлаб юрипти, — деди аллаким.

— Бўлмаган гап! Тўғри, княжнанинг кетидан бир оз судралиб юрдим, аммо дарҳол бас қилдим, чунки менда ўйланиш нияти йўқ эди, қизнинг номини булғаш — менинг одатим эмас.

— Ишонтириб айтаманки, у ўта кетган қўрқоқ, яъни Грушницкий эмас, Печорин,— Грушницкий азамат йигит, бунинг устига, менинг энг қадрдон дўстим ҳам! — деди драгун капитани, яна гапга аралашиб.— Жаноблар! Орамизда уни ҳимоя қилувчилар борми? Бўлмаса яна яхши! Унинг ботирлигини синаб кўришни истамайсизларми? Бу сизларга роса эрмак бўларди-да..

— Истаймиз; аммо, қандай қилиб?

— Қулоқ солинглар: ҳаммадан кўра Грушницкий ундан хафа, биринчи роль шуники: Грушницкий бирон арзимаган нарсани баҳона қилиб, Печоринни дуэлга чақиради... Шошмай туринглар; бутун гап мана шунда... Хўш, дуэлга чақиради. Бутун бу ишлар — дуэлга чақириш ҳам, унга ҳозирлик кўриш ҳам, дуэль шартлари ҳам, ҳаммаси мумкин қадар тантанали ва даҳшатли бўлиши керак,— буни мен ўз зиммамга оламан; мен ўзим сенинг секундантинг бўламан, бечора дўстим! Яхши! Аммо бунинг найранги шундаки, тўппончага ўқ солмаймиз. Аминманки, Печорин қўрқади,— ахир, мен олти қадам масофага тургазиб қўяман-да! Хўпми, жаноблар?

— Жуда саз! Бўпти! Нега бўлмас экан! — деган садолар эшитилди теваарак-атрофдан.

— Сен-чи, Грушницкий?

Мен Грушницкийнинг жавобини ҳаяжон билан кутардим; агар буни тасодифан билиб қолмаганимда, бу аҳмоқларга тоза майна бўларканман деган фикрдан ғазабим қайнаб кетди. Агар Грушницкий розилик билдирмаганда, ўзимни дарҳол унинг қучоғига ташлардим. Аммо у бир оз индамай ўтиргач, ўрнидан турди-да, капитанга қўлини узатиб, гоят кеккайиб туриб: «Бўпти, мен розиман»,— деди.

Улфатларнинг нақадар шод-хуррам бўлиб кетганликларини тасвирлашга ожизлик қиламан.

Вужудим икки хил ҳислар билан тўлиб-тошган ҳолда уйимга қайтдим. Биринчи ҳиссиёт — қайгу ҳисси эди. Нима учун улар мени бунча ёмон кўришади, деб ўйлардим. Нима учун? Ё биронтасини ҳафа қилдимми? Йўқ. Наҳотки мен, афт-башараларининг ўзиёқ совуқлик туғдирадиган одамлар қаторига кирсам? Бутун вужудимни аламли ғазаб ўти қамраб бораётганини пайқадим. «Эҳтиёт бўлинг, жаноби Грушницкий! — дердим мен, уй ичини кезиб.— Мен билан бунақа ҳа-

зиллаша кўрманг. Тентак ўртоқларингизнинг маслаҳати сизга қимматга тушиши мумкин. Мен сизга ўйинчоқ эмасман!»

Шу кеча мижжа қоқмай чиқдим. Эрталаб юзим заъфарондай сарғайиб кетган эди.

Эрталаб қудуқ бошида княжнани учратдим.

— Тобингиз йўқми?— деб сўради менга тикилиб.

— Кечаси ухламай чиқдим.

— Мен ҳам... Сизни айбладим... балки янглишгандирман? Гапиринг, балки ҳамма қилмишингизни кечирарман...

— Ҳаммасини кечириб бўлармикин?..

— Ҳаммасини зинҳор, ростини айтинг... Фақат тезроқ, бўлинг... бўлинг... сизнинг қилиғингизни тушунай, кечирай деб кўп ўйладим; балки, ота-онамнинг тўсқинлик қилишидан қўрқарсиз... Қўрқманг... улар билгандан кейин... (княжнанинг овози титраб кетди) уларни мен ўзим рози қиламан. Ё сизнинг вазиятингиз... аммо, шунин билангки, мен севган одамим учун ҳамма нарсадан ҳам кечишга тайёрман... о, тезроқ, жавоб беринг, раҳм қилинг... Сиз мендан ҳазар қилмайсиз-а, тўғрими?

Княжна қўлимдан ушлаб олди.

Княгиня Веранинг эри билан бирга бизнинг олдимизда борар эди, шунинг учун улар ҳеч нарсани кўрмасди; аммо атрофда сайр қилиб юрувчи касаллар кўриб қолиши мумкин эди,— гийбатчиларнинг гийбатчиси ўшалар бўлади,— шунинг учун мен княжнанинг қаттиқ, ҳаяжон ичида сиқиб турган қўлидан қўлимни тортиб олдим.

— Мен сизга бор ҳақиқатни айтиб бераман,— деб жавоб бердим княжнага.— Мен ўзимни оқлаб ҳам ўтирмайман, қилмишларимнинг сабабини ҳам айтиб ўтирмайман: мен сизни севмайман.

Унинг лаблари билинар-билинемас оқариб кетди...

— Боринг,— деди эшитилар-эшитилмас.

Мен кифтимни қисдим-да, қайрилиб кетдим.

14 июнь

Мен баъзан ўзимдан нафратланаман... бошқалардан ҳам нафратланишимнинг сабаби шу эмасмикин?... Олижаноб ва юксак ҳисларга лаёқатим қолмади; ўзимга ўзим кулги бўлишдан қўрқаман. Менинг ўрнимда бошқа одам бўлганда, княжнага son coeur et sa fortune⁷⁰

таклиф қилган бўларди, аммо *уйланиш* деган сўз мени қандайдир сеҳрли куч билан қаттиқ ушлаб туради: хотин кишини қанчалик зўр эҳтирос билан севмайин, аммо у уйланишим кераклигига шама қилдими, тамом, ишқ-муҳаббатимдан ном-нишон ҳам қолмайди! Юрагим тошга айланиб кетади ва уни ҳеч бир нарса юмшата олмайди. Мен ҳар қанақа фидокорликка тайёрман, аммо уйланишдан худо сақласин; ҳаётимни, ҳатто номусимни йигирма марта десам ҳам гаровга қўйишим мумкин... аммо эркимни сотмайман. Нима учун мен ўз эркимни шунча азиз тутаман? Менга ундан нима фойда бор?.. Истиқболим надир?.. Келажакдан нималарни кутаман?.. Рост, ҳеч нарса кутмайман. Бу ҳеч тушуниб бўлмайдиган бир ҳис туғилганимдан бери юрагимга тушиб қолган қурқув ҳисси бўлса керак... Ҳеч бир сабабсиз ўргимчаклардан, сувараклардан, сичқонлардан қўрқадиган одамлар ҳам бор-ку, ахир... Ростини айтайми!.. Болалигимда онам бир кампирга мени фол очирган экан: у кампир мени *ёмон хотин қўлида ўлади* деган экан: ўша вақтда бу гап менга ниҳоятда чуқур таъсир этган эди: ўша вақтдаёқ, дилимда уйланиш деган нарсага қарши аллақандай нафрат пайдо бўлганди... Аммо шу билан бирга нимадир кампирнинг гапи бир кунмас-бир кун тўғри чиқажагини айтиб туради; ҳар холда, бунинг мумкин қадар кейинроқ юз бериши учун тиришаман.

15 июнь

Кеча бу ерга Апфельбаум деган фокусчи келди. Ресторация эшигида узун афиша пайдо бўлди, унда мазкур ажойиб фокусчи, акробат, химик ва оптикнинг бугун кечқурун соат саккизда, олий насаблар клубида (бошқача қилиб айтганда, ресторацияда) ажойиб томоша кўрсатажаги ҳақида муҳтарам томошабинларга хабар қилинади; билет баҳоси икки ярим сўмдан.

Ажойиб фокусчининг томошасига ҳамма бормоқчи; ҳатто княгиня Лиговская ҳам қизининг бетоблигига қарамасдан, ўзига билет олдирибди.

Бугун тушки овқатдан кейин Веранинг деразалари ёнидан ўтиб қолдим; балконда ёлғиз ўзи ўтирган экан; оёғим тагига кичкина хат тушди:

«Бугун кечқурун соат тўққиздан кейин катта зинадан чиқ; эрим Пятигорскка кетди, эртага эрта билан

қайтади. Хизматкор ва ходимларим уйда бўлмайди: уларга ва княгинянинг одамларига билет улашдим. Сени кутаман, албатта кел».

«Айтмадимми!— деб ўйладим мен.— Ахир, менинг айтганим бўлди».

Соат саккизда фокусчининг ўйинини кўргани бордим. Соат тўққизда одамлар тўпланиб бўлди. Томоша бошланди. Вера билан княгинянинг малай ва оқсочларини кўрдим, улар энг орқа қатордаги стулларда ўтиришган экан. Танишларимнинг бари шу ерда эди. Грушницкий биринчи қаторда қўлида лорнет тутиб ўтирарди. Фокусчига даструмол, соат, узук ва шу каби нарсалар керак бўлганда, ҳар сафар унга мурожаат қиларди.

Анчадан бери Грушницкий мен билан саломлашмайди, бугун бўлса бир-икки марта менга ўқрайиб ҳам қўйди. Ҳисоб-китоб қилиш вақти келганда буларнинг ҳаммасини эсига соламан.

Соат ўнларда ўрнимдан туриб, чиқиб кетдим.

Ташқари қоп-қоронғи, кўз олдиндаги нарсани кўриб бўлмасди. Атрофдаги тоғ чўққиларида қуюқ ва совуқ булутлар ётарди: тиниб борувчи шамол ресторация теваарагидаги тераклар учини аҳён-аҳёнда шитирлатиб кетарди: ресторация деразалари олдида одам тирбанд. Тоғдан пастга тушдим-да, дарвоза томонга бурилиб, илдам юриб кетдим. Бирдан, назаримда, орқамдан биров келаётганга ўхшади. Тўхтаб, ён-веримга қарадим. Қоронғида ҳеч нарсани кўролмадим; аммо шундай бўлса ҳам, эҳтиётдан, сайр қилиб юрган одамдай уй атрофини бир марта айланиб чиқдим. Княжна деразалари ёнидан ўта туриб, яна орқамдан оёқ товущини эшитдим; ёнимдан шинелга ўралган бир одам чопиб ўтди. Хавотирландим; шундай бўлса ҳам, секин эшик олдида келдим-да, қоп-қоронғи зинадан югуриб чиқдим. Эшик очилди-ю, кичкина қўлча қўлимдан ушлади...

— Ҳеч ким кўрмадимми?— шивирлаб сўради Вера, менга ёпишиб,

— Ҳеч ким!

— Сени яхши кўрганимга энди ишонасанми? О, мен кўп иккиландим, кўп қийналдим... аммо сен мени нима қилсанг қилаяпсан.

Унинг юраги гуп-гуп урарди, қўллари муздек совуқ, эди. Рашклар, ўпкаланишлар, нолишлар бошланди,— у

мендан ҳамма гапни очиқ гапириб беришимни талаб этди, хиёнат қилган бўлсам ҳам чидай олишни билдирди, чунки фақат сенинг бахтли бўлишингни истайман, деди. Мен бунга у қадар ишонмадим-у, аммо онт ичиб, ваъдалар бериб, охири тинчитдим.

— Демак, Мерига уйланмайсанми? Уни севмайсанми?.. У ўйлаб юрибдики... биласанми, сени ниҳоятда яхши кўриб қолган, шўрлик!..

Кечаси соат иккиларга яқин деразани очиб, иккита шол рўмолни бир-бирига боғлаб, устинга осила-осила юқори балкондан қуйсига тушдим. Княжнанинг уйида чироқ ёқиғлиқ эди. Нима ҳам бўлди-ю, деразасидан қарадим-да. Деразанинг пардаси чала тортилган экан, бўлма ичини бемалол кўриш мумкин эди. Мери ўз каравотида тиззаларини қучиб ўтирарди; қалин сочларини тўр солиб тикилган тунги чепчик билан танғиб олган, оппоққина елкаларини каттакон қизил рўмол билан ўраб олган, кичкинагина бежирим оёқларига ранг-баранг эрон кавуши кийиб олганди. Бошини кўксига солиб, қимир этмай ўтирарди; унинг олдидаги столчада бир китоб очиқ турарди, аммо хаёли аллақаерларда юргандай, қимир этмовчи ва қандайдир билиб бўлмайдиган ғам-ҳасрат-ла тўлган кўзлари бир саҳифани юзинчи марта ўқиб чиқаёггандай кўринарди...

Шу замон чакалак орасида бир нарса шитирлаб кетди. Балкондан чим устига сакраб тушдим. Ғойибдан келиб қолган бир қўл елкамдан маҳкам ушлаб олди. «Ҳа-ҳа!— деди қўпол бир товуш,— қўлга тушдингми! Кечалари княжналарникига келиб юришни бир кўрсатиб қўяй сенга!...»

— Маҳкам ушла!— деб бақирди бурчакдан югуриб чиқиб қолган иккинчи бир киши.

Улар — Грушницкий билан драгун капитани эди. Драгун капитанининг бошига бир мушт солган эдим, ерга ағдарилиб тушди, ўзим буталар орасига отилдим. Уйимиз олдидаги бутун нишабликни қоплаган боғнинг ҳамма сўқмоқ йўллари менга маълум эди.

— Ўғри кетди, ўғри кетди! Ушла ўғрини!...— деб бақириб қолди улар кетимдан; милтиқ отилди: милтиқ пилтаси оёғимнинг тагига келиб тушди.

Бир минутдан кейин уйимга етиб олдим-да, ечиниб

ётдим. Малайим эшикни энди беркитар-беркитмас, бирдан Грушницкий билан капитан эшикни қоқа бошлашди.

— Печорин! Ухладингизми? Бормисиз? — деб бақирди капитан.

— Ухлаяпман! — деб жавоб бердим мен, жаҳл билан.

— Туринг! Уғри келди... Черкаслар...

— Тумов бўлиб ётибман, шамоллаб қолишдан қўрқаман,— деб жавоб қилдим мен.

Улар кетишди. Бекорга овоз берган эканман: бўлмаса мени яна бир соатча боғдан излаб юрган бўлишарди. Шу орада ҳаммаёқни ваҳима босиб кетди. Қалъадан бир казак от чоптириб келди. Ҳамма ҳовлиқиб қолди; черкаслар қидирилмаган биронта ҳам бута қолмади,— бало топилмади, албатта. Аммо кўп одамлар, гарнизон ботирлик кўрсатганда ва эпчилроқ бўлганда, кам деганда йигирматача ваҳшийнинг ўлиги шу ерда қоларди, деган қатъий фикрда қолди.

16 июнь

Бугун эрталаб қудуқ бошида дув-дув гап, ҳамма кеча кечаси черкасларнинг бостириб келгани ҳақида гапирарди. Белгиланган миқдорда нарзан ичдим-да, узундан-узун арғувон хиёбонини ўн мартача айланиб, Веранинг эрини учратдим. У Пятигорскдан энди келиб турган экан. У билан қўлтиқлашиб, ресторацияга нонушта қилгани кетдик; у хотини тўғрисида роса хавотирланяпти. «Бугун кечаси қўрққанидан юраги ёрилай депти,— дерди у.— Бу воқеанинг нақ мен йўғимда бўлишини қаранг-а». Биз бурчакдаги хонага кирадиган эшик олдидаги столдан жой олдик, ичкаридаги хонада ўнтача ёш-яланглар ўтирарди, улар орасида Грушницкий ҳам бор эди. Тақдир менга яна бир марта ҳиммат қилди: мен Грушницкийнинг тақдирини ҳал қилувчи суҳбатни эшитиб қолдим. У мени кўрмасди, бинобарин, мен уни қасддан гапиратипти деб гумон қилолмасдим; аммо бу нарсанинг олдимда унинг гуноҳини янада оғирлаштирарди.

— Ростдан черкаслар эканми, а?— деди аллаким.— Бирор киши ўз кўзи билан кўриптими?

— Бор ҳақиқатни айтиб берай,— деб жавоб берди Грушницкий,—аммо ҳеч кимга мени айтди демайсизлар; воқеа бундай бўлди; кеча бир киши,— отини сизларга айтмайман,— менинг уйимга келиб, соат тўққизлардан

ошганда Лиговскаяларнинг уйига биров киргандай бўлди, деб айтиб қолди. Шунинг ҳам айтиб қўяйки, княгинянинг ўзи ўша вақтда шу ерда эди, княжна эса уйда эди. Шундай қилиб, биз ҳалиги келган одам билан бирга бахтли одам ким экан, кўрайлик деб, деразанинг тагига бориб турдик.

Суҳбатдошим овқат билан банд бўлишига қарамай, қўрқиб кетдим: агар Грушницкий ростдан ҳам бўлиб ўтган воқеанинг тагига етган бўлса, суҳбатдошим ўзи учун бир мунча кўнгилсиз бўлган гапларни эшитиб қолиши мумкин эди; аммо рашкдан кўр бўлган Грушницкий бу ҳақда гумон ҳам қилмасди.

— Шундай қилиб,— деб давом этарди Грушницкий,—қўлимизга милтиқ олиб жўнаб қолдик, биз уни қўрқитмоқчи бўлиб, милтиқни пахтаванд ўқ билан ўқлаб олгандик. Соат иккигача боғда пойлаб ётдик. Ахири пайдо бўлди, аммо қаердан пайдо бўлиб қолганини сезмай қолдик, ҳар ҳолда деразадан тушгани йўқ, чунки дераза очилмади, устун олдидаги ойнаванд эшикдан чиққан бўлса керак: хуллас, қарасак, кимдир балкондан тушиб келаяпти... Княжнанинг шоввозлигини қаранглар-а! Москва ойимқизлари ҳам шунақа бўларкан-да, а? Шундан кейин кимга ҳам ишониб бўлади? Биз уни ушлаб олмоқчи бўлган эдик, бироқ қўлдан чиқиб, худди қуён сингари буталар орасига қочиб кириб кетди; шундан кейин кетидан милтиқ отиб қолдим.

Грушницкийнинг атрофида ўтирганлар ишонқирамай, ғовур-ғувур қилишди.

— Ишонмайсизларми?— деб давом этди Грушницкий.— Виждоним билан онт ичаман: бутун айтганларим рост, буни исботлаш учун ҳатто у жанобнинг отини ҳам айтишим мумкин.

— Айт, айт, ким экан?— деган нидолар эшитилди ҳар томондан.

— Печорин,—деди Грушницкий.

Шу замон Грушницкий бошини кўтарди,— мен эшикнинг олдида, нақ унинг рўпарасида турардим; у қипқизариб кетди. Мен унинг ёнига бордим-да, секин, аммо дон-дона қилиб дедим:

— Энг қабиҳ тухматингизни исботлаш учун номусингиз билан онт ичиб бўлганингиздан кейин кириб қолганимга афсусланаман. Мен шу ерда бўлганимда, сиз яна бир қабиҳ разилликдан қутулган бўлардингиз.

Грушницкий ўрнидан ирғиб туриб кетди-да, қизишмоқчи бўлди.

— Илтимос қиламан: айтган гапингизни дарҳол қайтиб олинг,— деб давом этдим мен, ҳамон ўша оҳангда.— Гапингизнинг уйдирма эканлигини ўзингиз жуда яхши биласиз. Бир хотин сизнинг бундай порлоқ хислатларингизни назар-писанд қилмай қўйганлиги сизнинг ундан бу хилда қасд олишингизга асос бўла олмаса керак деб ўйлайман. Яхшилаб ўйлаб кўринг, ўз фикрингизни қувватлашингиз билан олижаноб одам деган номингизни йўқотган бўласиз ва ҳаётингизни таҳлика остига солиб қўясиз.

Грушницкий менинг олдимда кўзларини ерға тикиб, зўр ҳаяжон ичида турарди. Аммо виждон билан иззатнафс ўртасида борган кураш узоқ давом этмади. Ёнида ўтирган драгун капитани тирсаги билан уни бир туртиб қўйди. Грушницкий бир сесканди-да, бошини кўтармай шошиб жавоб берди:

— Муҳтарам жаноб, мен ҳамиша гапимни ўйлаб гапираман, яна такрорлашга тайёрман... Мен сизнинг дўқингиздан қўрқмайман ва ҳар нарсага тайёрман.

— Тайёр эканлигингизни бир марта исбот этдингиз,— дедим мен совуққина ва драгун капитанини қўлтиқлаб, ташқари чиқдим.

— Хўш, хизмат?— деб сўради капитан.

— Сиз Грушницкийнинг ошнасиз, балки унга секундант ҳам бўларсиз?

Капитан кеккайнб таъзим қилди.

— Тўғри айтдингиз,— деб жавоб берди у,— унга секундант бўлишга мажбурман ҳам, нега десангиз, унга теккан ҳақорат менга ҳам тегади, кеча кечаси мен ҳам у билан бирга эдим,— деб илов қилди у, букчайган қаддини ростлаб.

— Э! Бошига ноқулай мушт туширган одамим сизмидингиз?..

Капитан қизариб-бўзариб кетди: шу маҳалгача беркитиб келган ғазаби қиёфасида акс этди.

Мен, ўзимни унинг қутурганини кўрмаганга солиб, ниҳоятда эҳтиром билан таъзим қилдим-да:

— Мен бугуноқ ўз секундантимни ҳузурингизга юбориш шарафига муяссар бўламан,— дедим.

Ресторация эшигида Веранинг эрини учратдим. У, мени кутиб турган бўлса керак.

Севина-севина қўлимдан ушлаб олди.

— Олижаноб йигит экансиз!—деди кўзига ёш олиб.— Ҳамма гапни эшитдим. Қандай аблаҳ, кўрнамак одам экан!.. Шундай қилишгандан кейин уларни дуруст уйларга қандай киритиб бўлади! Худога минг шукурки, қизим йўқ! Аммо, сиз ўз ҳаётингизни тиккан қиз сизни мукофотлайди. Амин бўлинг, вақти-соати келгунча бу гапларни ҳеч кимга айтмайман,— деб сўзида давом этарди у.— Мен ўзим ҳам ёш бўлганман, ҳарбий хизматда ҳам бўлганману бунақанги ишларга аралашмаслик кераклигини биламан. Хайр энди.

«Бечора! Қизим йўқ деб севиниб юрипти...»

Тўғри Вернерникига бордим, у уйида экан, ҳамма гапни—Вера ва княжнага нисбатан бўлган муносабатимни гапириб бердим, тасодифан эшитиб қолган гапларимни ҳам, бу жанобларнинг пахтаванд ўқ отиб мени майна қилмоқчи бўлганларини ҳам гапириб бердим. Аммо энди бутун иш ҳазилдан чинга айланиб кетган эди, можаронинг бундай бўлиб чиқишини улар кутмаган эди-да.

Доктор менга секундант бўлишга рози бўлди; дуэль шартлари ҳақида мен унга бир неча йўл-йўриқ бердим: у, душманларимни дуэлнинг махфий суратда ўтишига кўндириши керак, чунки шахсан мен ўлимга ҳар доим тайёр турсам-да, аммо бу дунёдаги истиқболимга путур етказиш мутлақо ниятимда йўқ эди.

Шундан кейин уйимга қайтдим. Бир соатдан кейин доктор саёҳатдан қайтди.

— Сизга қарши фитнес уюштирилгани рост экан,— деди у,— Грушницкийникига борсам, драгун капитани билан яна бир киши ўтирган экан, фамилияси эсимда йўқ. Калошимни ечай деб даҳлизда бир оз туриб қолдим. Улар орасида катта баҳс бораётган экан... «Бунга ўлсам ҳам кўнмайман!— дерди Грушницкий:— У мени ҳамманинг олдида ҳақорат қилди, бундай бўлмаганда, майли эди...» «Сенинг нима ишинг бор?— деб жавоб берди капитан,— ҳамма нарсани ўзим тўғрилайман. Мен бешта дуэлда секундант бўлганман, йўлини биламан, ҳаммасини ўйлаб қўйганман. Фақат менга халал бермасанг бас. Уни бир қўрқитиб қўйиш ҳеч зарар қилмайди. Зарурат бўлмагандан кейин ўз жонингни таҳликага солиб ўтиришининг нима кераги бор?..»— Шу замон мен кириб бордим. Улар бирдан жим бўлишди. Музокарамиз жуда узоққа

чўзилиб кетди; охири шундай қарорга келишдик: бу ердан беш чақиримча нарида жуда хилват бир дара бор, улар эртага эрталаб соат тўртда ўша ерга бориб туришадди, улардан ярим соат кейин биз жўнайдиган бўлдик; олти қадам масофадан туриб отишасизлар,— бунини Грушницкийнинг ўзи талаб қилди. Ўлдирилган одамни черкаслар ўлдириб кетди дейилади. Энди менда бир шубҳа туғилиб қолди; яъни улар—унинг секундантлари, ўзларининг олдинги режаларидан қайтиб қолганга ўхшайдилар, фақат Грушницкийнинг тўппончасини ўқламоқчи бўлишса керак. Бу бир оз қатлга ўхшайди-ю, аммо уруш вақтида ва айниқса Осиё урушида ҳийла найрангларга йўл қўйилади; аммо, назаримда, Грушницкий ўз ўртоқларига нисбатан анча виждонлироқ кўринади. Сиз нима дейсиз? Уларнинг ҳийласини билганимизни билдиришимиз керакми, ё йўқми?

— Зинҳор, доктор! Хотирингиз жам бўлсин, мен уларнинг тузоғига илинадиган одам эмасман.

— Нима қилмоқчисиз?

— Бу менинг сирим.

— Эҳтиёт бўлинг, яна илиниб қолманг... Ахир, олти қадамдан отишасиз-а!

— Доктор, мен сизни эртага эрталаб соат тўртда кутаман; отлар эгарлоғлиқ туради... Хайр, энди.

Уйимнинг ичидан беркитиб, кечгача ҳеч қаерга чиқмай ўтирдим. Малай мени княгиняникига таклиф этгани келган эди, касал экан дегин деб, қайтариб юбордим.

Кечаси соат икки, уйқу йўқ... Ҳолбуки, эртага қўл титрамаслиги учун албатта пича ухлаб олиш керак эди. Ундай деса, олти қадам наридан отган ўқнинг бекор кетиши қийин. Ҳа, жаноби Грушницкий, ҳийла-найрангингиз фойда бермайди... биз ролимизни алишдик: энди мен сизнинг қонсиз юзингиздан қўрқув аломатларини ахтаражакман. Нега ўзингиз маъшум олти қадамни тайин этдингиз?— Сиз, пешанасини бекорга тутиб беради деб ўйларсиз... Йўқ, биз чек ташлаймиз!.. Ана шунда... ана шунда... борди-ю, унинг бахти устун келса-чи? Борди-ю, менинг юлдузим бу сафар мендан юз ўгирса-чи?.. Юз ўгирса ҳам ажаб эмас: шу маҳалгача менинг орзуларимни бажариб келди.

Нима қилибди, ўлсам ўлиб кетарман! Дунё учун бу айтарлик жудолик эмас: яшаш ўзимнинг ҳам ўлардай

жонимга тегди. Мен базмда зерикиб, эснаб ўтирган ва уйга кетиб ухлай деса—ҳали каретаси етиб келмаган одамга ўхшайман... Лекин, карета тайёр... яхши қолинглар!..

Бутун ўтмишимни хаёлимдан кечирарканман, беихтиёр равишда ўзимдан: нима учун яшадим, бу дунёга нима мақсад билан келдим?..— деб сурайман. Аммо, сирасини айтганда, шундай мақсад бўлган, менга юксак вазифалар юкланган, чунки қалбимда бениҳоя зўр куч мавжуд эканини сезаман... Аммо мен у вазифани пайқаб ололмадим, бекорчи, арзимаган ва пуч эҳтиросларга алдандим; бу эҳтирослар қозонида қайнаб, пўлатдай қаттиқ ва совуқ бўлиб чиқдим, тобланиб чиқдим-у, бироқ ҳаётнинг энг яхши гули бўлмиш олижаноб ва юксак интилиш ўтини йўқотдим. Шундан бери мен неча марталаб тақдир-қўлида болта ролини ўйнаб келаман! Маҳкум қурбонлар бошига қатл қуроли бўлиб тушаман, тушганимда ҳам кўпинча беғазаб, аммо ҳамиша бешафқат қурол бўлиб тушаман... Менинг муҳаббатим ҳеч кимни бахтли қилмади, чунки севган кишиларим учун ҳеч нарсамни қурбон этмадим, уларни мен фақат ўзим учун, ўз роҳатим учун севардим; мен фақат севган кишиларимнинг ҳисларини, уларнинг латофатини, шодлик ва ҳасратларини ўзимга сингдириб, қалбимнинг ғалати эҳтиёжларини қондирар эдим, аммо ҳеч тўймас эдим. Улардай очқаб, мадори кетиб ухлаб қолган одам худди шундай бўлади: тушида хилма-хил ноз-неъматларни, кўпириб турган вилоятларни кўради; хаёлида минг хил ширин-ширин таомларни очкўзлик билан ейди, шундан кейин ўзини анча енгил тортгандай ҳис қилади; аммо уйғониши билан гул хаёли пучга чиқади... Қорни баттар очиб, умидсизлиги яна ошади!

Ким билади, балки эртага ўлиб кетарман!.. Бутун ер юзиде менинг кимлигимни охиригача тушунган, билган бирон киши қолмайди. Баъзилар мени яхши дейди, баъзилар ёмон дейди... Баъзилар: яхши йигит эди деса, бошқалар аблаҳ одам эди дейди. Аммо униси ҳам, буниси ҳам тўғри бўлмайди. Шундай экан, яшашнинг нима ҳожати бор? Лекин қизиқиш, ҳавас орқасида яшайсан, янги нарса кутасан... Ҳам кулгинг, ҳам йиғлагинг келади!

Бир ярим ойдан бери Н. деган қалъада тураман;

Максим Максимич овга кетди... Ўзим ёлғиз қолдим, деразининг олдида ўтирибман; тоғларнинг этагигача қора булутлар қамраб олган; туман ортидан кўринган офтоб худди сап-сарик доғ сингари кўринади. Кун совуқ; чийиллаб эсган шамол дераза дарпърдаларини ҳилпиратади. Жуда зерикиб кетдим!.. Орада қизиқ воқеалар бўлиб ўтгани сабабли тўхталиб қолган журналимни давом эттираман.

Сўнгги саҳифани ўқиб чиқдим: қизиқ! Ўлишни ўйлабман, аммо мумкин эмас, чунки мен азоб-уқубат косасини ҳали ичиб тугатганим йўқ, энди яна узоқ вақт яшаяжамини сезаман.

Бошимдан ўтган нарса хаёлимда жуда чуқур жойлашиб қолган. Замон битта чизигини ҳам, битта бўёгини ҳам ўчирмабди!

Эсимда, эртага дуэль бўладиган куни кечаси мижду қоқмай чиқдим, узоқ ўтириб ёзолмадим ҳам, қандайдир сирли бир хавотирлик вужудимни қамраб олганди. Бир соатча уй ичида айланиб юрдим, сўнгга стол ёнига ўтирдим-да, Вальтер Скотт⁷²нинг стол устида ётган «Шотландия пуританлари» деган романини очдим; олдинига ўзимни зўрлаб ўқиб ўтирдим, кейин-кейин романнинг ажойиб сюжетига қизиқиб, ҳамма нарсани унутибман...

Ниҳоят тонг ёришди. Асабларим тинчиди. Ойнага қарадим: кечаси билан ухламаганим учун чеҳрам анча сўлғин эди; атрофи кўкариб турган бўлса-да, аммо кўзларим ғурур ва қатъийлик билан чақнарди. Ўзимдан мамнун бўлдим.

Отларни эгарлаб қўйишни буюрдим-да, кийиниб, чўмилгани кетдим. Муздек нарзанга тушарканман, жисмоний ва руҳий кучим яна ўзимга қайта бошлаганини сездим. Ваннадан худди балга отланган одамдай анча енгил тортиб, бардам бўлиб чиқдим. Ана шундан кейин руҳнинг танга алоқаси йўқ деб кўринг-чи!..

Қайтиб келсам—доктор келиб ўтирган экан. Эгнида кул ранг шим, орқалик бошида эса черкасча папоқ. Докторнинг каттакон бароқ папоғи остида қолиб кетган пакпакана бўйини кўриб, бехосдан кулиб юбордим; афтидан, уни ҳеч ким жангга кетаётган одам деб ўйламасди, ҳозир эса юзи одатдагига қараганда янада чўзиқроқ бўлиб кўринарди.

— Нега бунча хафа кўринасиз, доктор?— дедим мен.—Юзлаб одамни у дунёга узатганингизда бунчалик

хафа бўлмай узатгандирсиз? Мени сариқ касалига муб-
тало бўлган одам деб фараз қилинг-қўйинг, тузалиб ке-
тишим ҳам мумкин, ўлиб кетишим ҳам; униси ҳам, буни-
си ҳам табиий бир ҳол; мени касали ҳали аниқланмаган
бир хаста одам деб билаверинг,— шундай қилсангиз,
рағбатингиз беҳад ошади; ҳозир сиз менинг устимда бир
неча физиологик⁷³ тажриба қилиб кўришингиз ҳам мум-
кин... Мажбурий ўлимни кутишнинг ўзи ҳам бир хаста-
лик эмасми?

Бу фикр докторни ниҳоятда ажаблантирди, шундан
кейин кайфи ҳам очилиб кетди.

Отга миндик: Вернер жиловни икки қўллаб ушлаб
олди, йўлга тушдик,— бир пасда қалъа ёнидан, слобод-
кадан ўтдик-да, дарага тушиб кетдик. Дара ичида ўт бо-
сиб ётган торгина йўл бўлиб, уни ҳар қадамда тоғдан
оқиб тушувчи сой кесиб ўтарди, бу сойларни отда кечи-
б ўтишга тўғри келарди, бу эса докторни кўп хуноб қи-
ларди, чунки ҳар сафар сувга тушганда оти сойнинг ўр-
тасига бориб тўхтаб қоларди.

Умримда бунақанги мовий ва салқин тонгни кўрган
эмасман! Ям-яшил тоғлар орасидан энди кўтарилиб ке-
лаётган қуёш шуълалари илк иссиғининг салқин тун-
нинг сўниб боровчи шабадаси билан қўшилиши бутун
аъзойи-баданга ором бағишларди; янги туғилган куннинг
ҳаётбахш ёғдуси ҳали даранинг ичига тушганича йўқ, у
фақат, икки томонимиздан осилиб турган қоя тепалари-
нигина зарга чўмилтирарди; чуқур-чуқур жарликларда
ўсиб ётган қалин баргли бутоқлар шамолнинг секин-се-
кин нафас олиши биланоқ устимизга кумуш томчилар ёғ-
дирарди. Табиатни шу сафар ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ
севганим ҳали-ҳали эсимда. Токларнинг япалоқ барг-
лари қалтираб, товланиб, миллион-миллион ёғдуларни
ўзида акслантириб турган шудринг томчисига суқланиб-
суқланиб қарадим; туман босган олисликларга қараб
тўймасдим! Бу ерга етгач, йўл янада тораяр, қоялар яна-
да кўкимтироқ ва даҳшатлироқ бўлиб кўринарди, на-
заримда, улар бориб-бориб қалин деворга айла-
ниб кетаётгандай бўларди. Биз индамай борардик.

— Васиат ёзиб қолдирдингизми?— бирдан сўраб қол-
ди Вернер.

— Йўқ.

— Башарти, ўлдирилсангиз-чи?..

— Меросхўрларнинг ўзи топилади.

— Наҳотки, алвидо дейишингизни кутган бирон дўстингиз бўлмаса?..

Мен бош чайқадим.

— Наҳотки бутун оламда бирор хотира қолдиришингизга умид боғлаган биронта хотин бўлмаса?

— Мен сизга дилимдагини очиб гапириб берайми, доктор, истайсизми?— деб жавоб бердим.— Мен сизга айтсам, ўз севгилисининг номини тилга олиб туриб ё бўлмаса атир сепилган, ё атир сепилмаган бир сиқим сочини дўстига васият қолдириб жон берувчи одамлар ёшидан ўтиб қолганман. Ажалим етгани ва ўлиб кетишим мумкинлиги тўғрисида ўйларканман, фақат ўзимни ўйлайман; бошқалар шуни ҳам қилишмайди. Эртагаёқ мени унутиб юборадиган ва ундан ҳам ёмонроғи—менин устимга мингта бўлар-бўлмас бўҳтон тўқувчи дўстларни, ўзга эркак қучоғида ётиб, ўлиб кетган одамга нисбатан унда рашк уйғотмаслик учун мени масхара қилиб кулувчи хотинларни айтасизми?— Худо олсин уларни! Ҳаёт бўронидан мен фақат бир неча идеягина олиб чиқдим, аммо биронта ҳис топмадим. Қалбим билан эмас, балки ақлим билан яшай бошлаганимга анча бўлди. Мен ўз қилмиш ва эҳтиросларимни қизиқиш билан таҳлил этаман-у, аммо аслида улар билан ўзим қизиқмайман. Менда икки шахс бор, бири яшайди, туради, иккинчиси эса ўйлайди, биринчисини таҳлил қилади; биринчиси балки бирон соатдан кейин сиз билан ҳам, олам билан ҳам абадий видолашиб кетар, иккинчиси эса... иккинчиси... бир қаранг, доктор: ҳов анови ўнг томондаги қоя теласида уч кишининг қорасини кўраяпсизми? Улар бизнинг рақибларимиз бўлса керак?..

От қўйдик.

Қоя этагидаги чакалакзор ичига учта от боғлаб қўйилганди, биз ҳам отимизни шу ерга олиб кириб боғладик-да, сўқмоқ йўлдан юриб майдончага чиқдик, у ерда бизни Грушницкий, драгун капитани ва Иван Игнатьевич деган яна бир секундант кутиб туришган экан; иккинчи секундантнинг фамилиясини ҳеч эшитмаганман.

— Сизларни анчадан бери кутиб турибмиз,— деди драгун капитани, кинояли бир кулги билан.

Мен соатимни олиб кўрсатдим.

Капитан, соатининг олдин кетганини айтиб узр сўради.

Уртага чўккан оғир сукунат бир неча минут давом эт-

ди; ниҳоят доктор Грушницкийга мурожаат қилиб, сукунатни бузди:

— Жаноблар, менимча, иккинги ҳам урушишга тайёр эканлигини кўрсатиб, ўз номус бурчингини адо этдингиз, энди ўзаро муроасага келишсангиз ҳам бўлар дейман?— деди.

— Мен тайёрман,— дедим.

Капитан Грушницкийга имо қилиб қўйди, Грушницкий эса мени қўрқди деб ўйлаган бўлса керак: гарчанд шу онгача юзида қон асари бўлмаса ҳамки, гердаийб туриб олди. Биз етиб келганимиздан бери биринчи марта бошини кўтариб юзимга қаради; аммо юзида акс этиб турган хавотирлик қалбида зўр руҳий кураш бораётганидан дарак берар эди.

— Шартингизни айтинг,— деди у,— амин бўлингки, қўлимдан келган ҳамма нарсани...

— Менинг шартим шу, қилган туҳматларингизни шу бугуноқ одамлар олдида қайтиб оласиз ва мендан афв сўрайсиз...

— Марҳаматли жаноб, бундай нарсаларни менга таклиф этишга қандай журъат этганингизга ҳайронман...

— Бундан бўлак қандай таклиф эта олардим?..

— Отишамиз.

Мен кифтимни қисиб қўя қолдим.

— Майли, аммо, шуни билингки, иккимиздан биримиз албатта ўлишимиз керак.

— Мен сизнинг ўлишингизни истардим...

— Мен эсам сизнинг ўлишингизга аминман...

Грушницкий хижолат тортиб, қизариб кетди, кейин зўраки равишда хахолаб кулди.

Капитан уни қўлтиқлаб, бир четга олиб чиқди, улар анчагача бир-бирлари билан шивирлашиб туришди. Мен бу ерга ярашиб кетармиз деган хаёл билан келган эдим, аммо бу гаплардан кейин ғазабим қайнай бошлади.

Ёнимга доктор келди.

— Менга қаранг,— деди у; унинг чуқур хавотирга тушгани равшан эди.— Уларнинг сизга қарши тузган фитнасини унутганингиз йўқми?.. Мен тўппонча ўқлашни билмайман. Бу аҳволда... Жуда қизиқ одам экансиз! Ниятларингизни биламан деб ўзларига айтинг, қани шундан кейин ҳам қилиб кўришсин-чи!.. Нима зарур сизга! Бир қушни отиб ўлдиргандай ўлдириб кетишаверади-да...

— Ўтинаман сиздан, доктор, хавотир олманг, бир оз

шошмай туринг... Ишни шундай боплайки, улар томонидан ҳеч қандай манфаат бўлмайди. Қўйинг, тўйгунича шивирлашиб олсин...

— Жаноблар! Қачонгача кутамиз ахир!— дедим мен овозимни баланд кўтариб.— Отишсак — тезроқ отишайлик; гапларинг бўлса кеча ҳам талай вақтларингиз бор эди...

— Биз тайёрмиз,— деб жавоб берди капитан.— Қани, жойингизга турингиз, жаноблар!.. Доктор, марҳамат қилиб, олти қадам ўлчанг...

— Жойингизга турингиз!— деб такрор этди Иван Игнатъевич, ингичка овоз билан.

— Шошмай туринг,— дедим мен.— Менинг яна бир шартим бор: модомики, биз бир-биримизни отиб ўлдирмоқ учун отишар эканмиз, буни мумкин қадар ҳеч ким билмаслик чорасини кўришимиз ва секундантларимиз устига бунинг ҳеч қандай масъулияти тушмаслик йўлини топишимиз керак. Розмисизлар?..

— Тамомила розимиз.

— Мен бунинг чорасини топиб қўйдим. Ҳов, ўнг томонда осилиб турган қоянинг тепасидаги торгина майдончани кўряпсизми? Ўша ердан пастгача кам деганда ўттиз саржинча келади, балки ундан ҳам кўпроқдир. Пастда ҳаммаёқни қиррали ва учли тошлар босиб ётипти. Ҳар биримиз ўша майдончанинг энг четига бориб турамиз; шундай қилсак, ҳатто энг кичик яра ҳам одамни ўлдирмай қўймайди: бу сизларнинг хоҳишларингга мос келса керак, чунки олти қадам жойдан туриб отишшни ўзларингиз айтдингиз. Ким ярадор бўлса муқаррар пастга қулаб, тилка-тилка бўлиб кетади; ярадаги ўқни доктор чиқариб олади, ана шундай қилсак, бевақт ўлиб кетган кишини ножўя сакрайман деб ўлди деган баҳона топишга осон бўлади. Кимнинг олдин отишгани аниқлаш учун чек ташлаймиз. Энг охирида шуни айтиб қўяйки, шу шартим қабул қилинса—отишаман, бўлмаса йўқ.

— Бўпти,—деди капитан ва Грушницкийга маъноли қараган эди, Грушницкий ҳам майли деб бош тебратди. Грушницкийнинг чеҳраси минут сайин ўзгариб турарди, мен уни жуда мушкул аҳволга солиб қўйгандим. Оддий вазиятда отишсак, ё оёғимни мўлжаллаб отиши ё бўлмаса енгил ярадор қилиб ўчини олган бўларди ва виждони ҳам қийналмас эди; аммо ҳозир эса ё ўқни осмонга узиши, ё қотил бўлиши, ё бўлмаса ўзининг жирканч ния-

тидан қайтиб, мен билан барабар ўзи ҳам таҳлика остида қолиши керак эди. Шу онда мен унинг ўрнида бўлишни истамасдим. У капитанни бир четга олиб чиқди-да, ҳаяжон билан унга бир нималар дея бошлади; кўм-кўк кўкариб кетган лабларининг дир-дир титраши яққол кўриниб турарди; бироқ капитан ундан нафратланиб, истеҳзо билан кулди-да, юзини ўгирди. «Аҳмоқ экансан!— деди у Грушницкийга, овозини баланд кўтариб,— бефаҳм одам экансан! Қани, кетдик, жаноблар!»

Буталар орасидан кетган торгина сўқмоқ йўл тепаликка олиб чиқарди; бу табиий зинанинг қимирлаб турган поғоналари харсангтошлардан иборат эди. Ҳаммадан олдинда Грушницкий, унинг кетидан секундантлари, уларнинг кетидан доктор иккаламиз борардик.

— Сизга қараб жуда ҳайрон бўламан,— деди доктор, қўлимни қаттиқ сиқиб.— Қани, томирингизни бир кўрай!.. Эҳ-хе! Жуда қаттиқ уряпти-ку... Аммо чехрангиздан сира билинмайди... Фақат кўзларингиз одатдан ташқари порлайди, холос.

Бирдан оёғимиз тагига шалдираб майда тошлар тўкилди. Нима бўлдийкин? Грушницкий қоқилиб кетипти; ушлаган навдаси синиб кетибди, агар секундантлари ушлаб қолмаганда, жарга чалқанча ағдарилиб тушган бўларкан.

— Эҳтиёт бўлинг!— деб қичқирдим унга.— Барвақт йиқилманг; бунинг хосияти ёмон. Юлий Цезарь⁷⁴ни эсланг!

Нихоят пастга осилиб турган қоянинг чўққисига чиқдик, гўё дуэлга атаб тайёрлаб қўйилгандай майдончанинг усти қумлоқ эди. Теварак атрофдаги зарҳал туманда беркиниб турган тоғ чўққилари худди сон-саноксиз подага ўхшарди, жануб томондан кўринган Эльбурс музли тоғлар орасида ҳайбатли оппоқ қаддини тик кўтариб турарди, бу тоғлар орасида эса кунчиқар томондан қувлашиб келган пахмоқ булутлар сузиб юрарди. Майдончанинг лабига бориб, пастга қараган эдим, бошим айланиб кетишига сал қолди: пастлик худди гўрдай қоронғи ва совуқ эди: у ерда момақалди роқлар ва асрлар қулаган кўм-кўк кўкариб кетган қиррали харсангтошлар ўз ўлжасини кутиб ётарди.

Биз отишадиган майдонча уч бурчакли туморга ўхшарди. Четга туртиб чиқиб турган бурчакдан олти қадам ўлчадик-да, рақибнинг ўқини қарши олувчи киши шу

бурчак четига бориб, жарликка орқа ўгириб туради ва агар ўлдирилмаса жойларини алмаштирадилар деган қарорга келдик.

Мен Грушницкийга ҳамма имтиёзни бермоқчи бўлдим: уни синаб кўрмоқчи эдим, қалбида биронта олижаноблик учқуни пайдо бўлса, можаромиз тинчлик билан тугаб, бости-бости бўлиб кетар, деб ўйлардим; аммо киши мижозининг иззат-нафси ва ожизлиги тантана қилиши керак эди... Агар тақдир мени омон сақлаб қолса, унга нисбатан заррача раҳм-шафқат қилмаслик учун ўзимга тўла ҳуқуқ бермоқ истардим. Ким ўз виждони билан шундай мурасосозлик қилмаган?..

— Доктор, чек ташланг!— деди капитан.

Доктор чўнтагидан танга олиб, баланд кўтарди.

Грушницкий, худди дўстона туртишдан уйғониб кетган одамдай шошиб,

— Решётка!— деб қичқирди.

— Орёл!— дедим мен.

Танга осмонга пириллаб учиб чиқди-да, ерга жаранглаб тушди: ҳамма танга тушган жойга югурди.

— Бахтли экансиз,— дедим Грушницкийга,— олдин сиз отасиз! Аммо эсингизда бўлсин: мени отиб ўлдирмасангиз, менинг ўқим хато кетмайди, виждонан айтаман.

Грушницкий қизариб кетди, қуролсиз одамни ўлдиришга ғялар эди: мен унга тикилиб турардим; бир нафасгина мен, ҳозир оёғимга йиқилади, авф сўрайди деб ўйлардим ҳам, аммо, бундай қабиҳ ният қилганига қандай иқрор бўла оларди?.. Унинг осмонга қаратиб отишдан бошқа иложи қолмаганди; унинг албатта осмонга отишига қаттиқ ишонган эдим! Фақат биргина мулоҳаза, яъни дуэлни такрорлаш керак деган талаб қўйишим мумкинлиги унинг осмонга отишига халал бериши мумкин эди.

— Бўлди энди!— деб шивирлади доктор, енгимдан тортиб, уларнинг ниятидан хабардор эканимизни ҳозир ўзларига айтмасангиз иш пачава бўлади. Қаранг, тўппончани ўқлай бошлади... Сиз айтмасангиз, ўзим айтаман...

— Зинҳор айтманг, доктор!— дедим мен, унинг қўлини ушлаб. — Ҳамма ишни бузасиз; халал бермасликка сўз бергансиз... Сизнинг нима ишингиз бор? Балки, ўлишни истарман?

Доктор ҳайрон бўлиб юзимга қаради-да:

— О, бу бошқа гап! Аммо, у дунёда мендан хафа бўлиб юрманг...

Шу орада капитан тўппончаларни ўқлаб бўлиб, биттасини Грушницкийга бераркан, қулогига бир нималар деб илжайиб шивирлади, иккинчисини менга берди.

Мен майдончанинг четига бориб, чап оёғимни тошга тираб, енгил яралансам орқамга йиқилмай, деб гавдамни сал олдинга ташлаб турдим.

Грушницкий рўпарамга келиб турди, ишора берилиши билан тўппончасини кўтара бошлади. Унинг тиззалари дир-дир титрарди. Тўғри пешанамни мўлжалга олди...

Қалбимда сира тушуниб бўлмайдиган ғазаб ва нафрат ўти қайнаб кетди.

У бирдан тўппончани тушириб юборди-да, юзи докадай оқариб секундантига қаради.

— Отолмайман,— деди бўғиқ товуш билан.

— Қўрқоқ экансан!— деб жавоб берди капитан. Ўқ, узилди. Ўқ тиззамни тимдалаб ўтиб кетди. Майдонча четидан узоқлашиш учун бир неча қадам олдинга ташландим.

— Э биродар Грушницкий, ўқинг хато кетди!— деди капитан. — Энди сенинг навбатинг, тур жойингга! Кел, олдин қучоқлашиб олайлик; бу сўнгги кўришишимиз!— Улар қучоқлашди; капитан ўзини зўрға кулгидан тийиб турарди. — Қўрқма,— деб илова қилди у, Грушницкийга муғамбирона назар ташлаб,— бу дунёдаги нарсалар уч пулга қиммат. Табиат— тентак бир нарса, тақдир— пуч нарса, ҳаёт эса бир тийин!

Капитан, бу фожиали гапларни салобат билан айтиб бўлгач, ўз жойига бориб турди; Иван Игнатьевич ҳам йиғлай-йиғлай Грушницкий билан қучоқлашиб хайрлашди, ниҳоят, Грушницкий рўпарамда ёлғиз ўзи қолди. Уша онда қалбимда қандай ҳислар қайнаганини ҳали ҳам аниқлашга уринаман: у ҳислар таҳқирланиш алами, нафрат ва ғазаб ҳисси бўлиб — буни ҳозир менинг бетимга гердайиб, хотиржамлик билан қараб турган киши бундан икки минутча бурун мени итдай отиб ўлдирмоқчи эди, деган фикр туғдирарди, чунки оёғимдан қаттиқроқ яралансам, муқаррар қоядан пастга қулаб тушган бўлардим.

Унинг юзида пушаймонлик аломати топилмасмикан

деб бирнеча минут тикилиб турдим. Аммо назаримда, у кулимсираб тургандай туюлди.

— Улимингиздан олдин бир ибодат қилиб олишингизни маслаҳат бераман,— дедим мен шунда.

— Менинг руҳи ҳақида ҳам ейишдан кўра ўз руҳингизнинг ғамини есангизчи. Илтимос қиламан, отинг тезроқ.

— Ҳали ҳам туҳматингизни қайтиб олмайсизми? Мендан авф сўрамайсизми?.. Яхшилаб ўйлаб кўринг; виждонингиз сизга ҳеч нима демаяптими?

— Жаноби Печорин!— деб бақириб юборди драгун капитани.— Сиз бу ерга бировнинг тавбасини эшитгани келганингиз йўқ-ку...Тезроқ тугатайлик энди; дарадан битта-яримта ўтиб қолгудай бўлса, кўриб қолади.

— Яхши. Доктор, буёққа қаранг.

Доктор ёнимга келди. Бечора доктор! Бундан ўн минутча олдин Грушницкийнинг ранги қандай оқариб кетган бўлса, докторнинг ранги ҳозир уникидан бешбаттар оқариб кетганди.

Бундан кейинги гапларимни худди қатл этиш тўғрисида чиқарилган ҳукми ўқигандай, дона-дона қилиб баланд товуш билан дедим:

— Доктор, бу жаноблар шошилиш орқасида тўппончамни ўқлашни унутган бўлсалар керак, илтимос қиламан, қайтадан яхшилаб ўқлаб беринг!

— Ундай бўлиши мумкин эмас!— деб бақириб юборди капитан.— Ундай бўлиши мумкин эмас! Мен иккала тўппончани ҳам ўқлаганман, балки сизникининг ўқи тушиб қолгандир... Бу менинг айбим эмас! Қайтадан ўқлашга эса ҳақингиз йўқ... мутлақо ҳақингиз йўқ... бу қоидага хилоф; мен бунга йўл қўймайман...

— Маъқул!— дедим мен капитанга.— Бундай бўлса, худди шу шарт билан сиз билан ҳам отишаман...

Капитан иккиланиб қолди.

Грушницкий хижолат тортиб, қовоқларини солган ҳолда бошини эгиб турарди.

Капитан докторнинг қўлидан тўппончамни тортиб олмоқчи бўлган эди, Грушницкий унга қараб:

— Қўй тегма!— деди.— Уларнинг ҳақли эканликларини ўзинг яхши биласан-ку.

Капитан унга шунча имо-ишора қилса ҳам бўлмади. Грушницкий унга қарамас эди.

Шу орада доктор тўппончани ўқлаб берди.

Буни кўрган капитан туфлаб, ер тепинди: «Роса аҳмоқ экансан, оғайни,— деди,— ўтакетган аҳмоқ экансан!.. Менга ишониб қўйганингдан кейин, индамай туравермайсанми!.. Энди баттар бўл! Менга деса ҳаром ўл!..» Кейин орқасига ўгирилиб, «қонунга хилоф» деб пўнғирлаб қўйди.

— Грушницкий!— дедим мен.— Ҳали фурсат бор: туҳматингдан қайт, ҳамма гуноҳингни кечаман. Мени аҳмоқ қилолмадинг, менинг иззат-нафсим ҳам қонди; биласан, бир вақтлар дўст эдик.

Грушницкий қип-қизарди, кўзлари чақнаб кетди.

— Отинг!— деб жавоб берди у.— Мен ўзимдан нафратланаман, сизни эса кўришга кўзим йўқ. Ҳозир мени отиб ўлдирмасангиз, бир кунмас бир кун орқангиздан келиб сўйиб кетаман. Бу дунёда иккаламиз учун ўрин йўқ...

Мен отдим...

Тутун тарқалиб кетганда, Грушницкий майдончада йўқ эди. Фақат жар ёқасидан енгилгина чанг кўтариларди холос.

Ҳамма бирдан қичқириб юборди.

— Finite la comedia,⁷⁵— дедим мен докторга қараб.

Доктор индамай, даҳшат ичида тескари қаради.

Мен кифт қоқдим-да, Грушницкийнинг секундантларига таъзим қилиб, хайрлашдим.

Сўқмоқ, йўлдан пастга тушиб кета туриб, тошлар орасида қонга беланиб ётган Грушницкийнинг жасадини кўрдим, унга қаролмай, кўзимни юмиб ўтиб кетдим...

Отимни ечиб, аста уйга қайтдим. Қалбимни оғир бир тош босиб тургандай эди. Қуёш ҳам кўзимга хира кўринар, шуълалари ҳам мени иситмас эди.

Слободкага етмасдан отимни ўнг томонга буриб, даранинг ичига кириб кетдим. Кўзимга одам боласи кўринмаса, дердим: танҳо қолишни истардим. Отнинг жоловини қўйиб юбордим, бошимни қуйи солиб анча вақтгача кезиб юрдим, бир маҳал қарасам, мутлақо танимаган жойларга бориб қолибман; отнинг бошини буриб, йўл қидириб кетдим; ўлгидай чарчаб, отни ҳам чарчатиб, Кисловодскка кириб келганимда кун ботиб кетган эди.

Малайим, Вернер келиб кетди деди-да, қўлимга иккита хат берди: бири докторнинг хати, иккинчиси... Верадан эди.

Олдин биринчисини очиб ўқидим; хат қуйидаги мазмунда эди.

«Ҳамма иш саранжом қилинди: дабдаласи чиқиб кетган жасад келтирилди, кўкрагидан ўқ ҳам чиқариб олинди. Унинг бахтсиз ҳодиса қурбони эканига ҳамма ишонди: фақат комендант ўртангиздаги можародан хабари бўлса керак,— бошини чайқаб қўйди, аммо ҳеч нарса демади. Сизга қарши биронта исбот, далолат йўқ, бемалол ётиб ухлайверасиз... агар ухлай олсангиз. Хайр...»

Иккинчи хатни анчагача очишга журъат этолмай турдим... Вера менга нималарни ёзиши мумкин? Юрагимни аллақандай оғир бир ҳис эза бошлади.

Мана, ҳар бир сўзи абадий эсимда қолган хат бу мазмунда эди:

«Ушбу хатни ортиқ сира кўришмаслигимизга қатъий ишонганим ҳолда ёзмоқдаман, бундан бир неча йил илгари сен билан айрилиш вақтида ҳам худди шундай деб ўйлаган эдим; бироқ тангри мени яна бир карра синаб кўрмоқчи бўлди; мен бу синовга бардош беролмадим, менинг ожиз қалбим таниш овозга яна қул бўлди... бунинг учун сен мендан нафратланмайсан-а, тўғрими? Ушбу хатим ҳам менинг сен билан видолашув ва тавба-тазарруйим бўлади: қалбим сенга муҳаббат қўйгандан бери унда тўлиб қолган ҳамма дардларни сенга изҳор этишга мажбурман. Мен сени ҳеч бир айбламайман: сен қилган муомаламни ҳар бир эркак ҳам қиларди; сен мени ўзингнинг хусусий мулкнинг қаторида, бири кетидан бири келиб турувчи шодлик, ташвиш ва ғам-ғуссаларнинг манбаи қаторида яхши кўрардинг,— ахир, булар бўлмаса ҳаёт ҳам бўлмайди, кишини зериктириб юборади. Мен бунинг бошда билган, сезган эдим... Аммо сен бахтсиз эдинг, шунинг учун ахир бир кун фидокорлигимни биларсан, қадрига етарсан ва ҳеч қандай шароитга боғли бўлмай сенга қилган самимий дилдорлигимни англарсан деб, ўзимни сенга фидо этган эдим. Ушандан бери кўп вақтлар ўтди: мен сенинг кўнгил сирларингга ошно бўлдим... Қарасам, беҳуда умид боғлаган эканман. Менга жуда алам қилди! Бироқ, сенга бўлган муҳаббатим жоним билан бирлашиб кетган эди, севгим қорайди-ю, аммо сўнмади!

Энди абадий кўришмаймиз; аммо амин бўлки, сен-

дан бошқа ҳеч кимсани севмаяжакман, қалбим ўзининг бутун хазинасини, ҳамма кўз ёши ва умидларини сенга сарф қилиб битирди. Сенга бир марта кўнгил қўйган хотин бошқа эркакларга нафратсиз қарай олмайди, сенинг уларга нисбатан яхшироқ бўлганлигини учун эмас, йўқ! Аммо сенинг мижозингда фақат сенинг ўзинггагина хос, ўзинггагина ярашган, сирли ва мағрур бир хосият бор; қандай сўз гапирма, овозингда енгиб бўлмайдиган бир куч бор; ҳеч кимса сендек доим севилишни орзу қилолмайди; ҳеч кимсанинг ғазаби сеникидек жозибали бўлолмайди; ҳеч кимсанинг кўзлари сеникидек ором ва лаззат беролмайди; ўз имтиёзларидан сендек яхши фойдаланувчи киши топилмайди; ҳақиқатан ҳам сен каби бахтсиз одам йўқ дунёда, чунки ҳеч кимса ўзини сенчалик бахтли қилиб кўрсата олмайди.

Энди сенга, нима учун тўсатдан жўнаб кетишимнинг сабабини айтай; бу сабаб сенга аҳамиятсиз кўринар, чунки бунинг ёлғиз менгагина даҳли бор, холос.

Бугун эрталаб эрим менинг олдимга кирди-да, Грушницкий билан сенинг ўртангда бўлган жанжални гапириб берди. Юзим жуда ўзгариб, бир хил бўлиб кетган бўлсам керак, эрим анчагача кўзларимга тикилиб қолди; шу бугун дуэль қилишингни ва ўлиб кетишинг мумкинлигини ва бунинг айбдори мен эканлигимни ўйлаган эдим, беҳуш бўлиб йиқилишимга сал қолди; жинни бўлиб қоламан деб қўрқиб кетдим... Бироқ ҳозир фикрим жойига келиб, ўзимни босиб олганимдан кейин, сенинг тирик қолишингга ишондим: сенинг менсиз ўлиб кетишинг мумкин эмас, асло! Эрим анчагача уй ичида айланиб юрди: унинг менга нималар деганини билмайман, берган жавобларим ҳам эсимда йўқ... Афтидан, сени севишимни айтган бўлсам керак... Гапнинг пиравардида эрим мени ёмон сўз билан ҳақорат қилиб чиқиб кетганини биламан, холос. Қарета қўшишни буюрганини эшитдим... Мана, уч соатдан бери дераза ёнида қайтишингни кутиб ўтирибман... Йўқ, сен саломатсан, сенинг ўлишинг мумкин эмас!.. Қарета тайёр бўлиб қолди... Яхши қол, алвидо... Мен ҳалок бўлдим, аммо бунинг зарари йўқ! Агар ҳамиша ёдингда сақлай олишингга,— севишингга демайман,— ёдингда сақлай олишингга ишонсам эдим... яхши қол, келишаяпти... хатни бекитишим керак...

Мерини яхши кўрмаслигинг рост-а? Унга уйланмай-

санми?— Менга қара, сен менга шуни қурбон қилишинг керак: сени деб мен ҳамма нарсамдан айрилдим...»

Мен худди телба одамдай эшикка югуриб чиқдим-да, ҳовлида хизматкорларим совутиб юрган Черкасимга миниб, Пятигорскка қараб чоптириб кетдим. Тош йўлдан чопиб кетаётган отимнинг ҳорғинлигига қарамай, аямасдан қамчилардим.

Қуёш ғарб томондаги тоғлар тепасида дам олиб ётувчи булут орасига беркина бошлаганди; даранинг ичи-коронғилашиб, намлик гуша бошлаганди. Тошлар устидан сакраб-сакраб оқувчи Подкумок сойи бир оҳангда ҳайқириб оқарди. Мен ҳамон тоқатсизланиб, отимни елдай учириб борардим. Пятигорскдан кетиб қолган бўлса-я, деган фикр юрагимга худди ханжардай қадаларди. Бир минутгина, яна бир лаҳзагина кўрсам, хайрлашсам, қўлни сиқсам... мен нола қилардим, лаънатлар ўқирдим, йиғлардим, кулардим... йўғ-а, менинг юрагимда қайнаб тошган ташвишни, умидсизлигимни сира таърифлаб бўлмайди!.. Миямга умрбод жудо бўлиш фикри келиши билан Вера дунёдаги ҳамма нарсадан—ҳаётимдан ҳам, бахтимдан ҳам қимматроқ кўри-ниб кетди! Миямга қандай ғалати ва машъум хаёллар келганини ўзим биламан-у, худо билади... Ҳамон отимни шафқатсиз равишда чоптириб борардим. Бир маҳал қарасам, отим ҳарсиллаб қолди, текис йўлдан кета туриб, бир-икки марта қоқилиб ҳам кетди... Есентуки деган казаклар станциясигача беш чақиримча қолган эди,— у ердан бошқа от миниб олишим мумкин эди.

Агар отим яна ўн минутча чидаб берса, муродимга етардим. Бироқ тоғ орқасидаги кичкина бир жарликдан кўтарилаётиб, тик йўл муюлишида отим бирдан ерга гурс этиб йиқилди. Мен дарҳол сакраб тушдим, увало жиловидан тортиб турғизаман дейманки, сира турмайди, гириҳ бўлиб қолган тишлари орасидан эшитилар—эшитилмас инграш эшитилди; бир неча минутдан кейин жон берди; энг сўнгги умидимдан ҳам маҳрум бўлиб, дашти биёбонда ёлғиз ўзим қолдим; пиёда юриб кўрган эдим, оёқларим майишиб кетди: бутун кун бўйи тортган ташвишларим ва уйқусизлик натижасида нам майса устига йиқилдим-да, худди ёш бола каби ўкраб йиглаб юбордим.

Анча вақтгача қимирламай ҳўнг-ҳўнг йиглаб ётдим; кўз ёшларимни ва аламларимни ўз ихтиёрига қўйиб

бердим; юрак бағрим эзилиб кетди, бутун иродам, совуққонлигим бир зумда тутундай тарқалиб кетди; руҳим тушиб, эс-ҳушим сўнди. Агар шў пайтда мени биров кўриб қолса, мендан нафратланиб, юзини тескари ўгириб кетарди.

Тун шабнами, тоғ шамоли ўртаниб турган бошимни совутиб, эс-ҳушим ўзимга келгач, қўлдан кетган бахт қуши кетидан қувишнинг фойдасиз ва телбалик эканлигини англадим. Мен яна нимани истайман? Уни кўришними? Нима учун? Икки орамизда ҳамма нарсa битгани равшан эмасми? Биттагина охирги — айрилиш бўсаси менинг хотирамни бойитолмайди, балки айрилишимизни қайтага янада оғирлаштириб юборади.

Шундай бўлишига қарамай, мен ҳам йиғлаёларканман деб суюндим! Балки бунга сабаб — асабларимнинг бузилиши, уйқусиз кеча, икки минут тўппонча қаршисида туришим ва қорнимнинг очлигидир.

Қайтанга яхши бўлди! Бу янги азоб, ҳарбий термин билан айтганда, менинг учун бахтли бир диверсия вужудга келганди. Йиғлаш соғлиқ учун яхши, иннайкейин, от чоптирмаганимда ва ўн беш чақирим йўлни пиёда босмаганимда, балки бу кеча ҳам ухламай чиқаримдим.

Қисловодска саҳар соат бешда қайтиб келдим, ўзимни ўринга таппа ташладим-да, Наполеоннинг Ватерлоо⁷⁶дан кейинги уйқуси билан ухлаб қолдим.

Уйғонсам — қоронғи тушипти. Очиқ дераза олдида келиб, орқалигимнинг тугмаларини ечиб ташладим, тоғ шамоли чуқур уйқудан кейин ҳам ором топмаган кўкрагимни елпиди. Йироқдан, қалин арғувон дарахтлари орасидан қалъа ва слободка чироқлари бамисоли оқиб борувчи дарёдай бўлиб кўринарди. Ҳовлимиз жимжит, княгинянинг уйи қоп-қоронғи эди.

Доктор кириб келди; қовоғи солиқ; одатда мен билан қўл бериб кўришарди, бу сафар қўлини ҳам узатмади.

— Қаердан келяпсиз, доктор?

— Княгиня Лиговскаяникида эдим; қизи бетоб ётибди — асаб касали. Аммо гап унда эмас, гап бошқа ёқда: бошлиқлар билиб қолганга ўхшайди, гарчи исбот этадиган ҳеч қандай далил бўлмаса-да, ўзингизни эҳтиётлаб юринг, демоқчиман. Княгиня боя менга сизнинг ўз қизи туфайли отишганингизни айтди, билар

экан. Бу гапларни ўша чол гапириб берипти, хаҳ... оти нима эди?.. Ресторацияда Грушницкий билан икки ўрталарингда жанжал чиққанини кўрган экан. Мен сизни огоҳлантириб қўяй деб келдим. Хайр энди. Балки энди бир умр кўришмасмиз: сизни бошқа ёққа жўнатишса керак.

У остонада тўхтади. Назаримда, қўлимни сиқиб хайрлашмоқчи бўлди... агар менда шундай истак борлигини билдирганимда, ўзини бўйнимга ташларди; бироқ мен тошдай қотиб туравердим, у чиқиб кетди.

Одамларни қаранг! Ҳаммаси шунақа: қиладиган ишларингнинг ҳамма ёмон томонларини олдиндан била туриб, сенга ёрдам қилишади, маслаҳатлар беришади, ҳатто бошқа илож йўқлигини билиб, маъқуллашади ҳам — иш битгандан кейин эса қўлларини ювиб қўлтиққа уришади, бутун масъулиятни ўз устига олган кишидан юзларини тескари ўгириб кетишади. Ҳамма одамлар, ҳатто энг меҳрибонлари ҳам, энг донолар ҳам шунақа!..

Эртаси кунни эрталаб олий қўмондонликдан Н. деган қалъага жўнаш тўғрисида буйруқ олгач, княгиня билан хайрлашгани кирдим.

Унинг, менга бирон муҳим гап айтмоқчимисиз, деган саволига сизга бахт тилайман ва ҳоказо деб жавоб берган эдим, ҳайрон бўлди.

— Сиз билан жуда жиддий гаплашадиган гапим бор.

Мен индамай ўтирдим.

Гапни нимадан бошлашни билмай ўтирганлиги равшан эди: юзлари қизариб кетди, семиз бармоқлари столни чертарди, ахири, тутила-тутила гап бошлади:

— Менга қаранг, мсьё Печорин, мен сизни олижаноб бир киши деб биламан.

Мен таъзим қилдим.

— Гарчи хатти-ҳаракатларингиз бир оз шубҳали бўлса ҳам, бари бир бунга аминман,— деб давом этди княгиня.— Аммо дилингизда фақат ўзингизгагина маълум бўлган сабаблар бўлиши мумкин, менга уларни айтишингиз керак. Менинг қизимни тухматдан ҳимоя қилдингиз, уни деб отишдингиз, бинобарин, ҳаётингизни таҳлика остига қўйдингиз... Гапирманг, биламан, бунга сира иқрор бўлмайсиз, чунки Грушницкий ўлиб кетди (княгиня чўқиниб олди). Гуноҳи бўлса худо кечирсин,

сизникини ҳам кечирар деб ишонаман!.. Бу билан менинг ишим йўқ... Мен сизни қоралаёлмайман, чунки менинг қизим гуноҳсиз бўлса ҳам, бунга сабаб бўлди. У менга ҳамма гапни айтиб берди... Ҳамма гапни айтди деб ўйлайман: сиз унга севгингизни изҳор этибсиз, у ҳам сизни севаман депти (шу ерга келганда княгиня оғир хўрсинди). Аммо қизим бетоб ётипти, аминманки, унинг касали оддий касаллардан эмас! Қандайдир сирли бир дард уни азобламоқда; нималигини айтмайди, аммо бунинг сабаби сиздалигига имоним комил... Менга қаранг: сиз мени балки амал ёки давлат излайди деб ўйларсиз,— бу фикрингиздан қайтинг: мен фақат қизимнинг бахт-саодатли бўлишини истайман, холос. Сизнинг ҳозирги аҳволингиз одамлар ҳавас қиладиган аҳволлардан эмас, аммо кейин-кейин яхши бўлиб кетиши мумкин: давлатингиз бор; қизим сизни севади, у шундай тарбия топганки, ўз эрини бахт-саодатли қилиш қўлидан келади. Менинг ҳам давлатим катта, у менинг биттаю битта қизим... Айтинг-чи, сизни нима тутиб турибди?.. Кўриб турибсизки, бу гапларнинг мендан чиқиши лозим эмас эди, аммо мен сизнинг қалбингизга, лафзингизга инониб туриб айтдим, пешанамда ёлғиз шу биргина қизим эканлигини унутманг....

Княгиня йиғлаб юборди.

— Княгиня,— дедим мен,— мен сизга ҳеч нарса деёлмайман: рухсат этсангиз, қизингиз билан танҳо гапиришсам...

— Ҳеч бир! — деб қичқириб юборди княгиня, зўр ҳаяжон билан ўрнидан туриб.

— Ихтиёрингиз,— дедим мен ва кетишга чоғландим.

Княгиня бир оз ўйланиб қолди-да, бирпас тулинг дегандай қўли билан ишора қилиб, уйдан чиқди.

Орадан беш минутча вақт ўтди; юрагим гуп-гуп уриб турса ҳам, фикрим равшан, ақли ҳушим жойида эди: қалбимдан бечора Мерига нисбатан заррача севги учқуни топилармикин дейман, сира топилмайди.

Ана, эшик очилди-ю, у кириб келди. Ё раббий! Кейинги сафар кўрганимдан бери жуда ўзгариб кетипти — кўрганимга кўп бўлдими?

Уйнинг ўртасига келиб, бирдан гандираклаб кетди: ирғиб ўрнимдан турдим-да, қўлимни бериб, креслога олиб келдим.

Ўзим унинг рўпарасига келиб турдим. Анчагача га-

пиролмай турдик, унинг таърифлаб бўлмайдиган аллақандай қайғу-ҳасратли шаҳло кўзлари умид ва нажот излаб менинг кўзларимга боқарди: оппоқ оқариб кетган лаблари табассум қилмоқчи бўларди-ю, бироқ бунга ожиз эди; тиззаларига қўйиб ўтирган нозик қўллари шу қадар ориқлаб кетган эдики, бечорага раҳмим келиб кетди.

— Княжна,— дедим,— мен сизни мазах қилиб юрганимни биласизми?.. Сиз мендан нафратланишингиз керак.

Юзларида хасталарга хос қизиллик пайдо бўлди.

Мен давом этдим:

— Бинобарин, сиз мени севолмайсиз...

Княжна юзини қўли билан тўсиб тескари ўгирилдида, столга суянди, кўзларидан ёш чиққандай туюлди.

— Ё раббий!— деб пичирлади у.

Бунга ортиқ чидаб туриш қийин эди: бу ҳол яна бир лаҳза давом этса, ўзимни унинг оёқларига ташлардим.

— Ўзингиз ҳам кўриб турибсизки,— мен мумкин қадар қатъий оҳангда, зўраки кулги билан сўзимда давом этдим,— ўзингиз ҳам кўриб турибсизки, мен сизга уйланаолмайман. Агар шу гаплардан кейин ҳам бунга хоҳласангиз, кейин ўзингиз пушаймон бўласиз. Сизга бу гапларни шу қадар очиқ ва шу қадар қўпол гапиришимга онангиз билан қилган суҳбатим мажбур этди: онангиз хато қилгандир деган умиддаман, унинг бу фикридан қайтариш сизнинг қўлингиздан келади. Кўриб турибсизки, кўзингиз олдида энг хунук ва энг қабиҳ роль ўйнамоқдаман, ҳатто бунга ўзим ҳам иқдор бўлиб турибман; сиз учун қўлимдан келган нарса шу. Менинг ҳақимда қандай ёмон фикрда бўлманг, ҳаммасига розиман... Кўрдингизми, мен сизнинг олдингизда бир разил одамман... Агар мени севганингизда ҳам, ҳозирдан эътиборан мендан нафратланишингиз керак, шундай эмасми?..

Княжна докадай оқариб кетган юзини менга ўгирди, фақат кўзлари ажойиб бир суратда чарақларди.

— Сизни кўришга кўзим йўқ...— деди.

Мен ташаккур айтиб, ҳурмат билан таъзим қилдимда, чиқиб кетдим.

Бир соатдан кейин уч отли курьер каретаси мени Кисловодскдан олиб кетди. Есентукига бир неча чақирим қолганда, йўл бўйида чопқир отимнинг ўлигини кўрдим; устидаги эгари йўқ эди, бирон ўткинчи казак олиб

кетган бўлса керак, эгар ўрнида иккита қарға ўтирарди. Бир хўрсиндим-да, юзимни тескари ўгирдим...

Мана энди диққинафас қалъада ўтириб, ўтмишни эслар эканман, нима сабабдан тақдир менга очиб берган бу йўлга киришни истамадим, ахир шундай қилсам мени ҳузур-ҳаловат, руҳий сокинлик кутарди-ку?.. деб ўзимдан ўзим сўрайман. Йўқ, бу қисматга мен чидаб туролмас эдим! Мен, қароқчилар кемасида туғилиб ўсган матросга ўхшайман: унинг қалби бўрон ва жангларга ўрганиб қолган, агар қирғоққа чиқиб қолса, серсоя ўрмонлар уни қанча ўзига тортмасин, қуёш unga ўз ёғдусини қанча мўл сочмасин, бари бир унинг юраги сиқилади, диққинафас бўлади; эртадан кечгача қумлоқ қирғоқларда кезиб, елиб-югуриб келувчи тўлқинларнинг салмоқдор товушларига қулоқ солиб, йироқдан кўм-кўк тўлқинларни қора булутлардан ажратиб турган уфқ ортидан олдин балиқчи қуш қанотига ўхшаш, кейин-кейин тўлқин кўпикларидан ажралиб, кимсасиз пристанга елиб келувчи елкан кўринмасмикин деб, туман босган оқислардан кўзини узмай юраверади...

III

Фаталист

Бир вақт чап флангдаги казак станциясида икки ҳафта туриб қолишга тўғри келди: станцияда яна бир батальон пиёда аскар ҳам турарди; офицерлар бир-бирлариникида галма-гал тўпланишиб, кечалари қарта ўйнар эдилар.

Бир кун майор С*** деганникида бостон⁷⁷ ўйнай-ўйнай зерикиб, қартани стол тагига иргитдик-да, анчагача суҳбатлашиб ўтирдик; суҳбатимиз одатдаги суҳбатларга қараганда жуда қизиқ эди. Гап, ҳар кимнинг тақдири пешанасига битилган деган мусулмонлар эътиқодига орамизда кўп одамлар ишонармиш деган нарсадан кетди; ҳар ким буни исбот қилиш ёнки қоралаш учун ҳар хил ғайри табиий воқеаларни айтиб беради.

— Бу гаплар ҳеч нарсани исбот этолмайди, жаноблар,— деди кекса майор,— ахир, фикрларингизни исботлаш учун айтиб берган воқеаларни ҳеч бирингиз ўз кўзингиз билан кўрмагансиз-ку?

— Албатта ҳеч ким кўрмаган,— деди кўпчилик,— аммо кўрмаган бўлсак ҳам ишончли одамлардан эшитганмиз...

— Бари беҳуда гап!— деди аллаким.— Ажалимиз етган вақт-соатни кўрсатувчи рўйхатни кўрган ўша ишончли одамлар ким экан, қани улар? Хўп, башарти, тақдир деган нарса бор экан, унда ирода, ақл деган нарсалар бизга нима учун берилган? Нима учун биз ўзимизнинг ҳар бир ишимиз, ҳар бир хатти-ҳаракатимиздан ҳисоб беришимиз керак?

Шу онда уйнинг бир бурчагида ўтирган бир офицер ўрнидан турди-да, стол ёнига келиб, ҳаммага тантанали ва хотиржам назар ташлади. Унинг миллати серб эканлиги фамилиясидан маълум эди.

Поручик Вуличнинг ташқи қиёфаси унинг характери-га тамомила мос тушганди. Баланд қомати, қоп-қора сочлари, буғдой ранги, қоп-қора ва ўткир кўзлари, ўз миллатига хос бўлган каттагина, аммо хушбичим бурни, лабидан сира аримайдиган ғамгин ва совуқ табассуми,— уни бошқача, тақдир томонидан ёру дўст қилиб тайин этилган кишилар билан ўзининг фикр ва ҳисларини ўртоқлашмайдиган бир одам қилиб кўрсатарди.

Ўзи жуда мард, камгап, аммо гапирганда жиддий гапирадиган одам эди: ўзининг руҳий ва оилавий сирларини ҳеч кимга очиб айтмасди; винони бутунлай оғзига олмасди, ўз кўзи билан кўрмаган одам уларнинг нақадар гўзал эканликларини тасаввур эта олмайдиган ёш казак қизлари кетидан судралиб юрмасди. Аммо, полковнигимизнинг хотини унинг маънодор кўзларига хуштор эмиш деган гаплар юарди; лекин одамлар бу ҳақда гап очса, Вуличнинг чапақай жаҳли чиқиб кетарди.

Унинг ҳеч кимдан яширмайдиган биттагина эҳтироси бор эди,— у ҳам бўлса қартавозлик эди. Яшил стол⁷⁸ ёнига ўтирса, дунёда кўзига ҳеч нарса кўринмасди, одатда ютқизиб юарди: аммо қанча ютқизса, шунча ўжарлашарди. Бир воқеани ҳикоя қилиб беришди: экспедиция вақтида, кечаси ёстиқ устида банк ўйнашибди; бу сафар Вуличнинг жуда омади келиб турган экан. Бирдан отишма бошланиб тревога бўлиб қолибди-да, ҳамма ўрнидан туриб қуролга югурипти. «Ва-банк»⁷⁹ деб қичқирибди Вулич, моҳир қартавозлардан бирига ўрнидан ҳам турмасдан, «еттилик кетди», деб жавоб берибди у, югуриб

ташқарига чиқиб кета туриб. Тўс-тўполон бўлиб туришига қарамай, Вулич қартани очипти, банкини ютқазипти.

Ўз қисми жойлашган ерга етиб борса, тарақа-туруқ отишма қизиб кетган экан. Вулич ўқларни ҳам, чеченларнинг қиличини ҳам писанд қилмай, бахтиёр қартавозни излаб кетипти.

Ёвни ўрмон ичидан сиқиб чиқара бошлаган ўқчилар қаторидан ахири қидириб топипти-да: «Еттилик юди!» деб бақирипти ва унинг ёнига бориб, бу ерда ҳисоб-ки-тобнинг ўрни йўқ дейишга ҳам қарамасдан, ёнидан ҳам-ёнини чиқариб берипти. Кўнгилсиз қарзни узиб бўлгандан кейингина жангга отилиб, кетидан солдатларни эргаштириб кетипти, то жанг тамом бўлгунча чеченлар билан отишипти.

Поручик Вулич стол ёнига келиши билан, у яна қандай янги ҳунар кўрсатаркин, деб ҳамма жим бўлди.

— Жаноблар,— деди у, унинг овози одатдагидан сал пастроқ бўлса-да, аммо хотиржам эди,— жаноблар, беҳуда баҳсдан нима фойда? Исбот керак десаларингиз, мен одам ўз ҳаётининг ҳақиқий эгасими ёки ҳар биримизнинг вақт-соатимиз олдиндан битиб қўйилганми деган нарсани ҳар ким ўзида синаб кўришини таклиф этаман... ким хоҳлайди?

— Мен хоҳламайман, мен хоҳламайман!— деган овозлар эшитилди ҳар тарафдан.— Вой тентаг-ей! Ўйлаб топган нарсасини қаранг-а!..

— Гаров бойлашамиз,— дедим мен, ҳазиллашиб.

— Нимадан?

— Тақдир деган нарса йўқ,— дедим мен ва ёнимдаги бор пулимни олиб стол устига ташладим; ҳаммаси бўлиб йигирма червон экан.

— Бўпти,— деди Вулич бўғиқ товуш билан.— Майор, сиз бизга ҳакам бўласиз; мана ўн беш червон, ўзингиз мендан беш червон қарзсиз, бир дўстлик қилиб шуни қўшиб қўйсангиз.

— Хўп бўлади,— деди майор,— аммо, тўғриси айтсам, мен ҳеч нарсага тушунолмай қолдим, баҳсни қандай ҳал қиласизлар?

Вулич индамасдан майорнинг ётоғига кириб кетди кетидан биз ҳам кирдик. Вулич яроғ-аслаҳа осиб қўйилган девор тагига бориб, қозикдаги ҳар хил калибрли тўппончалардан тўғри келганини олди. Биз ҳали ҳам унинг нима қилмәқчилигини билмай турардик; аммо

тўппонча тепкисини тортиб, ичига порох солиши билан кўплар бирдан ҳай-ҳайлаб унинг қўлидан ушлашди.

— Нима қилмоқчисан? Ҳой, жинни бўлдингми?—деб қичқирди.

— Жаноблар!—деди Вулич, секин қўлини бўшатиб.— Мен учун ким йигирма червон тўлайди?

Ҳамма жим бўлиб, четга чиқиб турди.

Вулич нариги уйга чиқиб, стол ёнига бориб ўтирди; унинг кетидан биз ҳам чиқдик. Вулич атрофимга ўтиринглар деб ишора қилди. Биз индамасдан атрофига ўтирдик: шу онда у ҳаммамизнинг устимиздан қандайдир сирли бир кучга эга бўлгандай эди. Мен унинг кўзларига тикилдим, аммо у менинг бу боқишимни дадил ва хотиржам қарши олди, оппоқ оқариб кетган лабларига табассум югурди, аммо совуққонлик билан ўтиришига қарамай, сўлғин юзида ажал аломати борлигини сезгандек бўлдим. Бир неча соатдан кейин ўладиган одамларнинг чеҳрасида машъум тақдирнинг қандайдир ғалати бир нишонаси пайдо бўлганини ўз кўзим билан кўрганман, кўп кекса жангчилар ҳам шундай дейдилар: ўрганиб қолган кўз асло хато қилмайди.

— Сиз бугун ўласиз!— дедим мен, Вуличга. У менга ялт этиб қаради-ю, бироқ сокин бир вазиятда:

— Эҳтимол ўларман, эҳтимол ўлмасман...—деб жавоб берди. Сўнгра майорга қараб: Тўппонча ўқланганими?—деб сўради. Майор шошиб қолгандан ўқланган ёки ўқланмаганини яхши эслаёлмади.

— Қўйсангиз-чи, Вулич!—деб қичқирди аллаким.— Бош томонда осифлиқ тургандан кейин албатта ўқланган бўлади-да, бу нима ҳазил!..

— Аҳмоқона ҳазил!—деди яна биров.

— Беш сўмга қарши эллик сўм қўйиб гаров ўйнайманки тўппонча ўқланмаган!—деб қичқирди учинчи бир киши.

Яна бир гаров ордди.

Бу чўзилиб кетган моросим жонимга тегди. «Менга қаранг,— дедим Вуличга,—ё ўзингизни отинг, ё бўлмаса тўппончани жойига илиб қўйинг, бориб ётайлик».

— Тўғри,—деб қичқирди кўплар,— бориб ухлайлик.

— Жаноблар, жойларингиздан қўзғалмай ўтиришингизни сўрайман!—деди Вулич тўппончани пешонасига тираб. Ҳамма тошдай қотиб қолди.— Жаноб Печорин,—деб илова қилди у,— битта қартани олиб, осмонга отинг.

Эсимда: стол устидан топпон тузни олиб, юқорига ирғитдим: ҳамманинг нафаси оғзига тиқилиб қолди: қўрқув босган кўзлар гоҳ тўппончага, гоҳ чирпирак бўлиб тушаётган қартага жавдираб қарарди; қарта энди столга келиб тушиши биланоқ, Вулич тепкини босди... тўппонча отилмади!

— Худога шукур-е,— деб қичқириб юборди одамлар,— ўқланмаган экан...

— Яна бир отиб кўрайлик-чи,— деди Вулич. Тепкини яна тортиб дераза тепасида осиглиқ турган фуражкани нишонга олди; тўппонча отилиб, уйнинг ичи тутунга тўлди; тутун тарқалиб кетгандан кейин қарасак, ўқ фуражканинг қоқ ўртасидан тешиб, деворнинг ичига кириб кетипти.

Ҳамма уч минутгача тошдай қотиб қолди; Вулич индамасдан менинг червонларимни йиғиштириб ҳамёнига солиб олди.

Нима учун тўппонча олдинги сафар отилмагани устида гап кетди; баъзилар балки тўппончанинг ичи ифлосланиб қолгандир дерди, баъзилар эса олдинги сафар порох кам эди, кейинги сафар Вулич янги порох солди, шунинг учун отилмаган бўлса керак, деб шивирлади; аммо мен кейинги тахминнинг нотўғрилигини тасдиқладим, чунки мен тўппончадан кўзимни узмай қараб турган эдим.

— Қиморда бахтли экансиз!— дедим мен Вуличга қараб.

— Умримда биринчи марта омад келиши,— деди Вулич ўзидан мамнун ҳолда кулиб.— Ванкдан ҳам, штоссдан⁸⁰ ҳам шуниси яхши экан.

— Шунда-ю, аммо хатарлироқ-да.

— Хўш, энди тақдирга ишонасизми?

— Ишонмайман; аммо бир нарсага тушунолмай турибман: нима учундир бугун албатта ўласиз деб ўйлагандим...

Боягина пешанасига хотиржамлик билан тўппонча тираб турган одам энди бирдан қип-қизариб, хижолат торти.

— Бўлди, тамом қилайлик,— деди Вулич ўрнидан туриб,— баҳсимиз тугади, энди ҳар қандай мулоҳаза ортиқчадир, деб ўйлайман.

Вулич шапкасини олиб чиқиб кетди. Бу менга ғала-

тироқ туюлди—лекин ғалатироқ туюлиши ҳам бежиз эмас экан.

Бирпасдан кейин ҳаммамиз Вуличнинг қизиқ қилиқлари ҳақида гапиришиб, уй-уйимизга тарқалишдик, ҳамма бир оғиздан менга: ўзини ўзи отиб ўлдирмоқчи бўлган одам билан гаров бойлашдингиз, худбин экансиз, деди; гўё мен бўлмаганимда, Вулич қулай пайт тополмайдигандай!..

Станицанинг хилват кўчаларидан уйимга қайтиб борардим; уйларнинг кунгурасимон томлари орқасидан худди ёнғин алангасидай қип-қизил тўлин ой кўринарди; қоп-қора осмонда юлдузлар чарақларди, бир замонлар одамларнинг бир қарич ер учун ёки аллақандай қалбаки ҳуқуқлари учун олиб борган арзимаган баҳсларига осмон сайёралари ҳам иштирок этади дегувчи билимдонлар хаёлимга келиб, кулгим қистаб кетди. Негаки, ўша донишмандлар фақат инсонларнинг жанглари ва тантаналарини ёритиб туриш учун ёқилган деб ўйлаган осмон машъаллари ҳозир ҳам аввалгидек чарақлаб ёнарди, уларнинг эҳтирос ва тилаклари эса бирон ўткинчи томонидан ўрмон ёқасига ёқилган гулхан каби ўзлари билан бирга сўниб кетган. Аммо осмондаги юлдузларнинг хайрихоҳлик билан боқиб туришининг ўзиёқ уларга қанча куч, ирода ва ишонч бағишлаган!.. Уларнинг ночор авлодлари бўлган бизлар эсак ер юзида эътиқодсиз ва ғурусиз, завқ ва қўрқувсиз кезиб юрамиз, ўлим муҳаққақ экани ёдимизга келганда, юрагимизни беихтиёр эзувчи қўрқувдан бошқа на инсониятнинг фаровонлиги учун ва на ўз бахтимиз учун ҳам катта-катта қурбон беришга қодир эмасмиз, чунки дунёда бахт йўқлигини биламиз, ота-боболаримиз бир хатодан қутулиб, иккинчисига тутилганлари каби, биз ҳам бир шубҳадан қутулиб, бошқа шубҳага тутиламиз, ота-боболаримиз сингари биронта орзу-умидимиз ҳам йўқ, ҳатто одамлар билан ё бўлмаса тақдир билан бўлган курашда қалб эришадиган кучли, аммо номаълум завққа ҳам эга бўла олмаймиз...

Миямга бундан бошқа яна талай хаёллар келди; мен уларга қаршилиқ қилдим, чунки мавҳум фикрлар устида бош қотиришни ёмон кўраман; бундан нима фойда?.. Мен илк ёшлигимда хаёлпараст эдим; бесаранжом ва сира тўймайдиган хаёлларим яратган гоҳ мудҳиш, гоҳ ёрқин образларни ардоқлардим, суярдим. Аммо бундан менга

нима қолди? Худди кечаси арвоҳлар билан олишгандан кейин ҳис этиладиган ҳорғинлик, афсус-надоматлар билан тўла хотираларгина қолди, холос. Бу беҳуда курашда бутун қалбим ўтини ва ҳақиқий ҳаёт учун керак бўлган иродам кучини сарфладим; бу ҳаётга фикран ҳамма нарсани бошимдан кечириб бўлибгина қадам қўйдим, шундан сўнг мен худди бемаза тақлид қилинган китобни ўқиб зериккан кишидай зерикиб, беҳузур бўлдим.

Бу кеча юз берган воқеа менга қаттиқ таъсир қилди, асабларимни қўзғатиб юборди. Тақдир деган нарсага ҳозир ишонаманми, йўқми, буни аниқ айтолмайман, аммо шу кеча қаттиқ ишонгандим: далил ғоятда зўр эди, шунинг учун мен ўз ота-боболаримиз ва улар хизмат қилиб келган вафодор астрология⁸¹ни масхара қилиб келган бўлсам-да, беихтиёр уларнинг йўлига тушдим, аммо бу хавф-хатарли йўлдан вақти ғаниматда ўзимни тўхтатиб қолдим ва ҳеч бир нарсага кўр-кўрона ишонмайдиган қондага амал қилишим учун метафизикани бир четга йиғиштириб қўйдим-да, оёғимнинг тагига қараб юрдим. Бундай эҳтиёткорлик жуда ўринлик чиқди: йўғон ва юмшоқ, афтидан, жонсиз ётган бир нарсага қоқилиб кетиб, йиқишимга сал қолди. Ой йўлни сутдай ёритиб турарди; нима экан деб энгашиб қарасам — қилич билан икки бўлиб ташланган чўчқа экан... Ҳали бошимни кўтарганим ҳам йўқ эдики, бирдан дукур-дукур товуш эшитилди: тор кўчадан икки казак югуриб чиқиб келмоқда эди; улардан бири ёнимга келди-да, чўчқа қувиб юрган маст казакни кўрмадингизми, деб сўради. Мен кўрмадим дедим-да, мастнинг бемаъни мардлиги қурбони бўлмиш бечора чўчқани кўрсатдим.

— Вой каллакесар-ей,— деди иккинчи казак,— чихир⁸² ичиб олдим, бўлди, йўлида нима учраса чопиб ташлайверади. Юр, Еремеич, топиб қўл-оёғини боғлайлик, бўлмаса...

Улар кетишди, мен ҳам зўр эҳтиёткорлик билан ўз йўлимдан кетдим, ниҳоят квартирамга омон-эсон етиб олдим.

Мен бир кекса урядникникида турардим; уни яхши кўрардим, чунки жуда меҳрибон одам эди; аммо ундан ҳам Настя деган дилрабо қизини яхши кўрардим.

Одатдагидек, Настя пўстинга ўралиб, мени дарвоза олдида кутиб ўтирган экан; тун совуғидан кўкариб кетган лабларини ой ёритиб турарди. Мени кўриб, жилмай-

ди, бироқ бугун у кўнглимга сифмасди. «Яхши қол, Настя!» дедим мен ёнидан ўтиб кетаётиб. У менга бир нима демоқчи бўлди-ю, бироқ индамади, фақат хўрсиниб қўя қолди.

Уйимга кириб эшикни ичидан беркитдим-да, шам ёқиб, ўзимни ўринга ташладим; аммо бу сафар уйқу ҳадеб келавермади. Осмоннинг шарқ томони қизара бошлагандагина кўзим уйқуга кетибди, бироқ бугун уйқуга тўймаслик пешанамга битилган экан. Саҳар соат тўртларда икки мушт деразамни қоқа бошлади. Ирғиб ўрнимдан турдим: «Нима гап?» деб сўрадим... «Тур, кийин!» деб қичқирди бир неча киши. Апир-шапир кийиниб чиқдим. «Юз берган ҳодисадан хабаринг борми?»—деди мени излаб келган уч офицер баравардан; уларнинг юзлари докадай оқариб кетганди.

— Нима бўлди?

— Вулични ўлдириб кетишипти.

Мен тошдай қотиб қолдим.

— Ҳа, рост!— деб давом этди улар.— Юр тезроқ.

— Қаёққа?

— Йўлда биласан.

Кетдик. Улар бўлиб ўтган воқеага Вуличнинг ўлими-дан ярим соатгина олдин тақдир уни бир ўлимдан сақлаб қолгани ҳақида ўз мулоҳазаларини қўшиб гапириб бердилар. Вулич қоронғи кўчадан ёлғиз ўзи кетаётган экан; бирдан чўчқани чопиб ташлаган маст казакка дуч келипти-да, тўхтаб: «Қимни излаб юрибсан, оғайни?»—депти. Шунини демаганда-ку, балки казак ўз йўлидан кетавериши мумкин экан, бироқ казак тўхтапти-да, «Сени!» депти-ю, қилич солиб елкасидан то юрагигача бўлиб ташлабди... Шу ерда менга йўлиққан ва қотил кетидан қувган икки казак келиб қолиб, ярадорни ердан кўтаришипти, у жон берай деб турган экан, фақат, «у ҳақли!» деган икки оғиз сўзни айтипти-ю, ўлипти.

Бу сўзларнинг сирли маъносини ёлғиз мен билардим: у сўзларни менга қаратиб айтган эди; у бечорага қисматинг шунақа бўлади деб бехосдан айтиб қўйган эдим; инстинкт⁸³им мени алдамади, унинг ўзгариб кетган юзидан ажали етиб турганини аниқ кўрган эдим.

Қотил станицанинг четидаги бир бўш уйга кириб беркиниб олган экан, биз ўша ерга қараб югурдик. Бир талай хотин-халаж ҳам йиғлаб-сиқтаб ўша томонга қараб югурарди: баъзан кеч қолган казаклар уйлари-дан

югуриб чиқар, йўл-йўлакай ханжарларини тақиб, югуриб биздан ўтиб кетишарди. Даҳшатли ғала-ғовур кўтарилди.

Ниҳоят етиб бордик; қарасак, уй олдида бир талай одам тўпланиб турибди, уйнинг эшик ва деразалари ичидан берк. Офицерлар ва казаклар ўзаро қизғин баҳслашиб турардилар; хотинлар қий-чув қилиб йиғлашарди. Улар орасида кўзлари телба одамнинг кўзига ўхшаган бир кампир диққатимни жалб қилди. Кампир хода устида тирсагини тиззасига тираб, қўллари билан бошини ушлаб ўтирарди, у қотилнинг онаси экан. Лаблари бир нималар деб пичирларди... У лаблари дуо ўқирмиди ё ўғлига лаънат?

Бирон қарорга келиб жиноятчини ушлаш керак эди. Аммо уйга бостириб киришга ҳеч кимнинг юраги дов бермасди.

Дераза ёнига бориб, тирқишдан қарадим: қотил ранглари оппоқ оқариб, ўнг қўлида тўппонча ушлаб ерда ётарди; қонга беланган қиличи ёнида ётарди. Маънодор кўзлари атрофга жавдираб қарарди; аҳён-аҳёнда сесканиб тушарди-да, худди кечаси бўлиб ўтган воқеани сал хотирлагандай, бошини ушларди. Унинг бу бесаранжом боқишларида мардлик аломатларини кўрмадим ва майорга қараб, бекорга эшикни буздирмаяпсиз, эшикни бузиб, казаклар ичкарига бостириб кириши керак, буни ҳозир қилмасангиз кейин қийин бўлади, чунки у ўзига келади, дедим.

Шу замон эшик олдида кекса бир ясовул келди-да, қотилнинг отини айтиб чақирди; у овоз берди.

— Гуноҳни қилишга қилдинг, Ефимич ука, энди таслим бўл, бошқа иложинг йўқ! — деди ясовул.

— Таслим бўлмайман — деб жавоб берди казак.

— Худодан қўрқ! Ахир, сен бир кофир чечен эмассан, христиансан-ку. Ҳа майли энди, гуноҳ қилиб қўйибсан, пешанангга тушганини кўрасан-да!

— Таслим бўлмайман! — деб бўкирди казак даҳшатли бир овоз билан ва тепкини шарақлатиб тортиб қўйгани эшитилди.

— Ҳой хола, — деди ясовул, кампирга қараб: — ўғлинг билан гаплашиб кўр, балки сенинг гапингга кирар... Худонинг ғазабига учрайди, ахир. Ана, қара, жаноблар, ҳам икки соатдан бери кутиб туришинпти.

Кампир унга тикилиб, бош чайқади.

— Василий Петрович!—деди ясовул, майорнинг олди-га келиб.—У гапга қулоқ солмайди, мен уни биламан; эшикни бузсак кўп одамларни нобуд қилади. Яхшиси, отиб ташлай қолайлик. Дарпарданинг катта тешиги бор.

Шу онда менинг миямга ғалати бир фикр келди: Вулич сингари мен ҳам ўз тақдиримни синаб кўрмоқчи бўлдим.

— Шошмай туринг,— дедим майорга.— Мен уни тириклайин ушлайман.—Ясовулга қотилни гапга солиб тур деб буюрдим, эшикка учта казак қўйилсин, мен ишора қилишим биланоқ дарпардани бузиб менга ёрдам беришсин деб буюрдим-да, уйни айланиб машъум дераза олди-га келдим. Юрагим гуп-гуп урарди.

— Ҳой, имонсиз кофир!— деб бақирарди ясовул.— Сен бизни майна қилипсанми? Ё тутиб ололмайди деб ўйлайсанми?— Кейин кучининг борица эшикни қоқа бошлади, мен дераза тирқишидан казакнинг нима қилишини кузатиб турардим, у бу томондан ҳужум бўлишини кутмасди,— кейин бирдан деразани уриб туширдим-да, уй ичига шўнғиб тушдим. Нақ қулогим ёнидан визиллаб учиб ўтган ўқ эполетимни учириб кетди. Аммо уй ичини тутун босиб кетгани учун душманам ёнида ётган қиличини тополмади. Қўлидан маҳкам ушлаб олдим; казаклар бостириб киришди-да, уч минутда жиноятчининг қўл-оёғини боғлаб, конвой билан олиб кетишди. Халқ тарқалди, офицерлар мени табриклашди—бу йш ҳақиқатан ҳам табрикка сазовор эди.

Шундан кейин ҳам фаталист⁸⁴ бўлмайдами киши? Аммо бир нарсанинг бўлиш-бўлмаслигига ким муқаррар ишона олади?.. Кўпинча янглиш ҳис ёки этиқодимизнинг алданишини эътқод деб қабул қиламиз!.. Мен ҳар нарсага ҳам шубҳа билан қарайдиган одамман, бу нарса характеримнинг кескинлигига халал бермайди, аксинча, мени нима кутаётганини билмаганимда ҳамиша дадилроқ олға босаман. Ахир, ўлимдан баттар ҳеч нарса йўқ, ўлимдан эса қутулиб бўлмайди!

Қалъага қайтиб келгач, бошимдан ўтган ва ўз кўзим билан кўрган ҳамма воқеаларни Максим Максимичга батафсил гапириб бердим-да, тақдир ҳақида унинг фикрини билмоқчи бўлдим. У олдиниға бу гапнинг маъносига тушунмади, аммо қўлимдан келганича тушунтириб берганимдан кейин, бошини маънодор чайқади-да, деди:

— Ҳа, албатта... Бу жуда нозик масала!.. У ёғини

суриштирганингизда, агар Осиё тўппончаларининг тепки-
лари мойланмаган бўлса ёки қаттиқроқ босмасанг, кў-
пинча отилмай ҳам қолади. Ростини айтсам, черкеслар-
нинг милтиғини ҳам ёқтирмайман; бизларга негадир
ярашмайди: қўндоғи калта, бурнингни куйдириб қўяди...
Аммо, қиличларига келганда, қойил қолишдан бошқа
чорам йўқ!

Сўнгра бир оз жим қолди-да, деди:

— Бечора бекорга нобуд бўлиб кетипти-да... Кечаси
маст билан гаплашишга шайтон ундаган-да! Ҳа, майли,
пешанасига битилгани шу экан!..

Уни ортиқ ҳеч гапга сололмадим: у умуман метафизик
мулоҳазаларни ёмон кўради.

ИЗОҲЛАР

1. *Духан* — дўкон сўзининг Кавказда айтилиши; одатда, духан қовоқхоналик вазифасини ҳам ўтайди.
2. *Сюртук* — этаги тиззагача тушадиган эрлар кийими.
3. *Алексей Петрович Ермолов* — Кавказни забт этишда рус қўшинларига қўмондонлик қилган рус генерали.
4. *Линия* — бу ерда қатор қурилган ҳарбий истеҳкомлар маъносида; чор қўшинлари шу истеҳкомлардан Кавказга ҳужум бошлаганлар.
5. *Почта бекати* — темир йўл қурилмасдан бурун Россияда кирага от-арава берувчи станция; бундай бекатлар деярли ҳар ерда бўлар эди.
6. *Сакля* — кавказлилар уйи.
7. *Вал* — қалъа теварагидаги тунроққўрғон, кўтарма.
8. *Итоатли князь* — Россия ҳокимлигини таниган, унга бўйсунган князь.
9. *Абреклар* — довьорақлиги билан донг чиқарган тоғлилар.
10. *Гурда қилич* — Шарқ мамлакатларида ишланадиган асл пўлат қилич.
11. *Гамба, Жан-Франсуа* (1763—1833) — француз сайёҳи, 1824 йилда «Жанубий Россия саёҳатномаси» деган китоб чиқарган.
12. *Ze mont st. Christophe* (франц.) — Христофор авлиё тоғи.
13. *Соловей-Разбойник* — рус эртақларида бирининг қаҳрамони.
14. *Бастион* — беш бурчак шаклида қурилган истеҳком.
15. *Гренадёр* — махсус қўшин составида хизмат қилувчи солдат.
16. *Термалама* — ипакли қалин мато.
17. *Шапсуғлар* — тоғлиларнинг жаҳонгашта қабиаларидан бири.
18. *Фигаро* — француз ёзувчиси Бомаршенинг (1732—1790) «Севилья сартароши» ва «Фигаронинг уйланиши» деган комедиялари қаҳрамони. Ниҳоятда уddaбурон, чаққон ва гапдон малай.
19. *Бальзак сатанги* — машхур француз ёзувчиси Оноре де Бальзак (1799—1850)нинг «Ўттиз ёшли жувон» деган романи чиққанидан кейин пайдо бўлган ибора.
20. *Руссонинг «Тавба»си* — машхур француз ёзувчиси ва философи Жан Жак Руссонинг (1712—1778) ўз таржимаи ҳоли тарзида ёзган асари.
21. *Образ* — христиан динидагилар ўз уйларининг бурчагига осиб қўядиган санам.
22. *Малороссия лаҳжаси* — Украина ва Жанубий Россия био вақтлар Малороссия деб аталарди.
23. *Ундина* — лотинча unda — (тўлқин деган сўздан) ўрта аср ривоятларига кўра — сув тангриси ундина фарзанд кўрмоқ ва шу

орқали одам руҳига эга бўлмоқ учун йўловчиларни сув тагига алдаб олиб кириб кетар экан.

24. *Гётенинг Миньонаси* — Гёте (1749—1832)нинг «Виль-Гельм Мейстер» деган асари қаҳрамони.

25. *Контрабандист* — чет эллардан яширинча мол келтириб ва чет элга мол олиб чиқиб сотувчи киши.

26. «*Тинган бўроннинг сўнги булут парчаси...*» — А. С. Пушкиннинг «Булут» номли шеърининг биринчи сатри.

27. *Эола арфаси* — ҳаво ҳаракати натижасида овоз чиқарадиган қилли музика асбоби. Шамоллар тангриси Эола номидан чиққан.

28. *Эпиграмма* — мазах ўткир сўз.

29. *Вист* — қарта ўйинларидан бири.

30. *Gris des pelles* (франц.) — гавҳар ранг.

31. *Couleur puce* (франц.) — тўқ жигар ранг.

32. *A'la moujik* (франц.) — мужикка ўхшаш, мужикнамо.

33. „*Mon cher, je hais...*“ (франц.) — «Азизим, мен одамларни кўролмайман, акс ҳолда улардан нафратланишга мажбур бўлардим, бу ҳолда эса, ҳаёт жирканч бир масхарабозликка айланур эди».

34. „*Moucher, je meprises le femmes...*“ (франц.) — «Азизим, мен хотинларни севмасляк учун улардан нафрат қиламан, акс ҳолда ҳаёт ғоят кулгили бир мелодрамага ўхшаб қолган бўларди».

35. *Скептик* — ҳеч нарсага ишқонмайдиган киши.

36. *Материалист* — материализм тарафдори.

37. *Френология* — калла суягига қараб, одамнинг психологиясини билиш мумкин, деган сохта илм.

38. *Мефистофель* — Гётенинг «Фауст» номли драматик поэмасидаги ёвуз руҳ.

39. *Метафизика* — бу жойда мавҳум, қоронғи, равшан бўлмаган маънода.

40. *Цицерон* — қадимги Римда машҳур нотик ва давлат арбоби (эраминдан илгариги 106—43 йиллар).

41. *Рим авгулар* — қадимги Римда қушларнинг учишига қараб каромат қилувчи коҳинлар. Цицероннинг айтишича, улар учрашиб қолганда, одамларнинг, соддадиллигидан кулиб, бир-бирларига қараб кўяр эканлар.

42. *Архимед* — қадим замонда ўтган гениал физик ва математик (эраминдан олдинги 287—212 йиллар); Архимед: «Менга таянч нуқта-сини топиб беринглар, ер шарини ағдариб юбораман», — деган экан.

43. *Fievre lente* (франц.) — одамни ҳолсизлантирувчи ва узоқ давом этадиган безгак касали.

44. *Минораларида зерикиб ўтирган казаклар* — Кавказ забт этилмасдан олдин ва забт этилиши даврида казаклар чегарадаги қалъа атрофига қурилган минораларда қўриқчиликда турар эдилар.

45. *En riquenique* (франц.) — шаҳардан ташқарига, кўкаламзор жойларга чиқиб ўтказиладиган сайр, зиёфат.

46. *Балка* — чуқур, ўр, жар.

47. *Амазонка* — бу жойда суворий хотинлар кийими.

48. *Mon dieu, un circass ien!..* (франц.) — «Вой худо, черкас!»

49. *Ne saluez rien, madame...* (франц.) — «Қўрқманг хоним, мен кавалериянгиздан хавфлироқ эмасман».

50. *Ресторация* — ресторан.

51. *Полька* — рақслардан бирининг номи.

52. *Фижда* — XVIII аср ва XIX асрнинг бошларида хотинлар

юбкаси қоматни тўла қилиб кўрсатиш учун тагига кенг гардиш қўйиб тикиларди.

53. „C'est impayable...“ (франц.) — «Қизиқ экан!»

54. „merci, monsieur“ (франц.) — «Раҳмат, афандим».

55. *Пермете...* (франц.) (permettre) — Рухсат этинг...

56. .... *roug mazure.* — маст киши «мазурка» сўзини бузиб „mazure“ дейди.

57. *Кадриль* — қадимги рақслардан бирининг номи.

58. „Charmant! de с eux“ (франц.) — «Ҳайратбахш! Қойил!»

59. *Апоплексия* — фалаж.

60. *Эпитафия* — қабр тоши устига ёзилган лавҳа.

61. *Амур қанотлари* — ишқ муҳаббат тангрисининг сиймоси; қанотли ёш гўдақлар шаклида тасвир этилган эди.

62. *Буюк Александр* — Искандар Зулқарнайн

63. *Лорд Байрон*, Жорж Гордон (1788—1824) — буюк инглиз шоири.

64. *Титуляр советник* — чор Россиясида амаллар 14 даражага бўлинарди, титуляр советник энг паст даражали амаллардан бири эди.

65. *vis-a-vis* (фран.) — рўнарама-рўпара.

66. *Диалектика* — бу жойда — баҳсда мантиқ қоидаларини ишлатиш.

67. *Логика* — билиш қонунлари ҳақида илм.

68. *Тассо* — Торквато Тассо (1544—1595) — итальян шоири, «Озод этилган Қуддус» деган поэманинг автори: поэма қаҳрамони рицарь Танкред сирли ўрмонга кирганда момақалдироқ гумбури, аланга, қоронғилик ва шу кабилар билан учрашади.

69. *Вампир* — 1819 йилда инглиз тилида шу ном билан чиққан повестнинг ёвуз қаҳрамони; повестнинг автори номаълум.

70. „Son coeur et sa fortune...“ (франц.) — «Ўз қалби бахти ва тақдири...»

71. *Секундант* — дуэлда шоҳидлик қилувчи киши.

72. *Вальтер Скотт* (1771—1832) — инглиз ёзувчиси, жуда кўп тарихий романтик романлар автори.

73. *Физиологик тажриба* — бу жойда янги касал устидан тажриба ўтказиш маъносига.

74. *Юлий Цезарь* (эрамиздан илгариги 102—44 йиллар) — машҳур Рим лашкарбошиси ва давлат арбоби. Ўлдирилиш куни Сенатга кетаётганида остонага қоқилиб кетган эмиш, бу эса ёмон каромат бўлган эмиш.

75. „Finita la comedia!“ (итальянча) — «Комедия тамом бўлди!»

76. *Наполеон Ватерлоодан кейин...* — 1815 йилда Наполеон Ватерлоо деган жой яқинида бўлган жангда мағлубиятга учраган.

77. *Бостон* — қарта ўйинларидан бирининг номи.

78. *Яшил стол* — эски вақтларда қимор ўйналадиган стол.

79. «*Ва-банк*» — қимор ўйинида ўртадаги пул миқдорига баравар пул тикувчи ўйинчининг хитоби.

80. *Штосс* — қимор ўйинларидан бири.

81. *Астрология* — қадим замонда юлдузларнинг туришига қараб одамларнинг тақдирини каромат қилувчи сохта илм.

82. *Чихир* — Кавказ ичимлиги, бўза.

83. *Инстинкт* — сезги ҳис.

84. *Фаталист* — тақдирга, ёзмишга кўр-кўрона ишонувчи киши.

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ БЎЛИМ	7
ИККИНЧИ БЎЛИМ	69

Л 44

Лермонтов М. Ю.

Замонамиз қаҳрамони. О. Раҳимий таржимаси. Т.,
«Ёш гвардия», 1978.

168 б. (Мактаб кутубхонаси).

Лермонтов М. Ю. Герой нашего времени.

РІ

**ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
„ЁШ ГВАРДИЯ“ НАШРИЁТИ ЯҚИНДА ҚУЙИДАГИ
КИТОБЛАРНИ БОСМАДАН ЧИҚАРДИ**

А. Раҳмат

А. Аюпов

Назармат

Коллектив

У. Салоҳиддинов

Э. Сиддиқов

Ю. Абдуллаев,

М. Лафасов

Олтин юлдуз кавалерлари

Шонли йўл

Турналар йўли

Садоқат

Қалб гўзаллиги

Бир кафт тупроқ

Озодлик ороли

На узбекском языке

М. Ю. Лермонтов

ГЕРОЙ НАШЕГО ВРЕМЕНИ

Перевод с издания "Детгиза", 1948 г.
Издательство „Ёш гвардия“—Ташкент—1978

Р е д а к т о р

А. Шомирзаев

Р а с с о м

Р. Халилов

Р а с м л а р р е д а к т о р и

Қ. Алиев

Т е х н. р е д а к т о р

Г. Аҳмаджонова

К о р р е к т о р *М. Ортиқова*

ИБ № 267

Теришга берилди 5/Х-1977. Босишга рухсат этилди 12/І-1978.
Қоғоз № 1 Формати 84×108^{1/32}. Босма листи 5,25 Шартли
босма листи 8,82. Нашр листи 8,8 Тиражи 60000. Заказ 369

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети „Ёш гвардия“ нашриёти
Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30.
Шартнома № 83 — 76. Баҳоси 40 т.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг нашриётлар, полиграфия
ва китоб савдоси ишлари бўйича Давлат комитетининг 1-босма-
хонасида босилди. Ҳамза кўчаси, 21. 1978 йил.